

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

На правах рукопису

КРАЙЛЮК АННА ІГОРІВНА

УДК 316.614.5

**ВПЛИВ БАТЬКІВСЬКИХ НАСТАНОВ
НА ВИБІР ШЛЮБНОГО ПАРТНЕРА**

19.00.05 – соціальна психологія, психологія соціальної роботи

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Науковий керівник
Коваленко Алла Борисівна
доктор психологічних наук, професор

Київ – 2017

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
------------	---

І РОЗДІЛ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКИХ НАСТАНОВ НА ВИБІР ШЛЮБНОГО ПАРТНЕРА

1.1. Поняття «вибір» як психологічний феномен.....	10
1.2. Аналіз психологічних чинників вибору шлюбного партнера.....	20
1.3. Поняття батьківських настанов як чинника вибору шлюбного партнера	50
Висновки до першого розділу.....	61

ІІ РОЗДІЛ

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКИХ НАСТАНОВ НА ВИБІР ШЛЮБНОГО ПАРТНЕРА

2.1. Обґрунтування методик та процедури емпіричного дослідження.....	64
2.2. Особливості прояву батьківських настанов у чоловіків та жінок.....	70
2.3. Аналіз батьківських настанов у контексті їх впливу на довготривалість, міцність та задоволеність стосунками.....	93
2.4. Моделі співвідношення батьківських настанов та особливостей вибору шлюбного партнера у жінок та чоловіків.....	107
Висновки до другого розділу.....	130

ІІІ РОЗДІЛ

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ОПТИМІЗАЦІЇ СІМЕЙНИХ СТОСУНКІВ

3.1. Теоретичне обґрунтування та методологія практичної роботи.....	133
3.2. Зміст програми психологічної профілактики сімейних проблем та оптимізації сімейних стосунків.....	138

3.3. Психологічний та статистичний аналіз результатів формувального етапу дослідження.....	148
Висновки до третього розділу.....	156
ВИСНОВКИ.....	158
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	161
ДОДАТКИ.....	188

ВСТУП

Актуальність проблеми дослідження. У період економічних, політичних, соціальних змін у нашому суспільстві особливо гостро постають проблеми функціонування сім'ї. Згідно статистичних даних – більше ніж половина громадян розлучаються, переважно, у перші роки шлюбного життя. Це актуалізує дослідження психологічних аспектів процесу побудови сім'ї, зокрема вибору шлюбного партнера.

У зарубіжних дослідженнях процес вибору майбутнього шлюбного партнера розглядають: як результат несвідомих настанов, що закладаються ще в ранньому дитинстві в батьківській родині (К. Вітакер, А. Б. Добрович, В. М. Дружинін, С. Кратохвіл, В. В. Мацюк, Л. Термен, З. Фройд, К. Юнг та ін.); як несвідоме повторення життєвого сценарію попередніх поколінь (Е. Берн, М. Боуен, Е. Г. Ейдемільер, А. Шутценбергер, В. В. Юстицкіс та ін.); як подібність чи протилежність батьківських рис (П. М. Самсонова, З. Цельмер та ін.); як проходження певних стадій або фільтрів (М. А. Абалкіна, Т. Б. Василець, Р. Зайонц, А. Керкгофф, В. М. Куніцина, Б. Мерстейн, А. М. Обозова, А. Рейс та ін.). В інших теоріях вибір подружнього партнера пояснюється гомогамністю їх особистісних рис і здатністю максимально доповнити й задовольнити потреби одне одного (Дж. Босард, С. Броді, Дж. МакКолл, М. М. Обозов, Р. Поллак, Дж. Хоманс, Н. Ф. Федотова, Р. Хілл та ін.).

У вітчизняній науці приділяється увага: особливостям впливу батьківських сімей на формування майбутнього подружжя (В. М. Радчук, Ю. Р. Сидорик, В. І. Мушкевич та ін.); відтворенню моделі батьківської сім'ї у власній (Т. А. Демидова, В. В. Мацюк, І. Р. Крупник, Ю. А. Чаусова та ін.); впливу на шлюбний вибір особистісної зрілості та узгодженості ціннісних орієнтацій (В. Є. Ткаченко, О. А. Чхайдзе та ін.); готовності до створення сім'ї (А. П. Карасевич, Т. Л. Левицька та ін.); чинникам задоволеності шлюбними стосунками (Д. О. Володошко, О. Я. Кляпець та ін.).

Серед основних підходів до проблеми здійснення вибору шлюбного партнера можна виокремити: економічний (Д. М. Б'юкенен, Н. І. Кабушкін та ін.); соціологічний (Дж. К. Хоманс, Б. Шварц та ін.); психологічний (Г. О. Балл, М. А. Чумакова, Т. В. Корнілова, Д. Канеман та ін.); філософський (Л. В. Діденко, Дж. Лерер та ін.).

У дослідженні впливу батьківських настанов на подальше життя йдеться про: стилі сімейного виховання та їх класифікацію (Е. Г. Ейдемільер, А. Є. Лічко); батьківську любов та її типи (А. С. Співаковська); компоненти та рівні батьківських настанов (Р. В. Овчарова); вплив материнських настанов (С. Броді, Д. Віннікот); вплив батьківських настанов на формування мотивації до замінного батьківства (Г. М. Бевз); емоційні настанови сім'ї з дитиною з особливими потребами (І. Я. Іванюк); особливості прояву репродуктивної настанови в юнацькому віці (О. В. Ігнатенко).

Таким чином, соціальна значущість та недостатня розробленість зазначеної проблеми обумовили вибір теми дисертаційного дослідження – «Вплив батьківських настанов на вибір шлюбного партнера».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження пов'язане з науковими розробками, що проводяться на факультеті психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка за темою: «Розвиток цілісної особистості в контексті соціальних змін: соціальні, психологічні та педагогічні аспекти» (номер державної реєстрації 0114U003481) та за темою кафедри соціальної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка: «Особистість і групи в умовах ціннісно-сислової трансформації суспільства» (номер державної реєстрації 0116U008624).

Тема дисертації затверджена (протокол № 6 від 14 січня 2014 року) та уточнена (протокол № 2 від 8 вересня 2016 року) на засіданні Вченої ради факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному визначенні особливостей впливу батьківських настанов на вибір шлюбного партнера.

Відповідно до мети було сформульовано такі **завдання**:

1. У результаті теоретико-методологічного аналізу підходів до вивчення проблеми вибору шлюбного партнера визначити провідні психологічні чинники цього процесу.
2. Проаналізувати батьківські настанови в контексті їх впливу на довготривалість, міцність стосунків та задоволеність ними.
3. З'ясувати особливості співвідношення батьківських настанов та особливостей вибору шлюбного партнера у жінок та чоловіків.
4. Розробити та апробувати програму психологічної роботи з профілактики впливу батьківських настанов і оптимізації подружніх стосунків.

Об'єкт – вибір шлюбного партнера.

Предмет – вплив батьківських настанов на вибір шлюбного партнера.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять наукові положення про: батьківську сім'ю як підґрунтя уявлень про майбутню сім'ю і образ шлюбного партнера (Е. Берн, К. Вітек, М. М. Обозов, А. В. Петровський, В. В. Столін, З. Фройд, З. Цельмер та ін.), роль інституту сім'ї у формуванні моделі сім'ї та вибору партнера (А. Адлер, М. Боуен, К. Вігакер, О. М. Кікінеджи, С. Кратохвіл, В. Сатир, Л. Термен, В. Томан, А. А. Шутценбергер, К. Юнг та ін.); сімейну взаємодію (М. М. Алексєєва, Д. Баумрід, А. Я. Варга, Е. Г. Ейдемільер, Л. Б. Шнейдер, В. В. Юстицкіс та ін.), підтримку сім'ї та батьків (В. Н. Дружинін, Н. Є. Завацька, О. С. Кочарян, В. В. Столін та ін.).

Методи дослідження. Для реалізації поставлених завдань дослідження використано комплекс методів: а) *теоретичні* – аналіз, систематизація, узагальнення та інтерпретація наукових даних стосовно явища здійснення вибору, психологічних чинників, які його зумовлюють; б) *емпіричні* –

методики: «Шкала сімейного оточення» (Р. Мус, адаптація С. В. Купріянова) – для дослідження соціального клімату в сім'ї, з якої особа походить, та визначення сформованих настанов; «Поведінка батьків і ставлення опитуваних до них» (Е. Шафер) – для з'ясування настанов, зумовлених особистими взаєминами з батьками; «Гісенський особистісний опитувальник» (Д. Бецкман, Е. Брачлер, Г. Річтер) – для визначення психологічного портрету шлюбних партнерів; «Методика діагностики міжособистісних стосунків» (Т. Лірі) – для діагностики особистісних рис подружніх партнерів; «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (О. Волкова, Г. Трапезнікова) – для діагностики уявлень респондентів про сімейні цінності, рольові очікування і домагання; проєктивні методики «Сімейна соціограма» (Е. Г. Ейдемільлер, О. В. Черемисін) та «Кінетичний малюнок сім'ї» (Р. Бернс, С. Кауфман) – для діагностики несвідомих батьківських настанов; в) *математично-статистичної обробки емпіричних даних* – описова статистика, кореляційний і факторний аналізи. Статистична обробка даних здійснювалася за допомогою пакета статистичних програм SPSS (версія 17.0).

Емпірична база дослідження. У дослідженні взяло участь 236 осіб, серед них 118 чоловіків та 118 жінок, 118 гетеросексуальних пар віком від 21 до 54 років – це соціально активні люди різних професій та соціальних статусів: студенти, підприємці, державні службовці, викладачі, люди мистецьких професій.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів полягає в тому, що *вперше*:

– доведено наявність тісного зв'язку між батьківськими настановами та особливостями вибору подружнього партнера як у чоловіків, так і в жінок, що виявляється в стратегіях повтору особистісних якостей і ставлень батьків та взаємодоповнення партнерами один одного чи рис характеру батьків;

– виокремлено моделі співвідношення батьківських настанов та особливостей вибору шлюбного партнера: у жінок – взаємодоповнення, повтору за прототипом батька, наслідування обох батьків, часткового

відтворення, передачі негативного досвіду, імітації з позитивною динамікою; у чоловіків – повтору негативного досвіду, передачі позитивного досвіду, взаємодоповнення, відтворення внутрішнього конфлікту, наслідування конструктивності стосунків;

розширено та доповнено наукове уявлення щодо змісту процесу вибору шлюбного партнера, що пояснюється досвідом дитячо-батьківських стосунків;

набуло подальшого розвитку уявлення про соціально-психологічні чинники, які мають вплив на вибір шлюбного партнера;

розроблено та апробовано програму психологічної роботи щодо профілактики сімейних проблем та оптимізації сімейних стосунків.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що отримані результати та запропонована програма «Психологічної профілактики сімейних проблем та оптимізації сімейних стосунків» можуть бути використані практичними психологами та працівниками психологічних служб у роботі з подружніми парами при вирішенні завдань психологічної допомоги, консультування, психокорегування та психотерапії; у процесі психологічної підготовки молоді до подружнього життя. Отримані результати будуть корисні у розробці психокорегувальних програм, спрямованих на усвідомлення проблем подружньої взаємодії та налагодження сімейних стосунків. Також, результати дослідження можуть бути використані в процесі викладання навчальних дисциплін «Психологія сім'ї», «Соціальна психологія», «Організація діяльності практичного психолога», «Психологічний супровід сім'ї», «Гендерна психологія» та «Сімейне консультування» у вищих та післядипломних навчальних закладах.

Результати дослідження **впроваджено** у навчальний процес факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (довідка № 1 від 28.09.16) та психолого-природничого факультету Рівненського державного гуманітарного університету (довідка № 208 від 15.02.16), у соціально-профілактичну роботу Рівненського міського центру соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді (довідка № 446 від 17.05.16) та у

профілактичну та психокорекційну роботу Київського гештальт університету (довідка № 236 від 18.09.16).

Надійність та достовірність результатів дослідження забезпечувалися методологічним обґрунтуванням вихідних теоретичних положень; послідовною реалізацією теоретичних положень у вирішенні завдань емпіричного дослідження; використанням валідних і надійних взаємодоповнювальних методик, що відповідають меті та завданням дисертаційної роботи; репрезентативністю вибірки; поєднанням якісного і кількісного аналізів отриманих результатів.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення і результати емпіричного дослідження доповідались та одержали схвалення на засіданнях кафедри соціальної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, на міжнародних науково-практичних конференціях: «Людина та соціум: сучасні проблеми взаємодії» (м. Львів, 2015); «Перспективні напрямки розвитку сучасних педагогічних і психологічних наук» (м. Харків, 2016); «Актуальні питання сучасних педагогічних та психологічних наук» (м. Одеса, 2016); «Теоретичні та практичні аспекти розвитку сучасної педагогіки та психології» (м. Львів, 2016); «Сучасні педагогіка та психологія: перспективні та пріоритетні напрямки психологічних досліджень» (м. Київ, 2016).

Публікації. Основний зміст дисертації викладено в 10 публікаціях, серед них 4 статті у наукових фахових виданнях, включених до переліку, затвердженого МОН України, 1 стаття в іноземному виданні та 5 тез доповідей у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 263 найменування (з них – 40 іноземною мовою). Основний обсяг дисертації викладено на 160 сторінках. Загальний обсяг становить 238 сторінок. Робота містить 24 таблиці (на 14 сторінках), 17 рисунків (на 6 сторінках) та 4 додатки.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКИХ НАСТАНОВ НА ВИБІР ШЛЮБНОГО ПАРТНЕРА

1.1. Поняття «вибір» як психологічний феномен

Проблема вибору як міждисциплінарна наукова категорія є об'єктом вивчення безлічі дисциплін: психології, філософії, економіки, соціології, політології, менеджменту, математики, теорії ймовірності і т. ін. І якщо соціальні науки акцентують свою увагу переважно на зовнішніх (соціальних, демографічних, економічних) передумовах здійснення вибору, то психологія – на внутрішніх (регуляторних, особистісних, мотиваційних, когнітивних) складових.

Аналіз праць відомих зарубіжних (Дж. М. Б'юкенен, Н. І. Кабушкін, Д. Канеман, Ю. Козелецький, Н. І. Козлов, Т. В. Корнілова, Дж. Лерер, Р. І. Мокшанцев, Р. М. Нурев, С. Плаус, П. Словік, А. Тверські, М. А. Чумакова, Б. Шварц та інші) і вітчизняних (Г. О. Балл, Л. В. Діденко та інші) вчених показує, що погляди науковців щодо психологічного змісту категорії «здійснення вибору» досліджується багатьма теоріями, проте, як правило, чітко не окреслюється, що негативно позначається на плідності дискусій і ускладнює розв'язання численних дослідницьких і практичних проблем.

Теорія соціального вибору постулює, що соціальний вибір – це перетворення індивідуальних смаків і вподобань до узагальнених соціальних уподобань. Її автор – американський економіст Дж. М. Б'юкенен. В основу теорії суспільного вибору покладено принцип раціональної економічної поведінки людини, що може бути застосований у дослідженні будь-якої сфери діяльності, де людина робить вибір [21].

К. Ерроу зазначає, що процес здійснення вибору схожий на різновид ринкової угоди: ви мені – я вам. «Ефективність» суспільного обміну, наголошував Дж. Б'юкенен, буде визначатись тим, наскільки повно втілюватиметься в життя принцип одностайності. Так і ефективність подружньої взаємодії буде визначатись кооперацією і взаємообміном енергією, що вкладається у стосунки [177; 178].

Якщо розглянути процес здійснення вибору подружнього партнера для створення сім'ї крізь призму теорії соціального вибору, безперечно, вступ до шлюбу – правильний вибір. Як правило, у шлюбі існує розподіл ролей – фемінних і маскулінних. Чоловік – дбає про матеріальний добробут, жінка – виконує господарські обов'язки, народжує і виховує дітей. Така кооперація спрощує життя і створює порядок функціонування. При виборі шлюбного партнера як чоловіки, так і жінки зіставляють, наскільки вони будуть вигідно вкладати свої сили і що отримають в обмін на них.

Згідно з концепцією Дж. Едвардса, всі дії людини розглядаються як цілеспрямовані. Мета в цьому випадку полягає в отриманні заохочення, нагороди. У будь-якій взаємодії індивід прагне збільшити свій виграш і знизити ціну за нього. В цілому це означає, що учасники взаємодії прагнуть до еквівалентного обміну на основі принципу взаємності. Тому теорія вибору шлюбного партнера Дж. Едвардса полягає в таких чотирьох постулатах [118]:

1. Серед усіх можливих партнерів особистість вибирає того, хто сприймається нею як джерело найбільших очікуваних нагород.
2. Найвірогідніше, що індивіди з еквівалентними ресурсами збільшують нагороди один одного.
3. Пари з еквівалентними ресурсами володіють гомогамними характеристиками.
4. Отже, вибір шлюбного партнера є гомогамним.

Ланцюжок міркувань приводить до висновку, що найбільш сприятлива ситуація для обміну і, тим самим, для розвитку стосунків у парі складається, коли обидва партнери наділені гомогамними ознаками. Найбільшу кількість

емпіричних підтверджень цього положення отримано щодо такої характеристики, як фізична привабливість партнерів.

На думку Дж. Лерера, зайвий час, витрачений на прийняття рішення про вибір, зовсім не гарантує того, що воно виявиться вдалим. Безпосередньої залежності тут немає, як немає, наприклад, і прямої залежності між обсягом інформації, якою ми володіємо, і якістю нашого рішення. Іноді додаткове знання про ситуацію тільки шкодить, утруднюючи вибір [80].

Автор наголошує, що найвдаліші вибори виникають завдяки взаємодії логіки та інтуїції – двох типів мислення. На протигагу цьому більшість людей схильні приймати рішення спонтанно, керуючись тільки емоціями, не замислюючись над процесом їх здійснення. Тобто при виборі шлюбного партнера потрібно спиратися як на власні почуття, так і на раціонально обґрунтовані факти.

Дж. Лерер вказує на те, що наш мозок обмежений і не має потужності суперкомп'ютера. Як тільки ми намагаємося зважити й оцінити обсяг інформації, що перевершує наші можливості, ми здійснюємо невдалий вибір. У таких випадках слід керуватися емоціями: який варіант викликає найбільше позитивних емоцій, той і буде правильним [80].

Для того, щоб робити правильний вибір, необхідно практикуватись у його здійсненні. Засновуючись на цій тезі, можемо сказати, що ті особи, які мали практику в стосунках, достатню кількість партнерів, краще знають, хто їм потрібен, якими рисами має бути наділена ця особа, і вміють робити правильніший вибір, ніж ті, хто в цій сфері не має досвіду. Також автор наголошує, що страх можливих втрат виявляється сильнішим за привабливість виграшу. Цей ефект називається «відразою до втрати». Таким чином, страх залишитися самому буде провокувати необдуманий вибір партнера.

Згідно з нормативною теорією прийняття рішень О. Ф. Гірке, здійснення вибору – це процес раціонального або ірраціонального вибору альтернатив, що має на меті досягнення усвідомлюваного результату. Розрізняють нормативну

теорію, яка описує раціональний процес прийняття рішення, та дескриптивну, що описує практику прийняття рішень [196].

За цією теорією, раціональний процес прийняття рішень, який можна застосовувати при виборі партнера, мінає наступні етапи: ситуаційний аналіз; ідентифікація проблеми та постановка мети; пошук необхідної інформації; формування альтернатив; формування критеріїв для оцінки альтернатив; здійснення оцінювання; вибір найкращої альтернативи; впровадження (виконання); розробка критеріїв (індикаторів) для моніторингу; моніторинг виконання; оцінка результату [196].

Згідно з теорією прийняття рішень в умовах невизначеності, останні розглядаються як ситуація, коли результати здійсненого вибору невідомі. Цю теорію розробляли Д. Канеман, П. Словік, А. Тверські. Невизначеність поділяється на стохастичну (інформація про розподіл імовірності на множини результатів), поведінкову (інформація про вплив на результати поведінки учасників), природну (інформація тільки про можливі результати й відсутність її про зв'язок між рішеннями та результатами) і апріорну (немає інформації про можливі результати). Обґрунтування рішень в умовах невизначеності всіх типів, крім апріорної, зводиться до звуження значної кількості альтернатив на підставі інформації, яку має особа, що приймає рішення. Якість прийняття рішень в умовах стохастичної невизначеності зростає за умови врахування таких характеристик особистості, як ставлення до своїх виграшу і програшу, схильність до ризику [55; 56].

Відповідно до цієї теорії вибір подружнього партнера є невизначеною ситуацією тому, що результати прийнятого рішення не можуть бути відомі заздалегідь, а тільки через певний час після його здійснення. Ухвалення рішення про вибір партнера зводиться до звуження всіх можливих варіантів партнерства до одного партнера на основі їх пізнання. Постулюється, що упущений виграш справляє менший вплив на ситуацію, ніж реалізований програш. Таким чином, краще зовсім не одружуватись, ніж одружитись і потім розлучитись.

Теорія обміну Дж. К. Хоманса – соціологічна теорія, яка постулює, що базою виникнення нормативного порядку в суспільстві є взаємна корисність людей, вигоди, які вони здобувають у результаті обміну між собою різними благами. Людина обмінює свої риси на блага інших людей: фізичну привабливість на забезпеченість, багатство на високий титул і т. ін. Хоманс наголошує, що всі без винятку соціальні контакти на всіх рівнях підкоряються принципам обміну еквівалентами [197]. Відповідно до цього в засаді вибору шлюбного партнера лежить процес оцінювання рис вірогідного партнера і оцінювання того, хто з можливих партнерів може дати більшу користь при менших затратах.

Теорія парадоксу Б. Шварца констатує, що в багатьох випадках спостерігається парадокс, коли багатоваріантний вибір може призвести до гіршого рішення або взагалі до відмови приймати рішення. Цей феномен називається «паралічем аналізу», реального або уявного, а також «раціональним невіглаством».

Актуальною є центральна проблема вибору – свобода вибору. У розумінні Б. Шварца вибір не зробив нас вільнішими, однак обмежив, не зробив нас щасливішими, проте постійно викликає невдоволення. Як це не парадоксально, але значна різноманітність паралізує процес ухвалення рішення. Коли вибирати можна з великої кількості партнерів, зазвичай важче зупинити свій вибір на комусь одному [169].

Д. Аріелі, фахівець у галузі нейроекономіки, стверджує, що в спірній ситуації, найімовірніше, ми зробимо вибір на користь найбільш очевидного (на перший погляд) для нашої свідомості варіанту, і це стане причиною здійснення помилкового вибору [186].

Б. Шварц привертає увагу до того що уявний вибір, який не здійснений, змушує нас шкодувати про ті вибори, які ми зробили насправді, і це позбавляє задоволення від обраного. Чим більше варіантів, тим простіше побачити недоліки того, на кому зупинено вибір. Коли є з ким порівнювати, легко собі нафантазувати привабливі риси того, від кого ми відмовилися. Різноманітність

зумовлює зростання очікувань і, отже, зниження задоволення від результату, навіть якщо це позитивний результат. Сучасність постулює завищені очікування, зокрема й до подружнього партнера, і максимум, на який можна сподіватись – збіг очікувань з реальністю, зауважує Б. Шварц. Секрет задоволеності від вибору – не вимагати занадто багато [169].

І справді – сьогодні ми спостерігаємо низку проблем при виборі подружнього партнера: орієнтацію на соціально вдалий вибір; відсутність відчуття, що є вагомим у виборі для самої особистості; розбіжності у визначенні цінностей своїх і партнера, тотальну незадоволеність здійсненим вибором серед і чоловіків, і жінок.

За Г. Беккером, шлюб є партнерством з метою спільного виробництва і споживання, поділу праці для використання спільних вигод чи зростання виробництва, можливістю розширеного кредиту і координацією інвестиційних активів, розподілом несуперницьких благ (спільна дитина), поєднанням ризиків. Рішення про вступ чи не вступ у шлюб приймається індивідом на основі максимізації своєї функції корисності як суми благ, що використовуються і охоплюють кількість дітей, престиж, відпочинок, дружбу, любов і здоров'я за бюджетних обмежень на кількість часу, сумарні доходи, зайнятості і власності. Значення загальної суми корисності повинно бути вищим, ніж сума індивідуальної функції корисності від використаних благ. Що вищою є різниця між втратами і вигодою, то вища «чиста» вигода від шлюбу [10].

Р. Поллак порівнює шлюбний вибір з контрактом, що є вигідним для обох партнерів і гарантує тривалість стосунків. Також автор створив концепцію накопичення шлюбного капіталу під час спільного проживання, яка охоплює спільні смаки, звички, дітей та інше. Шлюбний вибір пояснює прийняття рішення з погляду життєвого циклу: спочатку молода людина вирішує, в якому віці вступати в шлюб, потім починає шукати відповідного партнера [113].

Т. В. Корнілова вирізняє ризикованість і раціональність як визначальні особистісні риси, пов'язані з регуляцією процесів здійснення вибору. Під час прийняття інтелектуальних рішень суб'єкт покладається на критерії, побудовані ним у результаті інтелектуальної діяльності в умовах репрезентацій ситуації потенціалу особистісного Я, які приймаються ним як авторський вибір. У ситуаціях закритих завдань і в багатоетапних інтелектуальних стратегіях форми активності суб'єкта є специфічними як стосовно предметного плану інтелектуальної діяльності, так і щодо факторів і новоутворень, що визначають мотиваційно-особистісну регуляцію виборів. Концепція психологічної регуляції інтелектуальних виборів передбачає відкритість ієрархій детермінант, що визначають регулятивний профіль рішень. У процесі вибору партнера суб'єкт визначає критерії прийняття рішень, орієнтуючись на встановлювані ним особисто правила прийнятності діапазону виборів, ієрархії психологічної регуляції, критерії його інтелектуальної діяльності та особистісно-мотиваційну сферу. З огляду на рівень ризикованості та особливості раціональної сфери і буде здійснюватися вибір подружнього партнера [68].

У професійних і життєвих ситуаціях невизначеності мотиваційні передумови підпорядковуються сформованим особистісним цінностям і професійно зумовленим перевагам, що є провідними в побудові суб'єктивного образу ситуації. Тобто здійснення вибору подружнього партнера буде спиратись на сформовану суб'єктивну ціннісну сферу. Динаміка зв'язків установлених значущих предметних орієнтирів і діапазону прийнятних для особисті рішень меншою мірою пов'язані з мотиваційними профілями, що свідчить про вагомую роль в особистісній регуляції рівня самосвідомості.

М. А. Чумакова встановила зв'язок взаємодії інтелектуальних і особистісних компонентів у процесі здійснення вибору. Успіх вибору суб'єкта пов'язаний з готовністю до ризику, а не з раціональністю як спрямованістю на збір інформації. Своєю чергою, особистісні компоненти є необхідною ланкою за недостатності інтелектуального ресурсу. Мотивація виконує

структурувальну функцію в процесі здійснення конструктивного вибору та визначає різноманітний зміст намірів. Вибір партнера обумовлюється мотивацією, цілями та цінностями особистості. При вирішенні закритих завдань, до яких належить вибір подружнього партнера, в інтелектуальній регуляції значущим чинником є практичний інтелект [254].

В. Н. Козлов виокремлює п'ять етапів процесу прийняття рішення про вибір, а саме: 1) оцінка поточної ситуації: визначення планованого результату, мети; 2) планування дій і ресурсів, необхідних для досягнення цієї мети; 3) аналіз інших передбачуваних результатів цих дій; 4) порівняння витраченого і одержуваного – оцінка рентабельності; 5) рішення: виконувати ці дії чи відмовитися від них. Людина, схильна до раціонального аналізу ситуації, розмірковує, аналізує, шукає причини і робить висновки, які забезпечують глибокі й обґрунтовані рішення, однак це забирає багато часу. Більшість людей здійснює вибір на підставі своїх почуттів, інколи глибинних, інколи імпульсивних, поверхових емоцій. Практично орієнтовані люди здійснюють вибір, базуючись на джерелах розумної інформації. Деяко здійснює вибір занадто швидко і необдуманно, хтось відкладає просте завдання для пізнішого розгляду, для когось достатньо керуватися інтуїцією, інший прагне будь-яке рішення звести до цифр. Тобто процес вибору партнера залежить від індивідуальних особливостей особистості, її характеру [66].

Варто зауважити, що вибір для жінок і чоловіків має певні відмінності. На думку В. Н. Козлова, в процесі здійснення вибору важать основні риси жінок: душевність, емоційність, суб'єктивність, інтуїція, імпульсивність, турботливість, чутливість. У чоловіків – це: розум, раціональність, визначеність, об'єктивність, логіка, воля, відповідальність. Жінка легше довіриться і емоційно залучиться, захопиться чоловіком, запустить механізм фантазування. Це все посилюється ціннісними орієнтаціями сім'ї, соціальними стереотипами, що нерідко призводить до поспішного і невваженого життєвого вибору. Чоловік більше буде схильний до раціонального, прагматичного, обдуманого, відповідального та вваженого вибору стосовно

того, коли він готовий одружуватись, якою повинна бути його наречена і яким вимогам вона повинна відповідати [66].

Н. І. Кабушкін визначає такі різновиди особистісних профілів прийняття рішення, що наявні при виборі партнера: рішення врівноваженого типу – найбільш продуктивний підхід зі сформульованою кінцевою ідеєю в процесі аналізу умов; імпульсивне здійснення вибору – процес генерації ідей переважає над їх аналізом, проминається етап обґрунтування та перевірки; інертне здійснення вибору – результат непевненого і обережного пошуку, який розтягує в часі процес прийняття рішення; ризиковані рішення – до етапу перевірки гіпотези людина приходять тільки після виявлення невідповідності для здійснення діяльності; вибір обережного типу – відбувається особливо ретельне оцінювання гіпотез, критичність у їх аналізі, головна мета – уникнути помилок [53].

Р. І. Мокшанцев описує бар'єри та обмеження процесу прийняття рішення, які можуть завадити у виборі подружнього партнера: поспішність, емоційна збудливість, зволікання, нездатність визнати свої помилки, зайва самовпевненість [91].

Ю. Козелецький вирізняє чотири етапи в процесі здійснення вибору: створення суб'єктивного уявлення про завдання; оцінка наслідків здійснення альтернативних виборів; прогнозування умов, що визначають ефективність прийняття альтернативних рішень; здійснення вибору на підставі оцінки всіх альтернатив [65].

Після здійснення вибору суб'єкт починає перебирати (оцінювати) альтернативні способи та шляхи вирішення проблеми. На цьому етапі значущим є аналітичний розум суб'єкта, який спрямований на досягнення результату, успіху в конкретній діяльності й залежить від мотивації досягнення. Мотиви досягнення успіху або уникнення невдачі є особистісними змінними та зумовлені базовими характеристиками особистості, такими як самооцінка, цілеспрямованість, ціннісні орієнтації, домагання. Кожен, хто приймає рішення щодо вибору партнера, має бути готовий до того, що його

реалізація може бути невдалою. Причиною може бути необґрунтований оптимізм, переоцінювання власних можливостей, орієнтація на швидкий успіх.

Якість здійснення вибору залежить від рівня домагань і пов'язана з наявністю стійких життєвих планів, з прагненням до самоствердження, відповідальністю і готовністю до корекції невдач за рахунок власних зусиль. Індивід з нереалістичним рівнем домагань, що вирізняється фрустрованістю, підвищеною вимогливістю до інших, готовністю звинувачувати будь-кого у своїх невдачах, інфантильною афективністю, нездатністю підкорятися рішенням інших, буде зазнавати невдачі у виборі партнера. Помірний рівень домагань є умовою здійснення вдалих, реалістичних, неамбіційних виборів. Люди з низьким рівнем домагань, які не здатні приймати серйозні рішення, схильні до підпорядкування, часто безпорадні, не мають чітких уявлень про перспективи свого життя, будуть уникати прийняття рішення при виборі партнера [65].

С. Плаус підкреслює значення упереджень в оцінці та процесі здійснення вибору, однак наголошує, що вони не завжди є шкідливими та нераціональними. Він звертає увагу на те, що для того, хто здійснює вибір, раціональною є та стратегія, яка забезпечує бажаний результат. У деяких випадках люди схильні турбуватись про те, щоб уникнути втрат, а не про максимальну користь. Раціональна оптимальна акуратність не завжди призводить до максимальної вигоди. Навіть якщо людина приймає рішення про вибір партнера самостійно, вона оцінює свою поведінку, порівнюючи її з поведінкою інших у аналогічній ситуації [112].

Проаналізувавши процес здійснення вибору, бачимо, що особистість під час процесу здійснення вибору подружнього партнера перебуває значною мірою у фрустраційних процесах. Адже одночасно в неї з'являється і потреба бути в парі, й оцінювання внеску та виграшу, і певний досвід стосунків, і страх залишитись самому, і велика кількість можливих варіантів вибору. У цьому процесі, як наголошують автори, вона має приймати рішення, покликаючись

на власний розум та емоції. Перейдемо до теоретичного дослідження психологічних чинників вибору шлюбного партнера.

1.2. Аналіз психологічних чинників вибору подружнього партнера

Психологічні чинники вибору подружнього партнера є доволі дослідженою у психології темою. Існує ціла низка різних позицій щодо впливу тих чи тих чинників, передумов здійснення вибору шлюбного партнера, мотивів, їх детермінації та результату. Описані в психології теорії чинників вибору шлюбного партнера можна поділити на групи:

- теорії, в яких чинники обумовлені дитячо-батьківським досвідом стосунків;
- теорії гомогамії;
- теорії, які вивчають вибір шлюбного партнера через проходження певних стадій або фільтрів;
- теорії змішаних детермінант.

Передусім ми розглянемо *теорії, в яких чинники обумовлені дитячо-батьківським досвідом стосунків*. Ця група теорій є найбільш ваговою та значущою для нашого дослідження. Адже вона підтверджує наявність зв'язку між дитячо-батьківським досвідом взаємостосунків, у процесі яких формуються батьківські настанови, та вибором шлюбного партнера. Теорії, що сюди віднесені, є підґрунтям для проведення емпіричного дослідження.

Найвідомішою у цій галузі є психоаналітична теорія З. Фрейда, згідно з якою чинником вибору шлюбного партнера є особливості перебігу фалічної стадії розвитку, коли діти починають відчувати сексуальний потяг до дорослих, особливо до батьків. Несвідомо відбувається перенесення любові, що переживається, до первинного лібідоносного об'єкта, на соціально прийнятні об'єкти – свого потенційного подружнього партнера. Таким чином, згідно з З. Фрейдом, чоловіки шукають майбутню супутницю, схожу на власну

матір, а жінки, своєю чергою, вибирають чоловіка, який нагадує зовні, в поведінці чи ставленні, батька [151;152].

Те, що мотиви, на яких ґрунтується вибір переважно несвідомі, зауважує і К. Г. Юнг. У чоловіків виникає певний несвідомий образ жінки, архетипова форма – «аніма», який проектується на партнерку і є основною причиною атракції до неї. Важливо знайти жінку, яка нагадує образ матері й задовольняє потреби аніми. Якщо обирається жінка, яка відрізняється від однієї або обох несвідомих моделей, виникнуть проблеми, оскільки свідомі позитивні почуття до неї будуть руйнуватися негативними несвідомими почуттями. В жінок цей внутрішній образ чоловіка, або архетип має назву «аніmus». На думку автора, міцність зв'язку з батьками несвідомо впливає на вибір подружнього партнера. Свідома любов до одного із батьків сприяє вибору подібного до нього подружнього партнера, у той час як несвідома прихильність ускладнює його, блокуючи свідомий вибір. Також автор звертає увагу на те, що з погляду продовження роду інстинктивне обрання партнера є найкращим, а психологічні відносини в шлюбі є можливими лише в другій половині життя [180].

Ставлення до любові й шлюбу, на думку А. Адлера, формується в дитинстві. Усі якості стають ще виразнішими і рельєфними тоді, коли людина стикається з проблемою любові та шлюбного вибору. Наприклад, любов чоловіка, що страждає від комплексу неповноцінності, буде виражатися в постійному бажанні підтримки від партнерки. Його ідеал – це жінка з турботливим материнським характером [1].

Варто констатувати, що розглянуті фрейдистська та постфрейдистські теорії вважають головним чинником вибору подружнього партнера несвідомий пошук партнера, схожого на батька, та партнерки, схожої на матір. Юнгіанство експлікує несвідомий образ жінки та чоловіка – аніма та аніmus, що теж формуються в ході дитячо-батьківських стосунків. Теорія А. Адлера пояснює головним чинником вибору шлюбного партнера його відповідність внутрішнім комплексам, які теж сформовані у процесі взаємин з батьками.

Дослідження впливу батьківських сімей на формування молодих розкриває також концепція дублювання батьківських властивостей (С. Кратохвіл), згідно з якою особистість перебирає чоловічі чи жіночі ролі значною мірою від своїх батьків, маючи тенденцію неусвідомлено використовувати в своїй сім'ї модель відносин батьків і обирати партнера, ґрунтуючись на власному досвіді, незалежно від того, подобається він йому чи ні. Важливим моментом, на думку автора, є домінування в сім'ї – хто з батьків «керував», а хто підкорявся [77]. Зазначена концепція має подібну парадигму з фройдистською, однак її особливістю є пояснення повтору «моделі відносин батьків».

Інші дослідження (Л. Термена) теж підтверджують, що на здорові стосунки має вплив сприятлива модель шлюбу батьків, хороші стосунки батька з матір'ю, щасливе дитинство. Результати дослідження зазначають, що врівноважені члени подружжя були спокійними в дитинстві, їх рідко карали, частіше пестили, з ними більш відкрито говорили про сексуальні стосунки [214].

Важливою для нашого дослідження є концепція В. Томана про дублювання стосунків братів і сестер, відповідно до якої індивідум прагне в нових соціальних зв'язках реалізувати свої відносини з братами і сестрами [216]. Ця теорія значно розширює розуміння тих чинників, що мають вплив на вибір шлюбного партнера, та наголошує на детермінантності настанов, сформованих у процесі дитячо-батьківських стосунків.

Деякі теорії пояснюють наявний вплив несвідомим повторенням тих сценаріїв, які людина бачить у процесі розвитку та дорослішання. З точки зору школи транзактної психології Е. Берна та позитивної психології Н. Пезешкіана саме за батьківськими інструкціями планується та здійснюється майбутнє життя дитини. Життєвий сценарій (план життя) може складатись з безлічі сценаріїв, які стосуються всіх сфер існування, особистісної та професійної реалізації. Сценарії можуть впливати на вік вступу до шлюбу, кількість шлюбів, кількість дітей, ставлення до спільного життя у цивільному шлюбі та

мають вплив на вибір партнера. Дослідження А. А. Шутценбергера теж засвідчують, що з покоління в покоління передаються звичаї та настанови щодо вибору шлюбного партнера [12; 107; 171]. Розглянуті концепції упроваджують поняття сценаріїв як головних чинників, що мають вплив на вибір шлюбного партнера.

Відомі дослідники психології сім'ї Е. Г. Ейдемільер та В. В. Юстицькіс також зауважують, що більшість сценаріїв людина засвоює із батьківської сім'ї, наслідуючи моделі поведінки через постійне сприймання послань або інструкцій батьків до нього. За умови усвідомлення несвідомих причин своєї поведінки та вчинків людина може вийти зі свого сценарію. Але в більшості випадків особистість або дотримується батьківських настанов, або використовує «антисценарій». Причиною реалізації «антисценарію», як правило, є неблагополучні стосунки з батьками. Сценарієм можуть бути обставини знайомства майбутнього подружжя, вік вступу в шлюб, його тривалість та інше. У дослідженні О. С. Прилепських показано прямий зв'язок між образом власного батька і формуванням уявлень про свого майбутнього обранця у дівчат. За позитивного ставлення до батька, його авторитетності йде пошук майбутнього чоловіка в напрямку схожості з ним за особистісними рисами, типом міжособистісної взаємодії. За негативного ставлення – особистість прагне уникнення будь-яких аналогій. Можливе формування негативного ставлення до сімейного життя взагалі [173; 174; 262]. Розглянуті теорії, крім впливу сценаріїв, вводять поняття антисценаріїв як вагомого чинника, що впливає на вибір подружнього партнера.

У руслі розробки зазначених ідей М. І. Пірен досліджувала особливості впливу рис характеру подружжя на їхні взаємини. Автор вважає, що першорядними в розвитку конфліктних відносин у молодій сім'ї є потенційно конфліктогенні риси характеру, акцентуації характеру, особливості самоставлення та ставлення до партнера, сформовані в процесі дитячо-батьківських взаємин [111].

Суттєвими для нашого дослідження є уявлення П. М. Самсонової про процес формування майбутньої сім'ї за допомогою двох механізмів: трансляції та компенсації. Трансляція – формування своєї сім'ї як копії батьківської. Компенсація – внесення необхідних змін, додавання відсутніх сторін сімейного життя для побудови більш благополучної сім'ї, що схоже за змістом із поняттям антисценарію. Людина намагається обрати партнера у шлюбі зі схожими уявленнями на шлюбно-сімейні взаємовідносини, які є генеральною схемою, планом будівництва своєї родини. Тобто міцність майбутнього шлюбу та сумісність подружжя, успішність батьківства залежать від благополуччя батьківської сім'ї та моделей батьківської та подружньої поведінки. Подібної думки дотримується В. Д. Менделевич. Учений вважає, що в процесі сімейного виховання формуються шаблони прогнозування, засновані на яких, людина будує свою поведінку та взаємовідносини і здійснює вибір шлюбного партнера. Уявлення про майбутню сім'ю та подружнього партнера має трикомпонентну структуру, яка охоплює когнітивний, емоційний та поведінковий аспекти [129; 88].

У емпіричному дослідженні К. Вітек доведено, що розлучення батьків утричі збільшує імовірність майбутнього розлучення у дітей. У той час як імовірність розлучення дітей, батьки яких не розлучались, становить 5%. Факт виховання у неповній сім'ї також відбивається на формуванні уявлень про майбутню сім'ю [34]. Ці дані підтверджують вагомість впливу батьківської сім'ї на формування пари та вибір подружнього партнера.

Такий вплив ми можемо констатувати, з огляду на сценарій соціалізації за В. Н. Дружиніним, який має такий вигляд: 1. Діти спочатку отримують як зразок модель стосунків із партнерами в батьківській сім'ї; 2. Далі вони програють ці стосунки, виступаючи в різних ролях із сиблінгами; 3. На основі оцінки схожості моделей сім'ї вони вибирають партнера і програють структуру ролевих стосунків батьківської сім'ї в своїй новій родині [46]. У концепції наголошено, що психологічними чинниками є не тільки дитячо-батьківські взаємовідносини, а й стосунки із сиблінгами.

Значущим для нашого дослідження є зауваження З. Цельмер, що у процесі формування уявлень про подружні ролі та майбутнього партнера спостерігається тенденція навчатися своєї майбутньої подружньої ролі через ототожнення себе з батьком чи матір'ю та спостереження за поведінкою батька стосовно матері й навпаки. Образ батьків протилежної статі є визначальним під час вибору майбутнього партнера (за критеріями – схожості чи протилежності) [160].

Більшість науково-психологічних підходів цієї групи визначають головним чинником вибору шлюбного партнера особливості перебігу дитячо-батьківських взаємин, а М. Боуен, представник системної сімейної психотерапії, бачив чинником вибору шлюбного партнера відповідність рівнів диференціації Я. Описано різні рівні диференціації Я, які відображають здатність розрізняти свої почуття і думки, здатність до адаптації, емоційну незалежність. Молоді люди здійснюють шлюбний вибір, засновуючись на особистісному рівні диференціації Я, який, своєю чергою, є успадкованим від їх батьківських сімей. На думку автора, залицяння, шлюб і дітонародження значною мірою регулюються несвідомим, емоціями та інстинктами [18]. Концепція акцентує вплив успадкування від батьківських сімей рівня диференціації Я, що є чинником вибору подружнього партнера.

Відомий практик К. Вітакер вважає, що існує абсолютна відповідність між партнерами в шлюбі, що полягає не тільки в тому, як члени пари доповнюють одне одного зараз, а й у тому, як кожний сприймає іншого в контексті розвитку їх стосунків. Автор цієї ідеї також вважає, що шлюб має багато прихованих символічних очікувань: кожний партнер несвідомо розраховує на те, що інший замінить йому матір і забезпечить такий самий захист і надійність. У виборі партнера несвідомо враховується, наприклад, наскільки він підходить «моїй депресії» чи «моєму садизму». Автор наголошує, що емоційний вік чоловіка і жінки є однаковим, як і рівень агресії та любові [32; 33].

Схожі ідеї висловлено в дослідженнях А. Б. Добрович та О. Ясіцкої, які також виділили групу мотивів вступу до шлюбу, що не усвідомлюються і походять із дитячого досвіду, назвавши їх «пастками закоханості». Сюди відносять: обопільне акторство, коли молоді люди грають романтичні ролі; спільність інтересів, які сприймають як спорідненість душ; уражена самозакоханість, яка стимулює досягнути бажаного будь-якою ціною; пастка неповноцінності, в яку зливаються почуття провини та реалізація «останнього шансу»; інтимний успіх, коли успіх в сексуальних стосунках зводиться до передбачення хорошого шлюбу; взаємна легкодоступність; порядність, коли шлюб стимулюється думкою близьких людей і відповідальністю перед ними; вигода, коли людина за допомогою такого шлюбу віднаходить матеріальне благополуччя; помста, коли вибір партнера і вступ до шлюбу здійснюють «на зло кривднику»; острах самотності, коли шлюб є засобом порятунку від проблем і страху перед майбутнім життям [45].

У теоретичному аналізі праць вітчизняних науковців необхідно наголосити на вагомому внеску в розглядуване питання В. М. Радчук, яка розвинула ідею про те, що в основі латентної програми шлюбних стосунків лежать архетипові прагнення суб'єкта до возз'єднання з «іншим». Відбувається «зчитування» світу та стосунків власного «Я» з «Іншим», батьківське імаго, що інтеріоризувалися у комплекси. Екстрапольоване відчуття цього зв'язку з «Іншим» або його відсутність стає базою уявлення про світ, заломлювальною призмою, здійснюючи суттєвий вплив на несвідомий «вибір» шлюбного партнера та майбутні стосунки. Бо саме вони формують у суб'єкта первинне відчуття стосунків з іншими людьми та залишаються його базовою парадигмою [121].

Ю. Р. Сидорик встановила, що життєва перспектива сім'янина значною мірою відтворює змістово-динамічні характеристики родинних взаємин індивіда. Доведено, що останні впливають на становлення таких параметрів життєвої перспективи сім'янина, як оптимістичність, диференційованість, локус контролю, напруженість і автономія в очікуваннях молодими майбутніх

сімейних стосунків. На думку Е. В. Козловської, готовність до гармонізації подружніх стосунків у шлюбних партнерів залежить від рівня тотожності їх образів родини, базовим компонентом якої є батьківський образ сім'ї [249; 67].

Важливими для нашого дослідження є висновки В. І. Мушкевич, яка довела, що тип батьківської сім'ї є визначальним у функціонуванні молодого подружжя. Чинниками, що детермінують створення молодим подружжям власної моделі родини, є їх характерологічні риси, просімейна мотивація, диференційованість особистості від батьківської сім'ї. Вона також обґрунтувала, що на 3-5 році подружнього життя починає діяти модель батьківських структурно-функціональних відносин. Тип батьківської родини є головним чинником у становленні типу поведінки та рівня функціональності молоді сім'ї. Функціональність або дисфункціональність нової родини обумовлена батьківською сімейною структурою. Сімейний наратив як засіб конструювання подружніх стосунків виявила Ю. А. Чаусова [246; 253].

У межах цього підходу варто розглянути результати сучасної української дослідниці В. В. Мацюк [245], яка експлікувала, що одним із механізмів формування образу майбутнього шлюбного партнера є статево-рольова ідентифікація з батьками, психологічними особливостями якої є ототожнення себе та партнера із батьками відповідної статі та бажання наслідувати поведінку батьків у подружніх стосунках. Формується цей образ унаслідок інтеріоризації та відображення ознак, структурних характеристик і відносин відомих суб'єкту шлюбних пар. На думку Т. А. Демидової [232], провідним механізмом формування уявлень про майбутню сім'ю у юнаків і дівчат є також процес статево-рольової ідентифікації в родині, що проявляється у бажанні відтворювати модель батьківської сім'ї у своїй майбутній родині. У цьому процесі форми батьківських взаємовідносин стають еталонними, хоча далеко не завжди є такими. Подібні результати отримав І. Р. Крупник, досліджуючи особливості уявлень дітей трудових мігрантів про сімейне життя, наголошуючи на вагомості взірця батьківської моделі для створення власної.

На його думку, вибір шлюбного партнера залежить від уявлень про майбутнє сімейне життя [242].

Здійснивши теоретичний аналіз заданої проблематики, можемо констатувати, що існує низка категорій щодо пояснень впливу батьківської сім'ї на вибір подружнього партнера. Подружній партнер обирається за прототипом батьків протилежної статі, відповідає внутрішньому чоловічому чи жіночому архетипу – анімус чи аніма. Якщо були сиблінги, може мати вплив комплементарність на основі стосунків з ними. Партнер має допомогти задовольнити незадоволені в дитинстві потреби та відповідати внутрішнім комплексам чи так званим пасткам закоханості. Він повинен «вписуватись» у життєвий сценарій, сформований під впливом батьківського програмування, або відповідати антисценарію у випадку, коли стосунки з батьками були неблагополучними. Партнер має відповідати уявленням про сім'ю, які мають три компоненти: когнітивний, емоційний, поведінковий та формуються в батьківській сім'ї за принципами трансляції чи компенсації. Необхідними для вибору партнера також є подібність моделей сім'ї, уявлень про шлюбно-сімейні взаємовідносини, відповідність рівнів диференціації Я. Таким чином, і зарубіжна і вітчизняна наука наголошують на вагомості впливу батьківської сім'ї на формування власної.

Далі розглянемо дослідження, які ми віднесли до *групи теорій гомогамії*. Варто розпочати з теорії еволюції, прибічники якої вважають, що вибираючи шлюбного партнера люди, як і їхні предки-тварини, підкоряються законам природного добору, закладеним у них генетично. Так Д. Басс висунув гіпотезу про те, що вибір шлюбного партнера заснований на еволюційній стратегії, що оптимально сприяє для забезпечення виживання виду.

Люди в усьому світі виявляють історичну однаковість поглядів стосовно ідеальних чоловічих і жіночих облич при оцінці будь-якої етнічної групи. Психологи, які працювали з еволюційною теорією (М. Каннінгем та інші), пояснювали це в термінах репродуктивної стратегії. Чоловічі й жіночі очікування від партнерів дуже різняться. На думку вчених, еволюція

налаштовує чоловіка захоплюватись жіночими рисами, які асоціюються з юністю і здоров'ям (наприклад, якщо талія приблизно на одну третину вужча стегон) і, відповідно, з вагомим репродуктивним потенціалом. Жінку ж еволюція спонукає цінувати чоловічі риси, які дозволяють припускати, що він здатен бути захисником і спроможним утримувати сім'ю. Тобто фемінність жіночої фігури є інстинктивним свідченням того, що вона здатна брати на себе жіночі обов'язки, а маскуліність чоловічої фігури відображає його здатність бути чоловіком у парі та сім'ї [194]. Таким чином, кожний виконує свої функції, які, своєю чергою, задовольняють потреби іншого. Відбувається своєрідний обмін чоловічою та жіночою енергією, розподіл функцій у сім'ї.

Той самий принцип розкриває теорія комплементарних (доповнювальних) потреб Р. Ф. Вінча, яка головним чинником вибору шлюбного партнера акцентує наявність у нього протилежних рис характеру. Особистість завжди прагне максимізувати рівень задоволення власних потреб і звертає увагу на партнера, який доповнює її, здатен відкрити і дати їй те, чого в неї немає. Привертати увагу і подобатись буде той, хто здатен зацікавити й доповнити. Згідно з цією теорією, наприклад, привабливою для владного чоловіка може бути покірна, слухняна жінка, а спокійному й поступливому чоловікові подобаються більш енергійні й сміливі жінки. Серед можливих партнерів людина вибирає того, хто обіцяє задовольнити її потреби якнайкраще. Згідно з основною гіпотезою, максимальне задоволення потреб має місце тоді, коли потреби чоловіка та жінки є комплементарними. Серед комплементарних потреб, які вирізняє Р. Ф. Вінч, – ворожість – приниження, домінантність – залежність та ін. Водночас нерідко комплементарність не усвідомлюється. Автор у подальшій модифікації своєї теорії наголошує на рольовій сумісності як на одному з найважливіших моментів вибору шлюбного партнера. На думку Р. Ф. Вінча, гомогамність вибору шлюбного партнера обумовлена дією двох чинників. По-перше, суспільство сприяє взаємодії з людьми з подібними соціальними характеристиками, а не взаємодії з тими, хто володіє інакшими ніж його власні характеристиками. По-друге, автор вважає, що до того, хто

сприймається як подібний, суб'єкт відчуває більшу симпатію, ніж до тих, хто сприймається як несхожий [219]. Власне, кожен вибирає того подружнього партнера, який максимально доповнить його, задовольнить потреби, буде мати й давати йому те, чого не має він сам.

Для чоловіків і жінок буде різним за значущістю задоволення певних потреб. Цінності, які більш типові для чоловіка, повинні відповідати тим, які типовіші для жінки. У цій теорії акцентується увага на тому, що у виборі шлюбного партнера люди віддають перевагу індивідам, чия поведінка та інші характеристики забезпечують максимум задоволення і мінімум затрат. Визначальним чинником є задоволення власних потреб, однак зауважується референтність одних потреб перед іншими.

Чинником вибору шлюбного партнера в теорії гомогамії названо також однакову «соціальну цінність» (Дж. Босард). До кола можливих обранців входять кандидати зі схожими характеристиками соціального рівня, такими як етнічна належність, віросповідання, соціальний клас, освіта, рівень інтелекту, зовнішність, вік, шлюбний статус, територіальна близькість. Однак поширеною є тенденція до шлюбного градієнта, коли чоловіки вибирають більш молодих жінок, з нижчим соціальним статусом та освітою [257]. Теорія, крім чинника гомогамії характеристик соціального рівня, вводить також поняття шлюбного градієнта, який включає задоволення потреб одне одного.

Також заслуговують на увагу дослідження Е. Берджеса, що виокремлюють наступні гомогамні характеристики пар, які вирішили вступити в шлюб: фізична привабливість; психічне і фізичне здоров'я; походження (включаючи расову та релігійну належність, соціальний статус батьків, рівень освіти, доходи); міцність батьківської сім'ї (наприклад, щасливий шлюб батьків) і популярність серед однолітків [11].

Атракцію до партнера зумовлює як фізична привабливість, так і подібність. Вважають, що фізична привабливість і схожість впливають одна на одну: схожа людина може здаватися більш привабливою і, навпаки, приваблива людина може сприйматися як більш подібна. Тобто вплив фізичної

привабливості на атракцію опосередковано впливом подібності партнерів, що чітко простежується в динаміці розвитку дошлюбних стосунків.

Ідеї теорій гомогамії доповнили інші наукові результати. На думку Д. Вулдредж, факторами, які впливають на вибір, є вік, раса, національність і освітній рівень. Автор зауважує, що рівень здоров'я є фактором, від якого залежить схильність до вступу в шлюб, а вік вступу є параметром, на який звертають увагу перед прийняттям рішення узаконити стосунки. Оцінка здоров'я долучає також зовнішність і наявність шкідливих звичок [40].

Відповідно до положень Д. Бірн вплив подібності на шлюбний вибір є дуже значним і стійким, потяг до людини має прямо пропорційний зв'язок із кількістю спільних з нею настанов. Результати інших досліджень показують, що потяг сильніший між людьми, які схожі або підходять одне одному за соціальним походженням, особистісними рисами, товариськістю, а також діяльністю. Як засвідчило лонгітюдне дослідження подружніх пар, важливе значення може мати схожість віку, освіти, віросповідання та політичної орієнтації. Його результати показують, що з часом подібність подружжя за такими критеріями оцінки, як ментальні здібності й настанови зростає, і це дає підстави припустити, що в міру розвитку стосунків люди «переймають» характерні особливості своїх партнерів [192].

Проаналізувавши вищезазначені теорії, бачимо, що на вибір партнера має вплив гомогамність особистісних рис, соціального статусу, віросповідання та інше.

Використання поняття соціальної ролі для пояснення вибору шлюбного партнера дозволило Р. Коч зробити припущення, що партнери вибирають одне одного на підставі згоди у виконанні ними ролей в процесі залицяння, а потім і в шлюбі. Відповідно до цієї теорії мало ймовірно, щоб чоловік, який пов'язує роль жінки з веденням домашнього господарства і вихованням дітей, одружився із жінкою, для якої головне – її робота. Слід зауважити також, що основним моментом є не зміст ролей сам по собі, а згода між партнерами у виконанні цих ролей. Тобто задоволення у стосунках досягається тоді, коли

партнер виконує саме ту роль, яку від нього очікують, незалежно від її змісту [201]. Бачимо, що ця теорія пояснює процес вибору подружнього партнера не тільки якісною однаковістю партнерів, а й рольовою сумісністю.

Відповідно до іншої теорії визначальним чинником вибору шлюбного партнера є схожість цінностей партнерів, яка забезпечує емоційну безпеку кожного з них. Цінності надзвичайно важливі для всього стилю життя людини, тому саме схожість цінностей, на думку Р. Коч [201], забезпечує вибір шлюбного партнера. Взаємодія партнерів, які поділяють спільні цінності, веде до міжособистісної атракції між ними як зміцнювальний фактор. Між партнерами, які поділяють різні цінності, теж може виникнути романтична прихильність, але вона, як правило, залишається незадоволеною через те, що, крім позитивних моментів, таких як непередбачуваність поведінки партнера й тому стійкий інтерес до нього, більш об'єктивна оцінка «Я» з його боку і т. ін., існує й багато негативних аспектів такої взаємодії: невпевненість у своєму статусі й у оцінці партнером, тривожність.

Чинником вибору шлюбного партнера Дж. МакКолл вважає атракцію, яка в стосунках є результатом узгодженої взаємодії двох учасників, коли кожен з них розглядає і оцінює іншого, передусім, з погляду можливого отримання якомога більшої кількості заохочень, на які він орієнтований. Таким чином, на противагу думці про любов як відповідну реакцію на властивості іншого, МакКолл розглядає любов як обмінну реакцію іншого щодо власних ознак «Я» особистості [205]. Таким чином, кожен партнер настільки задоволений іншим партнером, наскільки він підтверджує специфічний зміст його ідеалізованого та виняткового уявлення про себе. І здійснення вибору подружнього партнера буде визначатися можливістю отримати віддзеркалення власного уявлення про себе.

Значний обсяг емпіричних даних щодо фізичної привабливості партнерів у ситуації тривалої взаємодії підтверджує теорію обміну: вибираються особи приблизно одного рівня привабливості. Виявлено, що ті люди, які вважають себе зовнішньо непривабливими, частіше призначають побачення теж

непривабливим. Ті ж, хто високо оцінює власну привабливість, частіше приділяють увагу красивим людям. У стійких пар висока подібність оцінок привабливості партнерів незалежними оцінювальниками. У 60% пар оцінки фізичної привабливості партнерів не різняться більш ніж на 0,5 бала за 5-бальною шкалою, а в 85% пар – не більше ніж на 1 бал, і в жодній парі немає розбіжності в оцінках, що перевищує 2,5 бала [205]. Таким чином, при виборі шлюбного партнера важливий не рівень фізичної привабливості сам по собі, а співвідношення фізичної привабливості партнерів.

Чинником вибору шлюбного партнера, на думку Е. Бершейд, також є атракція чоловіка до жінки (і її до нього), яка заснована на очікуваних нагородах в стосунках. Однак, любов за своєю суттю є такою, що нагороджує, і тому істотно відрізняється від звичайних стосунків обміну. На думку автора, акт спільного заняття чимось слугує джерелом задоволення. Для формування атракції єдино необхідним є бажання продовжувати асоціацію. Сама ж асоціація є стосунками обміну, бо кожен індивід забезпечує нагороди іншому не для того, щоб отримати пропорційні вигоди, а для того, щоб висловити і підтвердити свою власну дію. Індивід відчуває атракцію до іншого, якщо очікує, що асоціація з ним буде в будь-якому сенсі винагородою [188]. Особливістю наведеної теорії є те, що при виборі партнера вагомим є обмін соціальними нагородами, їх очікування.

Цінним у цьому контексті є припущення, що роль нагород у шлюбних стосунках може бути обумовлена іншими принципами, а не тільки отриманням найбільшої вигоди. Ними можуть бути принципи паритету (частки партнерів рівні), рівності (частки дорівнюють внескам) або потреби (частки пропорційні потребам партнерів). Ці поняття розширюють розуміння чинників, які належать до досліджуваної групи теорій.

Принцип рівності покладено в основу теорії Е. Уолстер. Він полягає в тому, що найбільш комфортно людина почувається тоді, коли отримує у стосунках рівно стільки, скільки в них вкладає. У будь-яких нееквівалентних відносинах людина відчуває дискомфорт: якщо внесок більший за винагороду,

то з'являється агресія; а якщо нагорода перевищує внесок – виникає почуття провини і страху, втрата такої позиції. В емпіричному дослідженні сексуальної поведінки в дошлюбних стосунках автори довели, що в парах з еквівалентними або рівними відносинами обидва партнери частіше бувають щасливі й задоволені. Порушення рівності веде до зниження задоволеності, до появи почуття провини у того з партнерів, хто оцінює свій внесок у відносини нижчим, ніж одержувані переваги, і до агресії у того, хто отримує у відносинах менше, ніж в них вкладає [188]. Констатуємо, що принцип рівності визначає вибір подружнього партнера й те, наскільки людина щаслива в цих стосунках.

На значенні сексуальної сумісності при виборі подружнього партнера також наголошують М. Яффі та Ф. Фенвік, під нею вони розуміють не “техніку” любові, якій, на їхню думку, можна цілком навчитися в процесі взаємної адаптації, а дійсний потяг партнерів одне до одного й приблизно рівне значення цієї сфери подружніх стосунків для обох. Сексуальні відносини не є єднальною силою, якщо погляди на них в чоловіка й жінки дуже відрізняються або якщо секс відіграє набагато більшу або меншу роль у житті одного з партнерів порівняно з іншим [184; 149]. Бачимо, що значущою при виборі партнера є не тільки психологічна гомогамність партнерів, а й сексуальна.

Цінною для аналізу чинників вибору шлюбного партнера є модель В. Сатір, на одному полюсі якої знаходиться «проблемна сім'я», а на іншому – «зріла сім'я». В. Сатір описує дисгармонійну родину як таку, що характеризується низькою самооцінкою, непрямими, сплутаними, неясними, значною мірою нереалістичними й нечесними комунікаціями; ригідними, інертними, стереотипними, нерегулярними, не спрямованими на допомогу іншим та надмірними правилами поведінки, соціальними зв'язками, які сповнені страхом і загрозою. На іншому полюсі – «зріла сім'я». Для зрілих родин характерні такі риси, як висока самооцінка, неопосередковані, прямі, чіткі й чесні комунікації; правила в цих сім'ях динамічні, гуманні, гнучкі, орієнтовані на прийняття, а члени подружжя здатні до змін; соціальні зв'язки

відкриті й сповнені позитивних настанов і надій [130; 131]. Згідно з цією теорією, вибір партнера обумовлений гомогамністю особистісних характеристик подружніх партнерів, їхньою здатністю до прямої чи непрямой комунікації, стереотипністю чи гнучкістю та іншим. Тобто “незрілий” партнер не здатен будувати стосунки зі «зрілим».

Когнітивну ідентифікацію як чинник, що має вплив на вибір шлюбного партнера, досліджував М. М. Обозов. Зазначене поняття є суб’єктивним уявленням про тотожність власних якостей і властивостей партнера через збіг самооцінок і оцінок, що приписувались партнеру. Було доведено, що друзі взаємно ототожнюють себе за більшою кількістю особистісних рис, ніж товариші. Подружні пари показали більшу адекватність розуміння і більшу ідентифікацію, ніж пари, які тільки вступають у шлюб [100].

Н. Ф. Федотова, яка вивчала залежність між особливостями взаємопізнання шлюбних партнерів і рівнем їх задоволеності шлюбом, додає нове розуміння означеної проблеми. Результати дослідження свідчать про те, що в парах, задоволених шлюбом, спостерігається більш значуща структурна відповідність між «портретом» і «автопортретом» партнерів, ніж у групі незадоволених шлюбом. Партнери першої групи були менш критичні при оцінці своєї «половини» порівняно з партнерами другої групи, а самокритичність «автопортретів» була вища, ніж критичність стосовно партнера. У другій групі критичність щодо партнера перевищувала самокритичність [148]. Теорія констатує, що відповідність рис характеру партнерів є інструментом вибору члена подружжя. Такі шлюби в результаті дають почуття задоволеності одне одним.

На думку видатного американського психолога Е. Фромма, нерідко любов – це не що інше, як взаємовигідний обмін між двома людьми, за якого учасники угоди отримують максимум з того, на що вони можуть розраховувати, беручи до уваги їх цінність на ринку особистостей [153].

Проаналізувавши ці теорії, констатуємо, що чинником вибору подружнього партнера є комплементарність особистісних рис і можливість

задовольнити потреби одне одного в парі. Ця група теорій також наголошує на впливі таких чинників на вибір подружнього партнера, як: гомогамність соціального статусу, раса, вік, здоров'я, фізична привабливість, цілі, цінності, рольова сумісність, наявність фізіологічної та сексуальної сумісності та ін.

Наступними розглянемо теорії, які ми віднесли до групи, що пояснюють вибір подружнього партнера через *проходження певних стадій або фільтрів*.

Згідно з Дж. Адамсом [185], головним чинником вибору подружнього партнера є проходження певних стадій. Першою стадією є первинний потяг, заснований на зовнішніх особливостях, таких як фізична привабливість, товариськість, врівноваженість, спільні інтереси. Відносини, що зав'язалися, зміцнюються завдяки реакціям інших людей, отриманню статусу пари, відчуттю затишку і спокою в присутності одне одного та дії інших подібних факторів. Потім пара вступає в стадію взаємних зобов'язань і близькості, що ще більше зближує партнерів. Члени пари, які поєднали себе взаємними зобов'язаннями, вивчають погляди і цінності одне одного. На цій стадії пара часто готова до того, щоб прийняти рішення про вступ у шлюб.

На противагу цьому, М. Макголдрік [206] розглядає процес утворення пари з позиції теорії сімейних систем. Такий підхід робить акцент на тому, що коли пара утворюється, вона стає розвитком нової структури, як і процес пізнавання один одного. В утворенні пари вирішальне значення має завдання перерозподілу особистісних меж. Поступово пара перевизначає свої відносини з іншими людьми – своїми сім'ями, друзями і між собою. У відносинах відбувається цілий ряд як неформальних змін, так і формальних подій, таких як, наприклад, ритуал вступу в шлюб, покликаний офіційно встановити особистісні межі в сімейній парі.

Важливим для нашого дослідження, особливо для більш детального вивчення теорій цієї групи є теорія А. Н. Обозова, що визначає загальні критерії шлюбного вибору, які повинен пройти обранець, для того, щоб бути обраним у шлюбне партнерство, та поділяє їх на чотири групи [99]:

1) соціально-економічні критерії: вік, освіта, соціальний стан (професія, посада), громадянський стан, наявність дітей, національність, ставлення до релігії, матеріальне становище (квартира, майно);

2) фізичні критерії: особливості зовнішності, стан здоров'я (особлива увага звертається на зріст, вагу, статуру, колір волосся і очей, ставлення до куріння і алкоголю);

3) психологічні критерії: особливості темпераменту, характеру, інтересів, способів проведення дозвілля;

4) сімейні критерії: уявлення про спосіб життя сім'ї, розподіл ролей між подружжям, ставлення до сімейного життя.

Значущість груп критеріїв залежить від віку, статі, освіти та індивідуальності того, хто робить вибір. Для жінок більш значущі психологічні критерії, для чоловіків – фізичні. Передбачається, що шлюбний вибір здійснюється за стадіями. На кожній стадії відбувається скорочення кола можливих партнерів. Перша стадія регулюється соціально-економічними критеріями. На другій стадії здійснюється фізичний і психологічний вибір. Третя стадія передбачає залучення сімейних критеріїв.

Особливо цінною для нашого дослідження є теорія «стимул – цінність – роль» (Б. Мерстейн), адже вона детально аналізує кожну стадію та ґрунтується на двох важливих посиленнях: на кожному рівні розвитку взаємин партнерів міцність відносин залежить від так званої рівності обміну (відбувається врахування плюсів і мінусів, активів і пасивів кожного індивіда, встановлюється певний баланс позитивних і негативних характеристик кожного); шлюбний вибір охоплює серію послідовних стадій, або фільтрів. Виділяються три стадії: стимул (привабливість партнера) – цінність (схожість поглядів) – роль (відповідність рольової поведінки обранця своїм очікуванням) [207].

Перша стадія – стимульна – полягає у виокремленні однієї людини з-поміж інших людей, тобто відбувається первинний вибір партнера, виникає симпатія. Критеріями вибору на цій стадії є зовнішні дані, соціальний статус,

особливості самопрезентації партнера, його психологічні риси. Також на стимульній стадії відбувається оцінка власних особливостей та усвідомлення того, наскільки вони можуть зацікавити іншу людину. Важливим компонентом є територіальна близькість між партнерами, що часто стає основою для взаємної симпатії.

Друга стадія – ціннісна – допускає обговорення партнерами цінностей, переконань, світоглядних позицій одне одного. Симпатія, що виникає на стимульній стадії, зміцнюється у тому разі, якщо досягнуто єдності поглядів на життя й позицій у питаннях шлюбу, розподілу чоловічих і жіночих обов'язків у сім'ї, виховання дітей тощо. В іншому випадку, за розбіжності подібних позицій, стосунки руйнуються. Донн Бірн та його колеги наголошують, що найбільш симпатичними ми вважаємо тих людей, з якими у нас багато спільного. Можна припустити, що, віддаючи перевагу подібним до нас людям, ми відчуваємо безпеку та психологічний комфорт. Що більше подібностей у настановах, переконаннях і моральних цінностях у подружжя, тим щасливіший шлюб і менш імовірне розлучення. На цьому етапі важлива відвертість, чесність, відкритість партнерів між собою. Якщо не будуть пред'явлені власні цінності та очікування, це може ввести партнера в оману, що в подальшому зумовить серйозні проблеми у стосунках.

Третя стадія – рольова. Тут проходить перевірку відповідність рольової поведінки партнерів у їх активній взаємодії одне з одним, тобто на практиці. Однак на передшлюбному етапі стосунків здатність партнера виконувати бажану роль перевіряється найчастіше лише завдяки вербальному вираженню його ставлення до цього предмета. Доведено, що партнери обирають одне одного на підставі згоди при виконанні ролей у процесі залицяння. На цій стадії проходять перевірку рольові очікування стосовно партнера, ті враження, які партнер викликає під час спілкування на ціннісній стадії. Інші прихильники рольової теорії також наголошували на особливому значенні відповідності рольових очікувань партнерів їх рольовій поведінці. Ці автори

знаходили кореляцію між вказаною відповідністю та загальною задоволеністю шлюбом.

На відміну від попередньо розглянутих теорій, одним із головних чинників вибору шлюбного партнера, на думку В. Н. Куніциної [78], є утворення психологічної близькості в парі. Автор вирізняє два рівні психологічної близькості: первинний – не вимагає тривалого знайомства, взаємоперевірки, характеризується високою спонтанністю, неусвідомленістю; вторинний – раціональний, усвідомлюваний, керований за допомогою суб'єктів спілкування – заснований на усвідомленні подібності настанов, цінностей, норм, життєвого досвіду. На думку автора, в основі почуття психологічної близькості лежить механізм ідентифікації, що є важливим чинником формування подружньої пари.

На підставі свого дослідження В. Н. Куніцина визначила такі етапи формування психологічної близькості, що є головним чинником для здійснення вибору подружнього партнера: 1) розуміння (взаєморозуміння, розуміння з півслова); 2) довіра (максимальна відвертість, вільне, комфортне спілкування); 3) емоційна близькість (симпатія, радість від спілкування, співпереживання та співчуття, загострене відчуття стану іншої людини); 4) прийняття (терпимість до окремих недоліків іншого, визнання і прийняття іншого, сприйняття його таким, який він є, відсутність конфліктів і прагнення поступитися, бажання допомогти); 5) єдність, близькість мети, ідеалів, поглядів (збіг цінностей). Якщо пара проходить ці етапи, це свідчить про сформовану психологічну близькість у парі і є чинником здійснення вибору подружнього партнера.

Ідея існування декількох стадій в процесі вибору шлюбного партнера лежить і в основі теорії «фільтрів» А. Керкгоффа і К. Девіса. Схематично цей процес можна уявити як послідовне проходження через серію фільтрів, які поступово обирають людей з безлічі можливих партнерів і звужують індивідуальний вибір. Перший фільтр – місце проживання – відокремлює від тих потенційних партнерів, з якими людина ніколи не зможе зустрітись.

Пізніше фільтр гомогамії виключає тих, хто не підходить один одному за соціальними критеріями. На цьому етапі людина вступає в контакти з людьми, які здаються їй привабливими. На подальших стадіях встановлюються подібність цінностей і сумісність ролевих очікувань. Результатом проходження через усі фільтри є вступ до шлюбу [200].

Детальний аналіз етапів здійснено в «Круговій теорії кохання» (Г. Рейс). У ній детально проаналізовано механізми, задіяні в цих процесах. Механізми здійснення вибору шлюбного партнера розглядаються через реалізацію чотирьох стадій [210]:

1. Встановлення взаємозв'язку, а саме: невимушеність спілкування двох людей, іншими словами – наскільки «в своїй тарілці» вони почуваються поряд одне з одним. Це залежить як від соціально-культурних чинників (соціального класу, освіти, релігії, стилю виховання), так і від індивідуальних здібностей людини вступати в контакт з іншими людьми.

2. Саморозкриття. Відчуття взаємозв'язку з іншою людиною породжує відчуття розслаблення, довіри і полегшує розкриття себе перед нею. Тут також значний вплив мають соціально-культурні чинники.

3. Формування взаємної залежності. Поступово в чоловіка і жінки формується і розвивається система взаємопов'язаних звичок, з'являється відчуття необхідності одне одному.

4. Реалізація основних потреб особи, якими, на думку А. Рейса, є потреби в любові, довірі, стимуляції кимось її амбіцій та ін.

Розвиток почуття любові йде у напрямі від першого етапу до четвертого. Пропуск одного з них негативно позначається на розвитку або стабільності шлюбних стосунків. Якщо ж партнери пройшли всі етапи – вибір шлюбного партнера буде вдалим.

Соціально-психологічні чинники ґрунтовніше розглянуто в теорії К. Девіс. Автор вважає, що намірові одружитися у більшості людей передують тривалий процес орієнтації й соціокультурного налаштування людини на шлюб і сім'ю. Спочатку визначається категорія соціально відповідних

партнерів. Це відбувається майже «непомітно» для людини в соціальному середовищі, де вона перебуває. Потім здійснюється специфічний вибір із «сукупності» можливих партнерів відповідно до психологічних, сексуально-еротичних і естетичних параметрів. Важливого значення надається настановам, винесеним з батьківської сім'ї, а також впливу освіти та кар'єри молодих людей [199]. Згідно з цією теорією, вибір шлюбного партнера відбувається як процес фільтрації.

Дошлюбні етапи розвитку стосунків вивчала М. А. Абалкіна [225]. Вона обґрунтувала теоретичну модель динаміки дошлюбних відносин через співвідношення процесів міжособистісного сприйняття. Виокремлено три головні стадії розвитку.

1) На першій стадії відбувається зустріч партнерів і формування перших вражень один про одного.

2) Друга стадія починається, коли самі партнери та інші люди сприймають їх як достатньо стабільну пару. На цьому етапі відносини характеризуються високою емоційністю та набирають інтенсивності.

3) Третя стадія виникає після рішення партнерів про вступ до шлюбу. Тут знижується рівень ідеалізації, з'являється реальне бачення та зростає задоволеність відносинами з партнером.

Отже, на вибір подружнього партнера має вплив міжособистісне сприйняття, яке, своєю чергою, залежить від проходження етапів, на яких відбувається його зміна. На цей процес має вплив соціальне середовище та його оцінка.

Поетапний розвиток стосунків між чоловіком і жінкою висвітлено у працях Т. Б. Василиць [24]. Особливістю її теорії є те, що методологічним витоком є психоаналіз; називається цей напрям дослідження «ідентифікація». Ця теорія базується на аналітичній психології К. Г. Юнга.

Отже, перший етап Т. Б. Василиць назвала етапом пошуку відображення своїх внутрішніх чоловічої та жіночої частин у реальних представниках протилежної статі. На стадії пошуку опиняються всі чоловіки й жінки, які

перебувають в пошуку партнера, а також ті, що пережили крах стосунків, а іноді й одружені люди, що перебувають у стані сімейної, вікової чи особистісної кризи.

Другий етап передбачає упізнавання одне в одному свого внутрішнього єства – чоловіка та жінки. Зустріч з людиною, яка достатньою мірою відображає особливості чоловічого та жіночого аспектів нашої особистості, дає відчуття особливого захоплення. Це період закоханості, що виникає як наслідок появи вдалої проекції.

Третій етап – задоволення незадоволених потреб. Це період зцілення внутрішніх травм, проживання тих «втрачених» етапів особистісного розвитку, де дитячі потреби партнерів не задовольнялися або задовольнялися недостатньо, а у зв'язку із цим виникли психологічні дефіцити. Такою дефіцитарною потребою може бути раннє дитяче бажання беззаперечної любові та абсолютного прийняття. Дефіцит може бути також пов'язаний з тілесною сферою потреб. На цьому етапі людина очікує і навіть вимагає від партнера тих вчинків, дій та почуттів, яких не дочекалася чи недоотримала в дитинстві від власних батьків. Якщо задоволення не настає або його недостатньо, стосунки між чоловіком і жінкою можуть зупинитися на цьому етапі. У випадку дефіциту ресурсів для реалізації захисної чоловічої та відновлювальної жіночої функцій у партнерів у цей період можуть виникати депресії, психосоматичні порушення та розрив стосунків.

На четвертому етапі – обміну – партнери звільняються від проекцій і починають бачити одне в одному реальних людей, усвідомлювати та цінувати унікальність і неповторність внутрішнього світу іншого. Відбувається звільнення від залежності та з'являється відчуття істинної цінності іншого, взаємного доповнення. Партнери сприймають одне одного такими, якими вони є, і вже можуть милуватися, а не пишатися одне одним, як на попередньому етапі.

Останній, п'ятий, етап розвитку стосунків передбачає накопичення внутрішніх ресурсів і виникнення потреби віддавати свої сили й досвід,

дарувати любов та надлишок життєвої енергії одне одному. Цей етап Т. Б. Василець назвала етапом віддавання. Вибір шлюбного партнера можливий вже на другій стадії, однак, якщо в нові стосунки вступають зрілі чоловік і жінка, вони відразу можуть опинитися на етапі віддавання.

Ця теорія має суттєве значення для нашого дослідження, адже, окрім пояснення шлюбного вибору як проходження певних стадій, вона наводить несвідомі чинники його здійснення, сформовані у процесі дитячо-батьківських стосунків.

Відповідно до моделі фільтрів Дж. Удрі, що теж пояснює здійснення вибору шлюбного партнера через проходження певних стадій, першим фільтром є можливість систематичних і регулярних контактів із партнером (місце проживання, робота, навчання). Другим фільтром є відбір претендентів за зовнішньою привабливістю, тут увагу привертає обличчя, фігура, вік та інше. Наступним фільтром є схожість соціальної бази. Сюди відносять відповідність соціальних критеріїв, цінностей, настанов, звичок, способу життя. Четвертим фільтром є схожість настанов і цінностей щодо сім'ї і шлюбу, народження і виховання дітей. П'ятий фільтр оцінки компліментарності задоволення значимих потреб визначає відповідність поведінки одного партнера потребам іншого і навпаки. Останній фільтр – фільтр соціальної готовності до вступу у шлюб [218]. При виборі відбувається скорочення кола можливих партнерів і той партнер, що проходить всі етапи, обирається в шлюбні партнери.

Проаналізовано три групи теорій: 1) теорії, в яких чинники обумовлені дитячо-батьківським досвідом; 2) теорії гомогамії; 3) теорії, які вивчають вибір шлюбного партнера через проходження певних стадій або фільтрів і які не охоплюють усі соціально-психологічні чинники вибору подружнього партнера. Тому була виокремлена четверта група, до аналізу якої й переходимо.

Теорія змішаних детермінант. Особистісні характеристики шлюбних партнерів як самостійний предмет вивчення висвітлено здебільшого в

соціально-психологічних дослідженнях. У праці В. О. Сисенко [139;140] та інших авторів вивчалися особистісні характеристики, що впливають на створення психологічного клімату в сім'ї; цінності й ціннісні орієнтації подружжя, риси особистості, які сприяють розвитку чи гальмуванню конфліктної взаємодії тощо.

Безперечно, чинником, що передусім береться до уваги, є зовнішність. Згідно з традиційним уявленням, чим вищий рівень фізичної привабливості людини, тим вищою є ймовірність викликати атракцію інших людей. Однак пряму залежність між фізичною привабливістю і атракцією встановлено лише в ситуації короткого міжстатевого спілкування. Цікавим є експеримент, проведений під час дослідження Е. Уолстер і Е. Бершейд, коли партнери на танцювальному вечорі добиралися комп'ютером з урахуванням лише однієї умови – щоб чоловік був вищий за жінку. Бажання знову зустрітися із цим партнером було в прямій залежності лише від його зовнішньої привабливості незалежно від інших характеристик [188]. Згідно з цією теорією фізична привабливість є одним із чинників здійснення вибору в подружні партнери.

Існує певний оптимальний термін розвитку передшлюбних стосунків, який корелює з успішністю і збереженням шлюбу. Було виявлено, що як занадто короткий, так і занадто тривалий період є чинниками ризику для стійкості шлюбних відносин згодом. Короткий період передшлюбних відносин недостатньо інформативний і не сприяє задовільному пізнанню свого шлюбного партнера. Тривалий період зумовлює зменшення сексуальної привабливості, знижує інтерес і новизну міжособистісних відносин. Статистика свідчить: пари за тривалістю знайомства до шлюбу від 1 року до 3 років мають вищий показник стійкості шлюбних стосунків згодом. Отже, час дошлюбного знайомства впливає на збереження шлюбних відносин і визначає успішність вибору подружнього партнера.

Другим загальноживаним чинником вибору шлюбного партнера вважають кохання. Про зв'язок любові як мотиву вступу в шлюб і задоволеності шлюбом засвідчує робота Н. Г. Юркевич. На вибірці з 612 жінок

й 365 чоловіків вона отримала такі результати: щасливі шлюбні союзи утворювали жінки, з яких 75,10% вийшли заміж з любові, 13,88% – із симпатії, в 2,86% мотивом було прагнення позбутися самотності, в 1,63% – короткочасне захоплення. Серед невдалих шлюбів розподіл відповідей наступний: з любові вийшли заміж 27% жінок, через симпатію – 17%, мотив «прагнення позбутися від самотності» назвали 12,93% жінок, короткочасне захоплення – 1,63% [181].

У чоловіків відповіді приблизно подібні, хоча тих, хто вступав у шлюб з любові серед них у цілому менше: 62,80% у щасливих шлюбах й 17,74% у невдалих, а тих, хто назвав мотивами шлюбу прагнення позбутися самотності й легковажність більше (відповідно по 10,37% й 8,05% у щасливих шлюбах і по 16,13% й 25,80% у невдалих) [181].

Протилежними є результати досліджень М. Розенцвейг. Вони дослідили, що задоволеність шлюбом з любові велика тільки в перших роках спільного життя, а от задоволеність шлюбом «з розрахунку» зростає з роками [211]. Якщо чинником вибору подружнього партнера є тільки почуття любові, партнери в шлюбі втрачають почуття задоволеності один одним. І навпаки, у випадку вибору подружнього партнера «з розрахунку» призводить з часом до більшої задоволеності шлюбом.

Цінною для нашого дослідження є теорія Г. Беккера [10], яка визначає чинники вибору шлюбного партнера, що ведуть до краху в стосунках. Розлучення та особливості пошуку партнера взаємопов'язані: розлучення більш ймовірні, якщо відбувається пошук найкращого партнера або партнера з особливими рисами; у випадку, коли шлюбу передуює вагітність, коли в партнера високий рівень оптимізму або ж він перебуває в дуже молодому чи занадто зрілому віці. Ймовірність розлучення знижується зі збільшенням сімейного капіталу: наявність дітей, тривалість шлюбу.

Однак є вчені, які вважають, що головним фактором під час вибору шлюбного партнера є територіальна близькість. Р. Зайонц та його колеги вважають, що більшість людей знаходять свою «другу половину» серед

сусідів, колег, знайомих чи однокласників. У деяких дослідженнях половину шлюбних пар до одруження розділяло не більше 20 кварталів. Існує висока ймовірність вибору шлюбного партнера, який народився в радіусі 177 км. Р. Зайонц назвав це «ефектом простого впливу». На його думку, повторне пред'явлення стимулу, як правило, посилює прихильність до нього. Людям властиво жити поруч не тільки з потенційними партнерами, а й з людьми, які схожі на них самих [224].

До цієї підгрупи відносимо теорію нормативної взаємодії, запропоновану Р. Хілл. Вона робить припущення, що в сучасному суспільстві шлюб є нормативним. Це означає, що вибір партнера зумовлюється певними нормами, виробленими в рамках певної культури [157]. Отже, всередині можливого кола обранців імовірність шлюбу перебуває в прямій залежності від можливості взаємодії.

Територіальною близькістю також пояснюють вибір подружнього партнера П. Каттон і Д. Сміріч [193]. Встановлено, що місце проживання може полегшувати або ускладнювати встановлення контактів з іншими людьми. Опитування 431 пари, що подали заяву на вступ до шлюбу, також засвідчило, що під час знайомства в 37% всіх пар партнери жили в межах восьми кварталів один від одного, а в 54% – в межах шістнадцяти кварталів. На думку Каттона і Сміріча, люди одного соціального стану, так само як релігії й раси, частіше живуть в одному районі, що полегшує можливість контакту між ними. Наприклад, ірландець одружується з ірландкою саме тому, що їм легше зустрітися у своїй спільноті, ніж з представниками інших національностей [190]. Бачимо, що ці теорії акцентують увагу на такому чиннику вибору подружнього партнера, як наближеність проживання.

Інакшими є погляди А. Н. Волкової та Т. М. Трапезнікової, які, досліджуючи статистику дошлюбних історій, дійшли висновку, що на долю шлюбу впливають такі характеристики: місце і ситуація знайомства, перше враження одне про одного (позитивне, негативне, амбівалентне, індиферентне), тривалість періоду залицяння, ініціатор шлюбної пропозиції

(чоловік, жінка, інші зацікавлені особи), час обмірковування шлюбної пропозиції, ситуація оформлення шлюбу [38]. Таким чином, перераховані чинники мають прямий вплив на вибір шлюбного партнера та його успішність.

Також встановлено, що позитивне значення для шлюбу мають наступні чинники дошлюбної історії: взаємне позитивне перше враження одне про одного, знайомство в ситуації роботи або навчання, період залицяння від одного до півтора років, вияв ініціативи шлюбної пропозиції чоловіком, прийняття шлюбної пропозиції після нетривалого (до двох тижнів) обдумування, супровід реєстрації шлюбу весільними урочистостями.

Негативними чинниками дошлюбних стосунків є: негативне перше враження одне про одного, короткий (до шести місяців) або довгий (більше трьох років) період залицяння, несхвалення вибору рідними або близькими, прояв прямої або непрямой ініціативи від жінки (вимушена або спровокована пропозиція), тривале обдумування шлюбної пропозиції.

Суттєвим для нашого дослідження є думка М. А. Абалкіної, яка вирізняє декілька інтепретацій сімейно-шлюбних стосунків, що значно розширюють розуміння означеної проблеми [225]:

- соціобіологічна (головний мотив укладення шлюбу визначається репродуктивною функцією людини в рамках її біологічного виду);
- структурно функціональна (шлюбний вибір індивідів як прагнення підтримати функціонування суспільства в цілому);
- теорії конфлікту визначають мотиваційну базу укладення шлюбу як бажання індивідів мати владу в сім'ї;
- теорія фемінізму акцентує увагу на нерівному становищі жінок і чоловіків у сім'ї;
- символічно інтеракціональна (мотиви укладання шлюбу в рамках комунікативної поведінки чоловіків і жінок);
- теорія сімейних систем виявляє весь спектр можливих мотивів укладення шлюбу як для жінки, так і для чоловіка;

– теорія соціального обміну пропонує оптимальне пояснення гендерними відмінностями мотивів вступу в шлюб у чоловіків і жінок. Представники обох статей мають різну культурну базу для «економічної угоди» – укладення шлюбу. В цілому теорія дозволяє розглянути мотиви вступу в шлюб як дійсні бажання чоловіків і жінок.

На жаль, дослідження Т. В. Андрєєвої вказують на те, що уявлення про образ майбутньої другої половини в сучасного молодого покоління не є реалістичними, бажані позитивні риси потенційного партнера надмірно завищені, яскраво виражено споживацькі тенденції. За результатами досліджень Г. Навайтіс продовження цих тенденцій спостерігається і в реальних молодих родинах. У молодят має місце переоцінка та ідеалізація партнера, що веде до завищених вимог і з часом може призвести до внутрішньосімейних конфліктів [6; 95].

Варто звернутись також до вітчизняних наукових досліджень. Цікавим є результат О. А. Чхайдзе [255], яка з'ясувала, що на мотивацію шлюбного вибору партнера впливає особистісна зрілість, що певною мірою має детермінацію на духовні цінності, які, утворюючи замкнуте коло, стають чинником мотивації вибору шлюбного партнера. Цей факт зазначає також В. Є. Ткаченко, який обґрунтував значення змісту цінностей подружжя та їх узгодженості для благополуччя сімейного життя, звертаючи увагу на те, що найбільш сприятливі стосунки створюються за взаємодії розвинутих, зрілих особистостей у подружжі [146].

На важливості питання вибору шлюбного партнера для молодих людей наголошувала Л. В. Помиткіна, яка займалась обґрунтуванням психологічних механізмів прийняття стратегічних життєвих рішень особистістю [115]. Чинники впливу на рівень підготовленості до створення сім'ї досліджувала Т. Левицька. А. П. Карасевич займався вивченням формування готовності до створення сім'ї саме студентської молоді [79; 236].

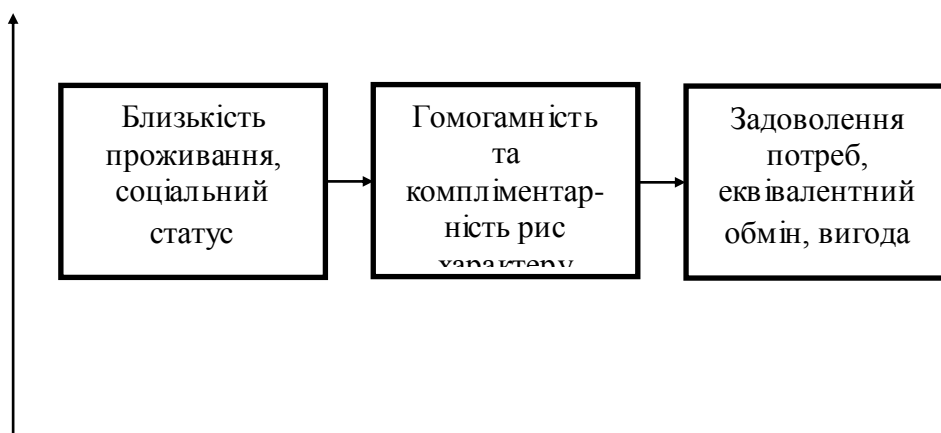
Досліджуючи психологічні чинники вибору молодою людиною цивільного шлюбу, О. Я. Кляпець зауважила, що здійснення оптимального

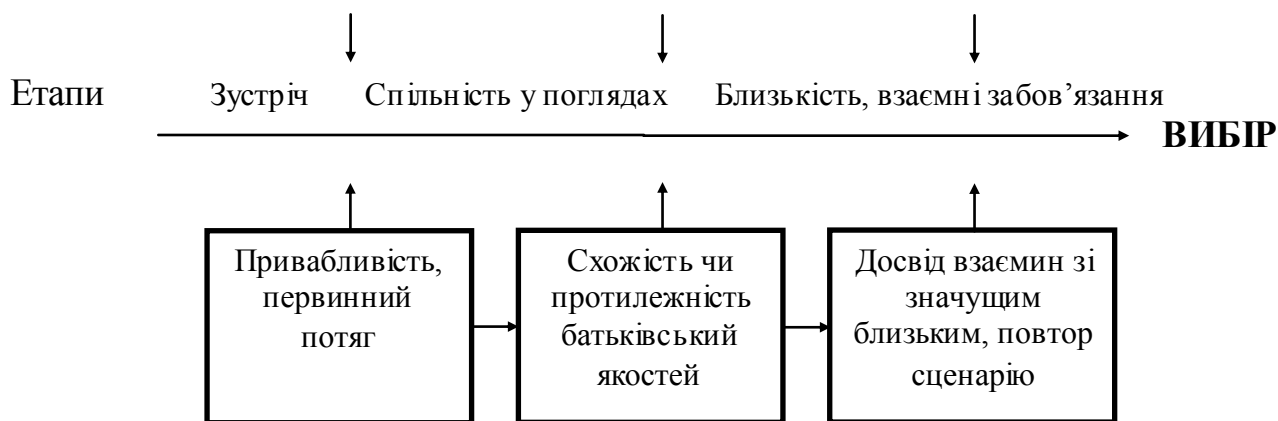
вибору форми шлюбно-сімейних стосунків особистістю є передумовою задоволеності шлюбом. Вона визначила, що психологічними чинниками здійснення оптимального шлюбного вибору цивільного шлюбу є такі психологічні особливості, як наявність локус-контролю, рівень розвитку рефлексії та спрямованість на самоактуалізацію обох партнерів [238]. В. Я. Літвінова досліджувала особливості психосемантичної структури уявлень про шлюбного партнера у дівчат, схильних до міжособистісної співзалежності [82]. Д. О. Володошко займався питанням аналізу особливостей та відмінностей у спілкуванні задоволених та не задоволених шлюбними стосунками пар [39].

Проаналізувавши групу теорій змішаних детермінант або статистично визначених чинників, можемо зробити наступні висновки: вибір партнера є в прямій залежності від можливості взаємодії, тобто чинником вибору є територіальна близькість; час дошлюбного знайомства впливає на збереження шлюбних стосунків і визначає успішність вибору подружнього партнера; на задоволеність шлюбним вибором мають вплив такі чинники, як кохання і шлюб «з розрахунку»; розлучення більш імовірні, якщо відбувається пошук найкращого партнера або партнера з особливими рисами; на долю шлюбу впливають такі характеристики: місце і ситуація знайомства, перше враження одне про одного, тривалість періоду залицяння та інше.

Здійснивши дослідження основних теорій психологічних чинників вибору подружнього партнера розроблено теоретичну модель, що дозволяє схематично відобразити процес та чинники, що мають вплив на вибір шлюбного партнера.

Свідомі

Несвідомі

Рис. 1.1. Модель соціально-психологічних чинників вибору шлюбного партнера

Дослідивши психологічні теорії, що вивчали чинники, які впливають на вибір подружнього партнера, ми поділили їх на чотири основні групи: 1) теорії, в яких чинники зумовлено дитячо-батьківськими взаєминами; 2) теорії гомогамії; 3) теорії, які розглядають вибір шлюбного партнера через проходження певних стадій, або фільтрів; 4) змішані теорії. Найважливіше значення для нашого дослідження має група теорій, що пояснюють вибір партнера дитячо-батьківським досвідом взаємодії. Інші три групи теорій також мають важливе значення для нашого дослідження, адже розкривають різноманіття соціально-психологічних чинників, що впливають на вибір подружнього партнера.

Бачимо, що соціально-психологічними чинниками є дитячий досвід взаємовідносин зі значущими близькими, володіння партнером гомогамними рисами характеру, здатність доповнювати іншого, при цьому взаємини з ним мають бути вигідними. В цілому процес вибору проходить певні етапи зближення, або фільтрації. А також близькість проживання, вагомість певних ознак для чоловіків і для жінок. Однак більш детально наше дослідження сконцентроване на темі впливу батьківських настанов, що сформовані в

процесі дитячо-батьківських взаємин. Тому перейдемо до теоретичного аналізу поняття настанов та їх впливу на вибір подружнього партнера.

1.3. Поняття батьківських настанов як чинника вибору шлюбного партнера

Психологічна настанова – це первинна неусвідомлювана реакція на ситуацію, в якій людина усвідомлює і розв'язує завдання, що забезпечує готовність здійснювати певну діяльність задля задоволення власних потреб.

Функції настанови, її ефекти і зміст розкриваються в процесі саморегуляції діяльності:

– настанова визначає сталий, послідовний, цілеспрямований процес виконання дій, тобто є механізмом стабілізації, який зберігає їх спрямованість у безперервно змінних умовах діяльності;

– фіксована настанова звільняє свідомість людини від необхідності ухвалити рішення та доволіно контролювати дії в стандартних і відомих умовах;

– настанова може стати фактором, що зумовлює інертність, повільність, скутість дій, призводить до труднощів у пристосуванні до нових умов здійснення діяльності.

Вітчизняна психологія розглядає механізми настанови як вихідну позицію принципу цілісності психічного життя особистості, взаємозв'язку психічних процесів і властивостей, розвитку особистості в процесі навчання та виховання, соціальної зумовленості психічного життя людини.

Найбільш відомим у цій галузі є дослідження Д. М. Узнадзе, який наголошував на неусвідомлюваності мотивів і вчинків особистості. Пояснювальним поняттям у його теорії стало поняття настанови, яке він визначив як неусвідомлювану готовність суб'єкта до сприйняття майбутніх подій певним чином, які є основою доцільної виборчої активності людини. Представники його школи розглядали настанову як готовність, яка

визначається взаємодією конкретної потреби й ситуацією її задоволення. Виявили такі ознаки настанов, як інтенсивність позитивного чи негативного афекту, тобто ставлення до якогось психологічного об'єкта, її латентність або недоступність для прямого спостереження. З огляду на ці ознаки, настанова вимірюється на підставі вербальних самозвітів опитуваних, які є нічим іншим, як узагальненою оцінкою особистості власного відчуття схильності або несхильності до конкретного об'єкта. Тобто настанова – це міра почуття, зумовленого конкретним об'єктом. Численні дослідження дали змогу в структурі виокремити когнітивний (пізнавальний), афективний (емоційний) і поведінковий (конативний) компоненти [147]. Таким чином, настанову розглядають водночас як знання суб'єкта про предмет його ставлення, як емоційну оцінку та певний намір – програму дій щодо конкретного об'єкта.

Згідно з розглянутою концепцією, вплив батьківських настанов на вибір подружнього партнера є неусвідомлюваним. Він визначається внутрішніми потребами та пошуком шляхів їх задоволення в партнері, є певним базовим ставленням з інтенсивністю позитивного чи негативного афекту.

Існують близькі, але не тотожні за змістом поняття: атитюд, соціальна настанова, ціннісні орієнтації та ін. Атитюд (від англ. *attitude* – ставлення, настанова) – визначений Л. Ланге як внутрішній стан готовності людини до дії, що передуює поведінці. Формується на підставі досвіду, розгортається на усвідомленому й неусвідомленому рівнях та здійснює регулятивну функцію стосовно поведінки індивіда. Визначає стійкий, послідовний, цілеспрямований характер поведінки в ситуаціях, що змінюються; звільняє суб'єкта від необхідності ухвалити рішення й довільно контролювати поведінку в стандартних ситуаціях; може бути чинником, що зумовлює інертність дії та гальмує пристосування до нових ситуацій, котрі вимагають зміни програми поведінки. Виокремлюють три рівні – рівні смислових, цільових і операційних атитюдів. Смислові атитюди складаються із інформаційного (світогляд людини), емоційного (симпатії, антипатії стосовно іншого об'єкта), регулятивного (готовність діяти) компонентів. Вони допомагають сприймати

систему норм і цінностей у групі, зберігати цілісність поведінки особистості в ситуаціях конфлікту, визначати лінію поведінки індивіда тощо. Цільові атитюди зумовлені метою й визначають стійкість перебігу певної дії людини. Операційні атитюди проявляються в стереотипності мислення, конформній поведінці особистості тощо [5].

Власне, батьківський атитюд виконує своєрідну регулятивну функцію, визначає характер поведінки під час здійснення вибору. Атитюди, сформовані в процесі дитячо-батьківських взаємин, охоплюють світогляд, емоційне ставлення та готовність діяти. Тобто є фундаментом, на базі якого відбувається або не відбувається здійснення вибору. Незважаючи на схожість у змісті та структурі, поняття атитюду відмінне від поняття настанов. Настанови є неусвідомлюваними, певною мірою є готовністю до сприйняття та дій. Атитюди існують також на свідомому рівні та є станом, що передує поведінці.

У розумінні В. Томаса і Ф. Знанецького соціальна настанова означає певний психічний стан переживання індивідом цінності, значення або смислу соціального об'єкта. Вона є елементом структури особистості й водночас елементом соціальної структури. Автори вважали атитюд близьким до колективних уявлень. Інакшим є погляд Г. Олпорта, за визначенням якого соціальна настанова є суто індивідуальним утворенням. Г. Олпорт розглядав її як стан психонервової готовності індивіда до реакції на всі об'єкти чи ситуації, з якими він пов'язаний. Отже, здійснюючи цілеспрямований і динамічний вплив на поведінку, настанова завжди є залежною від попереднього досвіду [216; 208].

Поняття соціальної настанови відрізняється від понять настанов та атитюдів. Адже соціальна настанова переважно формується і функціонує в межах соціуму, його правил і норм. Однак це поняття розкриває соціальну грань настанов, адже у виборі подружнього партнера індивід буде спиратися не тільки на особистий минулий досвід, а й на соціальні норми та правила.

Цінним є дослідження Р. Лап'єра та його так званого парадоксу, яке було сконцентроване на проблемі взаємозв'язку між атитюдами й реальною

поведінкою. Результати експерименту приводять до висновку: вербальні відповіді є вербалізованою реакцією на символічну ситуацію, що різняться від реальної ситуації взаємодії. Невідповідність між настановою (вербальною поведінкою) і реальною поведінкою дослідник пояснював тим, що характер відповіді залежить від ситуації, в якій перебуває випробовуваний індивід. Було зафіксовано три типи ситуацій: знеособлена ситуація (така, що диктує одноманітну поведінку); частково особистий контакт (у цьому випадку відповіді будуть дещо різноманітнішими – від згоди пошуку аргументів до відмови); безпосередня взаємодія (особистісна ситуація), коли відповіді стануть майже одноманітними (переважно згода). Тобто прямого зв'язку між настановою та поведінкою немає. Тому були знайдені допоміжні змінні, серед яких можна вирізнити норми, прийняті в групі, вплив референтної групи, риси особистості, що мають детермінацією досвід взаємодії з батьками [202]. Отже, на вибір подружнього партнера впливають не тільки батьківські настанови, а й те, що впливає на можливість їх реалізації – соціальні чинники.

Схожими є уявлення М. Рокіча, які розглядають слабкі сторони дії атитюдів. На його думку, атитюди фіксують не спосіб поведінки чи стану, а уявлення про певний предмет або ситуацію. І ці уявлення описують об'єкт чи ситуацію як істинні або хибні, оцінюють їх як бажані або небажані, добрі чи незадовільні. Він одним із перших виокремив два типи атитюдів: «до об'єкта» і «до ситуації». Зокрема, М. Фішбейн розглядав настанову як схильність індивіда до реакції, засвоєну в процесі навчання. Дослідник встановив протилежний зв'язок – вплив поведінки на настанову, яка в такому розумінні зовсім втрачає свій соціальний зміст і перетворюється на індивідуальну поведінкову реакцію, засвоєну за відомою схемою «стимул – реакція». Він також запропонував типологію атитюдів, поділяючи їх на атитюди до дії та атитюди до об'єкта [126]. Представлені теорії теж розглядають нормативним чинником, що регулює дію атитюдів на реальну поведінку, вплив соціального середовища. При виборі подружнього партнера впливає як сімейне коло, так і інші соціальні групи (робота, друзі).

Згідно з підходом Дж. Міда [90], соціальні настанови розглядаються як певні психічні утворення, які виникають на основі засвоєння настанов інших референтних груп і осіб. У структурному плані вони є елементами «Я-концепції» людини, певними визначеннями соціально бажаної поведінки. Отож, соціальні настанови в такому розумінні – це усвідомлюваний, фіксований у знаковій формі тип поведінки, якому надається перевага. Соціальні настанови ґрунтуються на згоді суб'єкта розглядати певні об'єкти чи ситуації крізь призму соціальних норм і цінностей. У теорії Л. І. Божович соціальна настанова ототожнюється з поняттям спрямованості особистості. Спрямованість є внутрішньою позицією особистості стосовно соціального середовища, схильністю особистості діяти певним чином у її сфері життєдіяльності [14]. Розглянутий підхід сконцентрований на поясненні соціальних настанов як певного результату соціально прийнятної поведінки, що існує в усіх соціальних групах, до яких відносить себе індивід.

Представлені погляди наголошують на впливі референтних осіб, соціальних норм і цінностей на формування настанов. Настанови є спрямованістю особистості в процесі її життєдіяльності. Референтними під час формування особистості є її рідні та друзі. Інтерналізовані від них настанови визначають спрямованість у процесі вибору подружнього партнера.

У концепції В. А. Ядова є дуже близьке за змістом поняття – диспозиція, яке розглядається як комплекс схильностей, готовності до певного сприйняття умов діяльності й до певної поведінки за цих умов. Концепція оцінює диспозиції особистості як ієрархічно організовану систему з кількома рівнями, що є результатом усього попереднього досвіду і впливу соціальних умов. У ній вищі рівні здійснюють загальну саморегуляцію поведінки, нижчі є відносно самостійними, вони забезпечують адаптацію особистості за конкретних змінних умов. Перший (нижчий) – утворюють елементарні фіксовані настанови, без модальності (переживання «за» чи «проти») і когнітивних компонентів. Другий – становлять соціальні фіксовані настанови, або атитюди. Третій – ґрунтується на базових соціальних настановах або загальній

спрямованості інтересів особистості на конкретну царину соціальної активності. Четвертий (вищий) – позначається системою орієнтацій на мету життєдіяльності й засоби її досягнення [182]. Зазначене поняття відрізняється від попередніх своїм тяжінням до «інстинктивності», коли індивід діє за звичною для нього схемою. Також поняття диспозиції розкриває ієрархічну систему, на основі якої відбувається сприйняття та діяльність. У проаналізованій концепції акцентовано вплив певних схильностей при сприйнятті потенційного подружнього партнера.

Отже, настанови завжди виходять із попереднього досвіду, а їх прояв визначається умовами середовища, в якому перебуває індивід. Настанови є сформованими під впливом батьків. Батьківські настанови – це система емоційного ставлення до дитини, сприйняття дитини батьками та способів поведінки з нею. Вони інтерналізуються та стають частиною особистості. На основі власних настанов, сформованих в процесі дитячо-батьківських взаємин, відбувається вибір шлюбного партнера.

На думку Е. Берна, через батьківські настанови формується життєвий та професійний сценарій, приписи щодо своєї статі та одруження, вибору партнера. Як зазначає Е. Еріксон, батьківські настанови можуть обмежувати, перешкоджати розвитку, прояву щирості й творчого начала. Е. Г. Ейдемільлер та В. В. Юстицькіс наголошують, що більшість сценаріїв людина засвоює із батьківської сім'ї, наслідуючи моделі поведінки через постійне сприймання настанов або інструкцій батьків до неї [12; 175; 173].

Батьківські настанови та очікування, на думку Р. В. Овчарової, мають три рівні [102]:

1. «Ми – батьки» (репродуктивні настанови подружжя в аспекті їх стосунків).
2. «Ми – батьки нашої дитини» (настанови в дитячо-батьківських відносинах).
3. «Це – наша дитина» (настанови й очікування щодо дитини /дітей).

Щодо репродуктивної батьківської настанови, В. В. Бойко розглядає три її складові:

- поведінковий елемент настанови, виражений реальною репродуктивною поведінкою і планованою репродуктивною поведінкою;
- емоційно-оцінний аспект, що є сукупністю поглядів, суджень, позицій людини щодо чисельності власної сім'ї;
- когнітивний елемент настанови, що належить до тих сторін суджень і поведінки, які обумовлені наявністю певних знань про об'єкт та стосовно яких проявляється настанова.

На формування репродуктивної настанови впливає цілий ряд умов (Л. І. Савінов): спосіб життя сім'ї, поширені в суспільстві й особливо серед найближчого кола типові норми, що стосуються кількості дітей; спосіб життя батьківської сім'ї та кількість дітей у ній; настанови кожного з подружжя на кількість і стать дітей, на дітей як помічників в старості, на продовження свого роду, сім'ї, прізвища, на самореалізацію у дітях і т. ін. [128].

Другий рівень реалізується у стилі виховання. Сюди належать настанови подружжя, зумовлені їх виховними уподобаннями, поглядами на батьківську роль, уподобаннями тієї чи тієї системи покарань і заохочень, гнучкістю у спілкуванні, ставленням до ініціативності дитини і т. ін.

Третій рівень стосується безпосередньо образу самої дитини, створеного батьками, що тісно пов'язаний із задоволеністю батьківською роллю. Саме на цьому рівні відбувається постійне зіставлення (усвідомлене або неусвідомлене) ідеального образу дитини з об'єктивною реальністю. Результат такого зіставлення виражається в батьківському ставленні, має вплив на нього [128].

На емпіричному етапі дослідження ми плануємо дослідити настанови, сформовані в процесі дитячо-батьківських стосунків, що лежать у підґрунті вибору шлюбного партнера.

Існує велика кількість періодизацій батьківських настанов, позицій, ставлень до дитини, що в подальшому впливають на вибір подружнього партнера. Одну з найбільш ранніх систематичних класифікацій батьківських

настанов запропонувала в 1937 р. О. Коннер. До них вона віднесла: прийняття і любов; очевидне відторгнення, зайву вимогливість, надмірну опіку.

Емоційний аспект батьківських настанов розкрила А. С. Співаковська. Автор вирізнила вісім типів батьківської любові, які відображають ставлення батьків до дітей і є настановами: дієва любов (симпатія, повага, близькість); відсторонена любов (симпатія, повага, але велика дистанція в спілкуванні); дієва жалість (симпатія, близькість, однак відсутня повага); відторгнення (апатія, неповага, велика дистанція в спілкуванні); презирство (антипатія, неповага та мала дистанція в спілкуванні); переслідування (антипатія, повага, близькість); відмова (антипатія, повага, велика дистанція); поблажливе відторгнення (симпатія, неповага, велика дистанція) [136].

Глибокий аналіз заданої проблематики роблять А. Є. Личко та Е. Г. Ейдемільер. Автори пропонують широку класифікацію стилів сімейного виховання, що є по суті способом передання батьківських настанов [83; 173]:

1. Гіпопротекція: брак опіки і контролю за поведінкою, що доходить іноді до повної бездоглядності; частіше проявляється як недостатня увага й турбота до фізичного і духовного благополуччя дитини, її справ, інтересів, тривог. Прихована гіпопротекція спостерігається при формально-наявному контролі, реальній нестачі тепла і турботи, не вниканні в життя дитини. В основі цього типу психопатичного розвитку дитини може лежати фрустрація потреби в любові й приналежності, емоційне несприйняття дитини, не прийняття її до сімейної спільноти.

2. Домінантна гіперпротекція: надлишкова перебільшена увага і турбота про дитину поєднується з дріб'язковим контролем, значною кількістю обмежень і заборон, що підсилює несаможиттєвість, безініціативність, нерішучість, невміння захистити себе. Таке ставлення батьків викликає почуття протесту проти неповаги до його «Я».

3. Потуральна гіперпротекція: виховання за типом «кумир сім'ї», потурання всім бажанням дитини, надмірне заступництво і обожнювання,

непомірно високий рівень вимог до дитини, нестримне прагнення до лідерства, яке поєднується з недостатньою завзятістю і опертям на власні ресурси.

4. Емоційне відторгнення: ігнорування потреб дитини, нерідко – жорстоке поводження з нею. Приховане емоційне відторгнення проявляється в глобальному невдоволенні дитиною, постійному відчутті батьків, що вона не «така», не «такий». Іноді воно маскується перебільшеною турботою і увагою, але видає себе роздратуванням, недостатньою щирістю у спілкуванні, несвідомим прагненням уникнути тісних контактів, а при нагоді – звільнитися від «тягаря». Емоційне відкидання однаково шкідливе для всіх дітей.

5. Підвищена моральна відповідальність: не відповідні віку й реальним можливостям дитини вимоги безкомпромісної чесності, почуття обов'язку, порядності, покладання на дитину відповідальності за життя і благополуччя близьких, наполегливі очікування великих успіхів у житті – все це природно поєднується з ігноруванням реальних потреб дитини, її власних інтересів, недостатньою увагою до її психофізичних особливостей.

На підставі описаних стилів сімейного виховання формується особистість із певними настановами. Сформовані в дитячо-батьківській взаємодії настанови в подальшому є основою для здійснення вибору подружнього партнера.

Настанови батьків на виховання дітей це готовність діяти в той чи інший спосіб. Кожний із подружжя не тільки відображає дійсність, а й емоційно переживає її, осмислює і здійснює певні дії для засвоєння їх вимог у психіці дитини. Батьківські настанови, на думку Р. В. Овчарової, є одним із компонентів інтегральної психологічної структури батьківства і охоплюють когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти. Когнітивний аспект стосується знань і уявлень про репродуктивну норму суспільства, про розподіл батьківських ролей, він також містить реальний та ідеальний образ дитини. Емоційний компонент – це сукупність поглядів, суджень, оцінок, а також домінуючий емоційний фон стосовно реалізації батьківських настанов і очікувань. Поведінковий аспект батьківських настанов реалізується в

репродуктивній поведінці у взаємовідносинах партнерів, у ставленні батьків і стилі сімейного виховання. У структурі батьківства автор виокремлює батьківську позицію як систему батьківських настанов, очікувань і ставлення батьків до дитини. Фундаментом батьківської позиції, як вважає А. С. Співаковська, є свідомі і несвідомі оцінки дитини [102; 136].

Проаналізувавши розглянуті теорії, констатуємо, що когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти батьківських настанов впливають на вибір подружнього партнера.

Важливим аспектом є вплив материнських настанов на психічний розвиток дітей. На думку Д. Віннікота [31], наука материнства виходить з власного досвіду на етапі новонародженості. Становлення батьківської поведінки та настанов формується ще задовго до народження дитини. Початок розвитку майбутнього ставлення матері до дитини закладається внутрішньоутробно на основі перших емоційних конфліктів матері з плодом, а пізніше немовлям. С. Броді виділила чотири типи материнських ставлень до дитини [191]. Матері першого типу легко і органічно пристосовуються до потреб дитини. Матері другого типу свідомо прагнуть пристосуватись до дитини. Матері третього типу не виявляють інтересу до дитини, керуючись тільки почуттям обов'язку. Матері четвертого типу непослідовні та суперечливі, погано розуміють потреби дитини.

Материнські ставлення, що засвоюються у віці немовляти, теж впливають на формування особистості та її настанов, які в подальшому можуть мати несвідомий вплив на здійснення вибору шлюбного партнера.

Н. А. Цветкова та колеги проводили дослідження серед вагітних жінок та їх чоловіків щодо виявлення ефективних і неефективних неусвідомлюваних настанов, а також основних детермінант, набутих партнерами в їх батьківських сім'ях. І дійшли висновку, що такі настанови й детермінанти мають вагомий вплив на актуальний стан свідомості і, як наслідок, на можливість чи неможливість успішного зачаття та виношування дитини [159]. Власне,

неусвідомлювані настанови з батьківських сімей є детермінацією особливостей перебігу материнства.

Російський науковець Н. Л. Костіцин досліджував батьківські настанови як фактор особистісного самовизначення в ранній юності [240].

Цінними для нашого дослідження є також наступні розвідки вітчизняних вчених. Зокрема, А. Г. Радостева проаналізувала вплив сімейних взаємостосунків на формування батьківських настанов. О. В. Ігнатенко розглянув психологічні особливості прояву репродуктивної настанови в юнацькому віці, а також здійснив теоретичний аналіз проблеми материнства та батьківських настанов у сучасній психології. І. Я. Іванюк вивчала сім'ю з «особливою» дитиною та її емоційні настанови. П. А. Цай зосередився на вивченні ефективності сугестивної психотерапії батьків, діти яких хворі на невроз з неусвідомлюваною настановною мотивацією [119; 52; 52; 158].

Здійснивши теоретичний аналіз настанов, констатуємо вплив на їх формування соціального середовища, попереднього досвіду, настанов референтних груп та осіб. Також в результаті дослідження настанов підсумовуємо такі їх характеристики: вони є стійкими утвореннями особистості, надають стабільності та спрямованості поведінці, є базовими уявленнями про світ і себе, вочевидь є основою для здійснення важливих життєвих виборів, зокрема вибору шлюбного партнера.

Тобто шляхом теоретичного дослідження було визначено наявність впливу взаємовідносин з батьками на формування настанов, а також вплив настанов на спрямованість особистості, на прийняття нею важливих життєвих рішень. Вважаємо за необхідне перевірити це емпірично та визначити особливості цього впливу.

Висновки до першого розділу

Проведене теоретико-методологічне дослідження наукових джерел дозволило визначити ключові поняття означеної проблематики та сформулювати фундамент для подальшого емпіричного дослідження.

1. На основі аналізу поняття вибору та теорій, що досліджували цей психологічний феномен, можемо констатувати, що особистість, яка стоїть на порозі такого життєстверджувального прийняття рішення як вибір шлюбного партнера, перебуває у доволі фрустраційних процесах, адже одночасно вона розглядає потребу бути в парі, оцінку внеску та виграшу, досвід попередніх стосунків, страх залишитись самій, багато можливих варіантів вибору, особистісні риси характеру, які перешкоджають правильному здійсненні вибору. Проте в цьому процесі, як наголошують автори, вона має здійснювати вибір, спираючись на власний розум та емоції.

2. Існуючі в сучасній психологічній науці теорії шлюбного вибору поділено на чотири групи.

Перша група теорій наголошує на важливості умов, у яких формується особистість, і проголошує головним зразком взаємовідносини з матір'ю, її ставлення, стосунки батьків між собою, взаємовідносини батьків із дитиною та стосунки з братами і сестрами. Тобто ставлення середовища, в якому формується особистість, закарбовується в її підсвідомості й потім впливає на подальший перебіг усіх стосунків, особливо стосунків у парі та вибір подружнього партнера. Таким чином, дитячий досвід може мати як позитивний, так і негативний вплив на вибір шлюбного партнера.

У теоріях гомогамності визначальним чинником вибору шлюбного партнера є його «тотожність у вартості». Таким чином, шлюбний партнер повинен мати однакову «соціальну цінність», соціальний клас, освіту, рівень інтелекту, зовнішність, вік, ціннісні орієнтації, здоров'я, походження, міцність батьківської сім'ї, хобі та інше. Також важливими є наявність у нього доповнювальних рис характеру, так звана комплементарність, можливість задоволення власних потреб у парі, рольова сумісність, психологічна близькість, сексуальна сумісність. Отже, вибір партнера окреслюється, якщо

відбувається максимізація своєї функції корисності за максимуму задоволення і мінімуму затрат або коли відбувається еквівалентний обмін.

Третя група теорій розглядає вибір як процес скорочення кола можливих партнерів через проходження таких етапів: 1) відбувається зустріч партнерів, виникає первинний потяг, фізична привабливість; 2) партнери відчувають комфорт, спільність у поглядах та цінностях, впізнають одне в одному «своїх внутрішніх чоловіка і жінку»; 3) пара вступає у взаємні зобов'язання та близькість, спостерігається відповідність рольової поведінки, задовольняються значущі потреби; на цьому етапі найчастіше відбувається вибір партнера.

У теоріях змішаних детермінант чинниками вибору подружнього партнера є: близькість проживання, взаємна любов, прихильність, надійність, емоційна стійкість, лагідна вдача, зрілість, симпатія, бажання позбутись самотності, мотив продовження роду. Для життєздатності стосунків найважливішою є любов жінки до чоловіка, період залицяння від одного до півтора років, прояв ініціативи шлюбної пропозиції від чоловіка, прийняття шлюбної пропозиції після нетривалого (до двох тижнів) обдумування. Для чоловіків визначальними є привабливість, молодість і здатність до репродукції, для жінок – матеріальне забезпечення.

Досліджено, що психологічними чинниками вибору подружнього партнера є дитячий досвід взаємовідносин зі значущими близькими, партнер має володіти гомогамними рисами характеру, бути доповненням, а взаємовідносини з ним мають бути вигідними. Процес вибору проходить певні етапи зближення, або фільтрації. Також на вибір можуть впливати такі не значущі, на перший погляд, чинники як місце розташування, вагомість певних ознак для чоловіків і для жінок.

3. Здійснено теоретичний аналіз поняття настанов та з'ясовано вплив на формування настанов соціального середовища, попереднього досвіду, засвоєння настанов референтних груп та осіб. Настанови є неусвідомлюваними, такими, що спрощують, мають випереджальну та регулятивну функції, є стійкими, ригідними утвореннями особистості, що

надають стабільність спрямованості її діяльності, поведінки, уявлень про світ і самого себе. Батьківські настанови – це система емоційного ставлення до дитини, сприйняття дитини батьками та способів поведінки з нею, які інтерналізуються та в подальшому визначають життя людини.

Дослідивши психологічні теорії вибору подружнього партнера, ми дійшли висновку, що багато з них обумовлюють його здійснення на підставі дитячо-батьківського досвіду взаємодії. Виходячи з аналізу психологічних теорій настанов, усі вони походять з батьківських сімей, саме там формується базове ставлення до світу, до себе, до інших. Отже, шляхом теоретичного аналізу обраної проблематики визначено, що існує вплив батьківських настанов, досвіду взаємодії з батьками на вибір шлюбного партнера, а тепер вважаємо за необхідне перевірити це емпірично.

РОЗДІЛ II

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКИХ НАСТАНОВ НА ВИБІР ШЛЮБНОГО ПАРТНЕРА

2.1. Обґрунтування методик та процедури емпіричного дослідження

Здійснивши теоретичний аналіз наукових підходів вибору подружнього партнера та поняття батьківських настанов в контексті впливу на вибір подружнього партнера, ми дійшли висновку, що багато з них наголошують на впливі дитячого досвіду взаємовідносин з батьками та стосунків батьків між собою на подальший перебіг дорослого життя, особливо на вибір шлюбного партнера та на процес встановлення стосунків із ним. Тепер вважаємо за необхідне емпірично дослідити, якими саме є ці зв'язки та яким чином впливають батьківські настанови на вибір шлюбного партнера.

З огляду на результати теоретичного аналізу, ми вирішили дослідити емпірично три головні сфери взаємовідносин учасників опитування.

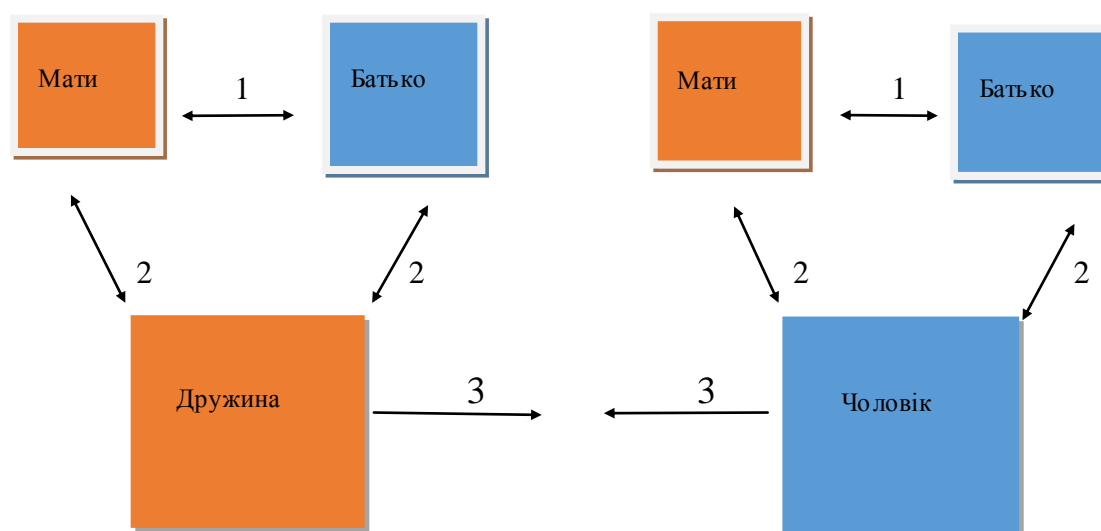

Рис. 2.1. Структура емпіричного дослідження

1. Взаємовідносини між батьками, психологічний клімат батьківської сім'ї;
2. Стосунки опитуваних з батьками, з матір'ю та батьком окремо;
3. Якими подружні партнери бачать одне одного?

Для дослідження цих сфер взаємовідносин ми підібрали відповідний інструментарій. Для дослідження вибірки розроблено анкету (додаток А.1), яка містить запитання про рівень задоволеності подружнім партнером, міцність стосунків, батьківську сім'ю, схожість між партнером і кимось із батьків, а також про вплив батьків на вибір та їхні настанови з цього приводу. Запитання

у ній є відкритими. Це дозволяє діагностувати, що думає сам опитуваний про власний вибір, партнера та батьківську сім'ю. Для дослідження заданої проблематики було обрано п'ять стандартизованих опитувальників і два проєктивних [173].

Таблиця 2.1

Емпірична модель дослідження

Спрямованість дослідження	Мета дослідження	Методика
Сім'я, з якої індивід походить	соціальний клімат, показники стосунків, особистісного зростання, управління сімейною системою	Опитувальник «Шкала сімейного середовища Moos», адаптований С. В. Купріяновим
	поведінка батьків та ставлення до них	Опитувальник ПОР, створений Е. Шафер
Сім'я, яку індивід створив	соціальні настанови та реакції в парі (партнери оцінюють одне одного)	Гісенським особистісним опитувальником (D. Beckman, E. Brachler, H. E. Richter)
	особистісні риси партнерів (партнери оцінюють одне одного)	Опитувальник «Методика діагностики міжособистісних відносин» Т. Лірі
	рольові очікування (від партнера) і домагання (від себе) у шлюбі	Тест РОД О. Волкової, Г. Трапезнікової
Батьківська та актуальна сім'ї	дистанція, близькість, недостатня диференціація	Проєктивний тест «Сімейна соціограма» (Е. Г. Ейдемільер, О. В. Черемісін)
	емоційний контакт, партнер на місці матері, батька чи сиблінгів	Проєктивна методика «Малюнок сім'ї»

1. Для дослідження соціального клімату в сім'ї, з якої індивід походить та визначення сформованих настанов ми використали опитувальник «Шкала сімейного середовища Moos», адаптований С. В. Купріяновим. Методика вимірює та описує шкали за трьома основними сферами: а) показники стосунків: згуртованість, експресивність, конфліктність; б) показники

особистісного зростання: незалежність, орієнтація на досягнення, інтелектуально-культурна орієнтація, орієнтація на активний відпочинок, моральні аспекти; в) показники управління сімейною системою: організація, контроль. Містить 90 тверджень, які необхідно підтвердити чи спростувати стосовно власної батьківської сім'ї (додаток А.2).

2. Щоб дізнатися, які настанови опитувані винесли із особистих взаємовідносин з батьками, ми використали опитувальник ПОР (поведінка батьків і ставлення до них), створений Е. Шафер. Він містить 50 тверджень, які необхідно було оцінити «так» або «ні» стосовно матері та батька. Вони діагностують такі шкали: позитивний інтерес, директивність, ворожість, автономію, непослідовність, близькість, критику. Опитувані заповнювали його окремо для матері та для батька, щоб діагностувати стосунки з кожним із них (додаток А.3).

3. Щоб діагностувати, якими опитувані бачать своїх партнерів, ми скористалися Гіссенським особистісним опитувальником (D. Beckman, E. Brachler, H. E. Richter). Методика значною мірою оцінює соціальні настанови та реакції, що особливо зручно для аналізу стосунків між подружніми партнерами. Опитувальник оцінює шість шкал, кожна з яких має два полюси: соціального схвалення (низька чи висока соціальна репутація – полюс високих значень), домінантності (домінантність – полюс низьких значень чи слухняність – полюс високих значень), контролю (відповідальність – полюс високих значень і безвідповідальність – полюс низьких значень), домінантного настрою (позитивний – полюс низьких значень чи депресивний – полюс високих значень), відкритості – замкнутості (відкритість – полюс низьких значень, замкнутість – полюс високих значень), соціальних здібностей (комунікабельність – низький полюс значень або закритість – високий полюс). Необхідно було оцінити висловлювання 40 пар протилежних суджень, що стосуються подружнього партнера. Жінки оцінювали своїх чоловіків, а чоловіки – жінок (додаток А.4).

4. Подібну мету має опитувальник «Методика діагностики міжособистісних відносин» Т. Лірі, що дає змогу діагностувати особистісні риси подружніх партнерів, їх рівень домагань, зони ймовірних конфліктів. Методика містить 128 суджень, які потрібно було оцінити на вираження чи невираження в подружньому партнері (жінки про чоловіків і навпаки). Питання характеризують партнерів за наступними вісьмома шкалами: авторитарний, егоцентричний, агресивний, недовірливий, покірний, залежний, дружній, альтруїстичний. Кожна шкала може мати той чи той рівень прояву. Наприклад, шкала авторитарності може відображати особистість у адаптивній формі як компетентну та наполегливу, в екстремальному прояві – як диктаторську, деспотичну та педантичну (додаток А.5).

5. Тест РОД (рольові очікування і домагання у шлюбі) О. Волкової, Т. Трапезнікової використано для дослідження уявлення опитуваних про сімейні цінності, рольові очікування і домагання. Методика вимірює настанови на шлюб і вибір партнера, який здатний їм відповідати. Шкали: інтимно-сексуальна, ідентифікація з партнером, господарська, батьківсько-виховна, соціальна активність, емоційно-психотерапевтична, зовнішня привабливість. З них п'ять останніх шкал оцінюють очікування (від партнера) та домагання (від себе) у головних сферах життя (додаток А.6).

6. Малюнковий проєктивний тест «Сімейна соціограма» (Е. Г. Ейдемільер, О. В. Черемісін) обрано для діагностики несвідомих батьківських настанов. Він дає змогу побачити зв'язки між батьківськими та актуальними сім'ями, що локалізовані на несвідомому рівні особистості й мали вплив на вибір подружнього партнера. Шкали, що діагностували батьківську сім'ю: дистанційованість з мамою чи батьком, особлива значущість матері чи батька, егоцентричність опитуваного, емоційне відторгнення опитуваного, недостатня диференціація з батьками або з сім'єю бабусі та дідуся, нормальна сімейна ієрархія. Шкали, що діагностували актуальну сім'ю: дистанція в парі, егоцентричність опитуваного, особлива

значущість партнера, симбіоз, недостатня диференціація в парі, з матір'ю чи батьком, нормальна близькість у стосунках (додаток А.7).

7. Функцію діагностики несвідомих батьківських настанов також виконувала проєктивна методика «Малюнок сім'ї». Шкали, що діагностували батьківську сім'ю: задовільні емоційні взаємовідносини, низький емоційний контакт, відсутність емоційного контакту, дистанція між батьками. Шкали, що діагностували актуальну сім'ю: дистанція чи симбіоз в парі, партнер на місці матері, батька чи сиблінга, нормальний емоційний контакт, партнер схожий з батьком чи матір'ю (додаток А.8).

Здійснюючи теоретичний аналіз поняття настанов, ми дійшли висновків, що, по-перше, настанови вимірюються на підставі вербальних самозвітів опитуваних, які здатні відобразити власне відчуття схильності або не схильності до об'єкта. По-друге – вони є неусвідомлюваними, тому потребують використання неусвідомлюваних методів дослідження – проєктивних. Також у структурі настанов вирізняють когнітивний, афективний та поведінковий компоненти. Дібрані методики спрямовано на діагностування настанов, поведінки та методів виховання, на аналіз стосунків і соціального клімату в батьківських сім'ях, в когнітивній і афективній сферах.

Завданнями констатувального етапу є:

1) порівняти рівні прояву батьківських настанов, особливості обраних партнерів, результати проєктивних методів у жінок і чоловіків у батьківських і актуальних сім'ях;

2) визначити особливості впливу батьківських настанов на задоволеність, міцність та довготривалість подружніх стосунків;

3) типологізувати співвідношення батьківських настанов і особливостей вибору шлюбного партнера в жінок і чоловіків.

Характеристика вибірки. Дослідженням охоплено 236 осіб (118 чоловіків і 118 жінок, 118 гетеросексуальних пар). Це – соціально активні люди дорослого віку від 21 до 54 років, що належать до різних поколінь, професій і соціальних статусів: студенти, підприємці, державні службовці, викладачі,

люди мистецьких професій. Більшість учасників опитування є представниками міст (97%). З батьками проживає 19% пар, решта 81% проживають окремо.

Опис процедури емпіричного дослідження. Констатувальний етап дослідження проводився у кілька етапів. Першим кроком був добір діагностичних методик, що відповідали меті та завданням дослідження. Сюди, зокрема, входив добір комплексу методик, що дозволяють діагностувати кількісні та якісні показники, усвідомлені та несвідомі настанови для обрання подружнього партнера. Також було сформовано дослідницьку вибірку – дібрано пари, які погодились взяти участь у дослідженні.

На другому кроці респондентам пропонувалося заповнити питання анкети, схарактеризувати стосунки в батьківських сім'ях та своїх партнерів за допомогою опитувальників, а також намалювати соціограму та малюнок сім'ї у зручному для себе часі та місці з метою мінімізації впливу інших людей.

Третім кроком стала первинна обробка даних (підрахунок результатів кожного опитуваного за кожним тестом) та створення матриці даних у програмі SPSS 17 (аббревіатура англ. «Statistical Package for the Social Sciences» – «статистичний пакет для соціальних наук»). У цій програмі ми зробили подальший аналіз даних, оскільки вона є найзручнішою для виконання поставлених нами завдань.

До математичного та статистичного аналізу залучено такі шкали методик: згуртованість, експресивність, конфлікт, незалежність, орієнтація на досягнення, інтелектуально-культурна орієнтація, орієнтація на культурний відпочинок, морально-етичні аспекти, організація та контроль як складові психологічного клімату батьківської сім'ї; позитивний інтерес, директивність, ворожість, автономність, непослідовність як складові поведінки батьків і ставлення опитуваних до них – матері та батька окремо; соціальне схвалення, домінантність, контроль над собою, переважний настрій, відкритість, замкнутість, соціальні здібності – психологічний портрет чоловіка (складений жінкою) та жінки (складений чоловіком); авторитарний, егоцентричний, агресивний, недовірливий, покірний, залежний, дружній, альтруїстичний, типи

ставлення партнера до інших людей (на думку партнера протилежної статі); інтимно-сексуальна сфера, особистісна ідентифікація, а також очікування і домагання одного партнера до іншого щодо наступних сфер: господарсько-побутова, батьківсько-виховна, соціальна активність, емоційно-психотерапевтична та зовнішня привабливість.

2.2. Особливості прояву батьківських настанов у чоловіків та жінок

У цьому підрозділі ми зробили підрахунок середньостатистичних даних за усіма шкалами, на підставі якого схарактеризували вибірки чоловіків і жінок окремо за кожним із досліджуваних параметрів. Порівняння двох незалежних груп жінок і чоловіків за методом попарних порівнянь Т-критерію Стьюдента дозволило простежити значущу розбіжність середніх значень для чоловіків та жінок за різними шкалами методик. Також зроблено підрахунок середніх значень за результатами соціограми, малюнкового тесту та анкети для чоловіків і жінок у батьківських і актуальних сім'ях. Представлено та проаналізовано таблиці узгодженості, які застосовуються для порівняння та характеристики загалом усієї вибірки за шкалами, що є порядковими (мають умовні позначення 1, 2, 3...), а не метричними.

Розпочнемо з аналізу результатів середніх значень клімату батьківських сімей жінок і чоловіків.

Таблиця 2.2

Середні значення складових соціального клімату батьківських сімей досліджуваних

Група	Згуртованість	Експресивність	Конфлікт	Незалежність	Орієнтація на досягнення	Інтелектуально-культурна орієнтація	Орієнтація на активний відпочинок	Морально-етичні аспекти	Організація	Контроль
Жінки	6,2	5,8	5,0	5,3	5,4	4,7	4,1	5,6	5,6	4,2
Чоловіки	6,1	5,6	5,4	5,1	5,2	4,4	4,1	5,5	5,6	4,5

В опитувальнику «Шкали сімейного середовища» (ШСС) оцінки розподілилися від 1 до 9. Значущі результати в середніх балах між чоловіками і жінками за показниками стосунків між членами сім'ї засвідчила шкала конфліктності (5,0 і 5,4 для жінок і чоловіків відповідно). Показниками особистісного зростання, яким у сім'ях надається значення, є показники інтелектуально-культурної орієнтації (4,7 – жінки, 4,3 – чоловіки). Серед показників управління сімейною системою – шкала контролю (4,2 – жінки, 4,5 – чоловіки). Можемо констатувати, що соціальний клімат у батьківських сім'ях жінок є більш експресивним, тобто в їхніх родинах дозволяється більш відкрито діяти та виражати свої почуття; у них вищий показник незалежності, тобто підтримувалась самостійність і незалежність; також наявне інтелектуально-культурне проведення часу. У чоловіків навпаки – показником управління сімейною системою є контроль, що засвідчує ригідність сімейних правил, та контроль членами сім'ї одне одного; показником стосунків є конфлікт, що свідчить про вищий рівень конфліктності та здатність відкрито виражати гнів та агресію. Такі показники можуть відобразити особливості виховання хлопчиків та дівчаток.

Таблиця 2.3

Середні значення параметрів поведінки батьків

Група	Позитивний інтерес мама	Директивність мама	Ворожість мама	Автономність мама	Непоследовність мама	Позитивний інтерес тата	Директивність тата	Ворожість тата	Автономність тата	Непоследовність тата
Жінки	3,0	3,0	2,6	3,4	3,3	3,0	2,2	2,6	3,6	3,1
Чоловіки	2,5	3,1	3,2	2,7	3,1	2,5	2,8	3,2	2,5	2,1

Методика «Поведінка батьків і ставлення до них» передбачає розподіл результатів від 1 до 5, де середнім значенням є 3 бали. Очевидно, що результати підпадають під середній рівень прояву, однак спостерігаються певні тенденції.

Жінки вважають своїх матерів і батьків високо автономними та непослідовними, неворожими, а батьків – ще й недирективними. Це свідчить про те, що обоє батьків підтримували незалежність жінок, були невимогливими, однак могли виникати ризики переходу від прийняття до емоційного відторгнення. Також часто жінки вважають батьків непередбачуваними, проте респондентки почували необхідний рівень довіри та вільного вибору в батьківській родині.

Натомість їхні чоловіки вважають своїх матерів такими, які виявляли мало позитивного інтересу, що свідчить про певну критичність з їх боку, були більш директивними, тобто вимагали відповідності еталонам поведінки, та непослідовними, що може проявлятися у поведінкових перепадах, змінах суворості й поблажливості, альтруїзму та підозрливості. А батьків сприймають як певною мірою ворожих, тобто останні поведуться так, щоб відповідати уявленню про «хорошого батька», який муштрує свого сина, виявляє незадоволеність ним та скептицизм. Також батьків визначали як непослідовних, що проявлялось у неможливості передбачити реакції батька, та

як малоавтономних із низьким позитивним інтересом до дітей. Отримані дані можуть відображати відмінності у способах виховання хлопчиків та дівчаток.

Перейдемо до порівняльного аналізу оцінки партнерами один одного та рольових очікувань і вимог один до одного.

Таблиця 2.4

Середні значення складових соціальних настанов і типів ставлення

Група	Соціальні настанови і реакції партнера (ГО)						Тип ставлення партнера до оточуючих							
	Соціальне схвалення	Домінантність	Контроль над собою	Переважаючий настрої	Відкритість, замкнутість	Соціальні здібності	Авторитарний	Егоцентричний	Агресивний	Недовірливий	Покірний	Залежний	Дружелюбний	Альтруїстичний
Жінки	31,5	25,3	23,4	24,4	18,7	17,3	8,2	5,9	5,5	3,5	3,8	4,5	6,6	6,9
Чоловіки	30,8	26,8	25,2	27,5	17,6	16,5	7,6	4,8	5,5	4,3	4,7	5,1	7,2	8,4

За двома методиками (Гісенський особистісний опитувальник та Методика діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі) жінки відповідали на запитання про чоловіків, а чоловіки – про своїх жінок. Так, жінки вважають своїх чоловіків такими, що потребують соціального схвалення, мають хорошу репутацію, здатні добиватись поставленої мети, поваги; як дещо депресивних особистостей, які бувають сумні та самокритичні; а також як довірливих, відкритих, таких, що потребують великої любові; однак дещо некоммунікабельних та нездатних до довготривалих стосунків.

Натомість чоловіки вважають своїх партнерок такими, що мають високу соціальну репутацію, симпатичних і популярних; а також – контролюючих,

педантичних, правдивих і відповідальних; як довірливих, відкритих і таких, що потребують безмежної любові.

Серед типів поведінки з іншими людьми жінки для чоловіків найчастіше вибирали авторитарний (8,2) і альтруїстичний (6,9). Натомість чоловіки вважають своїх дружин у стосунках з іншими людьми альтруїстичними (8,4), авторитарними (7,6) і приязними (7,2). Тобто для жінок чоловіки є впертими, наполегливими, а вже потім добрими, з почуттям обов'язку, співчуття, симпатії, безкорисливості та чуйності. Для чоловіків навпаки – спочатку альтруїстичні риси, потім авторитарні, а ще дружні, тобто екстраверти, які бажають співпрацювати, гнучкі в конфліктах і конформні.

За результатами тесту «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (табл. 2.5) виявлено різні очікування жінок і чоловіків. Шкали, де є очікування (господарсько-побутові, батьківсько-виховні, соціальної активності, емоційно-психотерапевтичні, зовнішньої привабливості), відображають рівень очікувань від партнера в кожній із цих сфер. Шкали, де є домагання (господарсько-побутові, батьківсько-виховні, соціальної активності, емоційно-психотерапевтичні, зовнішньої привабливості) відображають настанови на власну активну участь у тій чи тій сфері (табл. 2.5).

Чоловіки, наприклад, інтимно-сексуальну сферу стосунків вважають доволі важливою (5,3 бала) для щасливого шлюбу більшою мірою, ніж жінки (5,0). Настанова чоловіка та дружини на особистісну ідентифікацію зі шлюбним партнером (очікування спільності інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій, способів проведення дозвілля) однаково висока (6,6). Після опитування щодо сфери очікувань і домагань можемо зробити висновок, що жінки очікують від чоловіків більшої залученості до господарсько-побутової сфери (5,6), хоча й розуміють, що самі мають також виконувати певні функції в цій сфері (домагання – 5,9).

Таблиця 2.5

**Середнє значення рольових очікувань і домагань
(жінки та чоловіки)**

Група	Інтимно-сексуальна сфера	Особистісна ідентифікація з шлюбним партнером	Господарсько-побутові очікування (від партнера)	Батьківсько-виховні – очікування (від партнера)	Соціальна активність – очікування (від партнера)	Емоційно-психотерапевтичні очікування (від партнера)	Зовнішня привабливість – очікування (від партнера)	Господарсько-побутові домагання (до себе)	Батьківсько-виховні домагання (до себе)	Соціальна активність – домагання (до себе)	Емоційно-психотерапевтичні домагання (до себе)	Зовнішня привабливість – домагання (до себе)
Жінки	5,0	6,6	5,6	5,6	6,6	7,5	6,4	5,9	6,0	6,7	5,8	5,6
Чоловіки	5,3	6,6	4,0	6,6	5,5	7,1	6,7	5,6	7,0	7,7	5,5	5,2

Водночас чоловіків влаштовує рівень виконання жінками господарських функцій (4,0), хоча вони розуміють, що самі мають приділяти більше уваги цій сфері (5,6). Щодо батьківсько-виховної функції, то жінки хочуть більше бачити свого чоловіка в ролі батька (6,6), а свої домагання у цій сфері вважають помірними (6,0). Чоловіки ж, навпаки, вважають свою залученість у виховання дітей достатньо високою (7,0), того ж очікують і від жінок (6,6). Чоловіки вважають себе більш соціально-активними порівняно із жінками (7,7 домагання), очікують помірної жіночої активності в цій сфері (6,7). А жінки очікують від чоловіків нормальної активності (6,6), так само як і від себе (6,7). Емоційно-психотерапевтична сфера у жінок мало задоволена (7,5) і є однією з найважливіших у стосунках, самі ж вони вважають, що достатньо допомагають у цьому чоловікам (5,8). У чоловіків схожі показники – 7,1 бала очікувань від дружин емоційно-психотерапевтичної підтримки і 5,5 бала домагань від себе (виконання емоційно-психотерапевтичних функцій). Зовнішня привабливість і для чоловіків, і для жінок є помірно важливою (5,6 у

жінок та 5,2 у чоловіків). Але представники обох статей вимагають від партнера бути більше привабливими, ніж вимагають цього від себе (6,4 очікування жінок, 7,6 очікування чоловіків). Загалом можемо зазначити, що і чоловіки, і жінки вважають емоційно-психотерапевтичну сферу найважливішою для щасливого подружнього життя і очікують, що подружній партнер буде її задовольняти. При цьому жінки вважають себе достатньо соціально-активними та зовнішньо привабливими, а чоловіки – соціально-активними та хорошими батьками.

Порівнявши розбіжність середніх значень для двох груп – жінок і чоловіків, ми можемо констатувати, що за деякими параметрами вони різняться. Наскільки ця різниця є значущою, тобто такою, що може використовуватися для подальшого аналізу і буде спостерігатися не тільки на зазначеній вибірці, а й буде репрезентативною для генеральної сукупності, допоможе аналіз за методом Т-критерія Стюдента для незалежних вибірок. У таблиці 2.6 наведено всі шкали, розбіжність за якими серед двох груп є значущою. Усю таблицю можна переглянути у додатку Б.1.

Таблиця 2.6

Значуща різниця середніх за t-критерієм для незалежних вибірок

Змінна	t-критерій Фішера	Значущість критерію
Ворожість матері	12,169	0,001
Непоследовність батька	5,155	0,025
Батьківсько-виховні очікування	14,299	0,000
Емоційно-психотерапевтичні очікування	5,150	0,025
Зовнішня привабливість домагання	3,923	0,050

Як видно з табл. 2.6, середні значення двох груп – чоловіків і жінок – суттєво відрізняються за шкалами «ворожість матері» ($p = 0,001$) та шкалами «непоследовність батька» ($p = 0,025$). Отримані дані відображають, що

чоловіки сприймали своїх матерів як більш ворожих, а жінки оцінювали їх як менш ворожих. Значущою між чоловіками та жінками є відмінність показника – непослідовність батька. Чоловіки сприймали своїх батьків як непослідовних, тобто вони не могли передбачити, як батьки відреагують на той чи інший вчинок. Результати жінок відмінні від чоловічих. Жінки сприймали своїх батьків як більш послідовних і могли передбачити їхні реакції. Такі результати зафіксовано в генеральній сукупності, тому можуть відображати відмінності у вихованні хлопчиків і дівчаток у нашому суспільстві.

Також можемо зазначити, що в жінок і чоловіків спостерігається суттєва відмінність у таких характеристиках як батьківсько-виховні очікування ($p = 0$), емоційно-психотерапевтичні очікування ($p = 0,025$) і домагання зовнішньої привабливості ($p < 0,05$). Отримані результати засвідчують, що в генерованій сукупності чоловіки та жінки по-різному ставляться до очікувань один від одного, виконання батьківсько-виховних обов'язків і емоційно-психотерапевтичних функцій. А саме: для чоловіків важливішим є те, щоб жінки виконували батьківсько-виховні функції, а для жінок важливіше, щоб чоловіки надавали емоційно-психотерапевтичну підтримку. Суттєвою є відмінність у домаганні від себе зовнішньої привабливості – жінки вважають, що вони мають слідкувати за власною зовнішністю значно більше, ніж чоловіки.

Перейдемо до порівняльного аналізу результатів соціограми, анкети і малюнквого тесту для вибірки жінок і чоловіків у батьківських і актуальних сім'ях.

Чим більше середнє значення за будь-яким параметром наближається до одиниці, тим у більшій кількості осіб воно спостерігається. З отриманих результатів (рис.2.2) можна твердити, що жінки відчують достатню дистанційованість від батька (0,5588), мають тенденцію до егоцентричності (0,5000), недостатньо диференціюють від себе дідуся і бабусю (0,5000), а також мають певну дистанцію з матір'ю (0,4559).

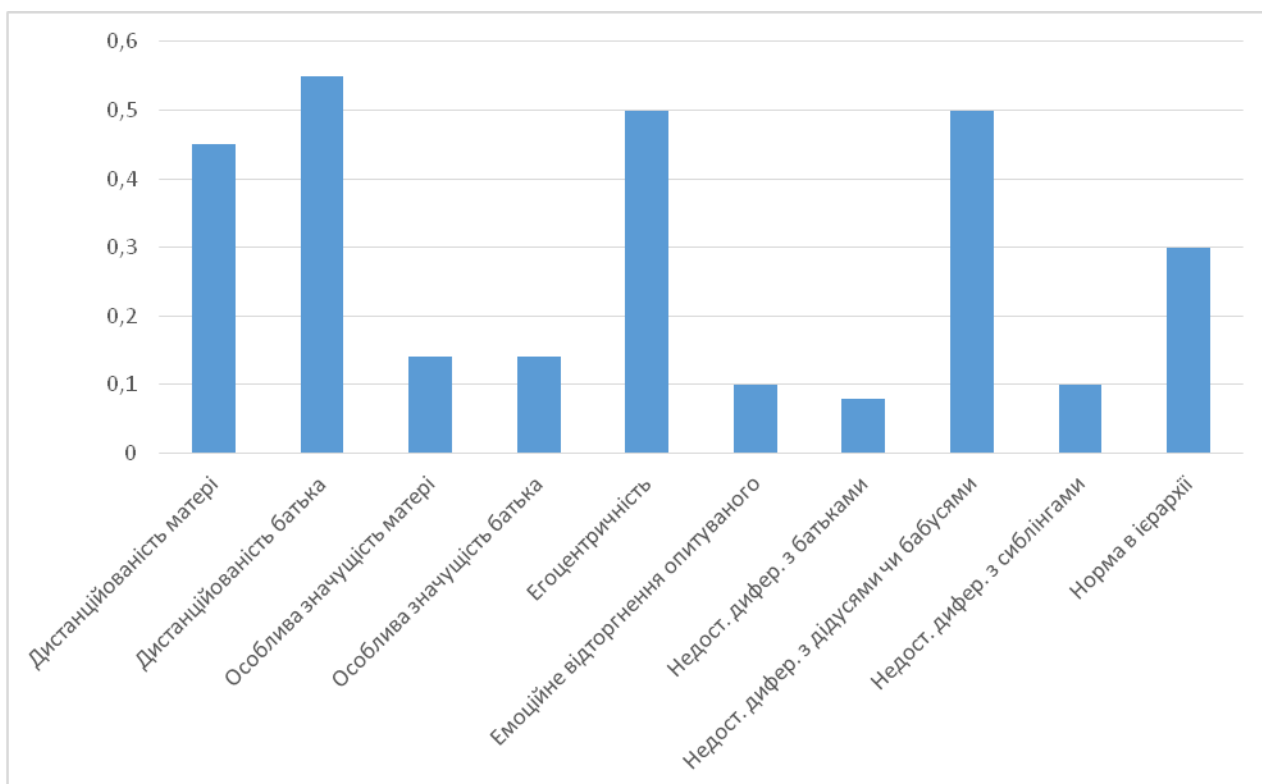

Рис. 2.2. Показники соціограми батьківських сімей жінок
(середні значення)

Відповідно, якщо була дистанційованість з обома батьками, то значущими дорослими для них були бабусі та дідусі, прихильність до яких заміняла прихильність до батьків. Підміна прихильностей відобразилась у соціограмах як недостатня диференційованість із бабусями та дідусями. А недостатня диференційованість з бабусями та дідусями, які часто балують внуків, могла вплинути на розвиток їхньої егоцентричності. Тобто в більшій половині жінок була дистанційованість з обома батьками, що відображає відсутність емоційного, тілесного та інших видів контакту. Підсвідомість учасниць дослідження транслює, що батьки були деінде, проте не з ними. Їхні функції виконували бабусі та дідусі. Така традиція існує і сьогодні, коли після народження дітей обоє батьків віддаються роботі, заробітку грошей та забезпеченню хорошого майбутнього своїм дітям. Безумовно така ситуація має зв'язок з економічним станом держави. Проте вона також може бути наслідком несвідомого відтворення сімейного сценарію. Такої думки

дотримуються представники теорій об'єктних відносин (Д. Віннікот, М. Маллер) [31; 204].

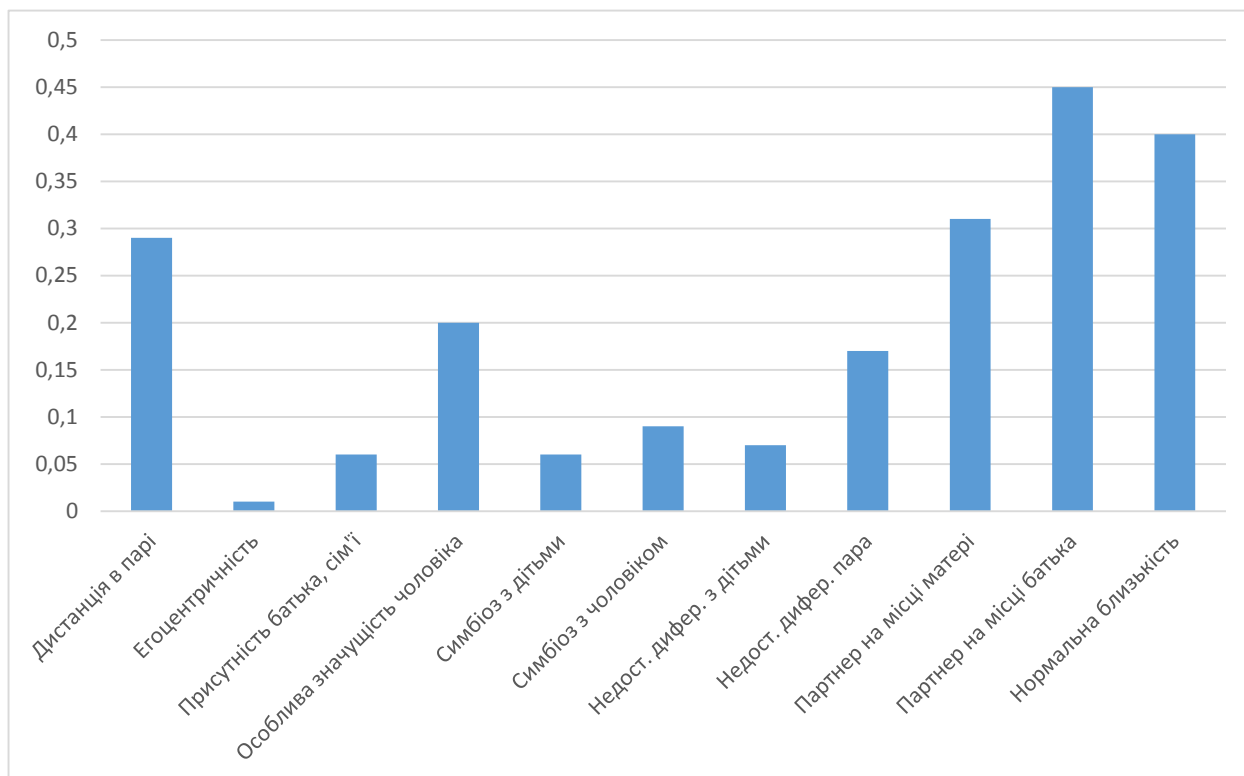

Рис. 2.3. Показники соціограми актуальних сімей жінок
(середні значення)

Більшість соціограм власної сім'ї жінок характеризується розміщенням партнера на місці батька (0,4531), нормальною близькістю контактів (0,4063), партнером на місці матері (0,3125), дистанцією в парі (0,2969) та особливим значенням чоловіка (0,2031). Спостерігається вплив батьківських несвідомих настанов – партнер перебуває на місці батька або матері в більшості випадків. Якщо в батьківських сім'ях була дистанція з батьками, то в актуальній сім'ї спостерігається дистанція з партнером. Проте в актуальній є такий показник як нормальна близькість у контакті, який, напевне, зумовлений досвідом близькості з бабусями та дідусями в батьківських сім'ях. Через те, що була дистанція з батьками, бабусі та дідусі займали їхню позицію і прищеплювали досвід близькості, який проявився в актуальній сім'ї. Цікавим виявилися також

наступні результати: особлива значущість чоловіка (0,2031) та майже відсутня егоцентричність жінки (0,0100), що відображає несвідомий вибір жінок бути незначимими в стосунках.

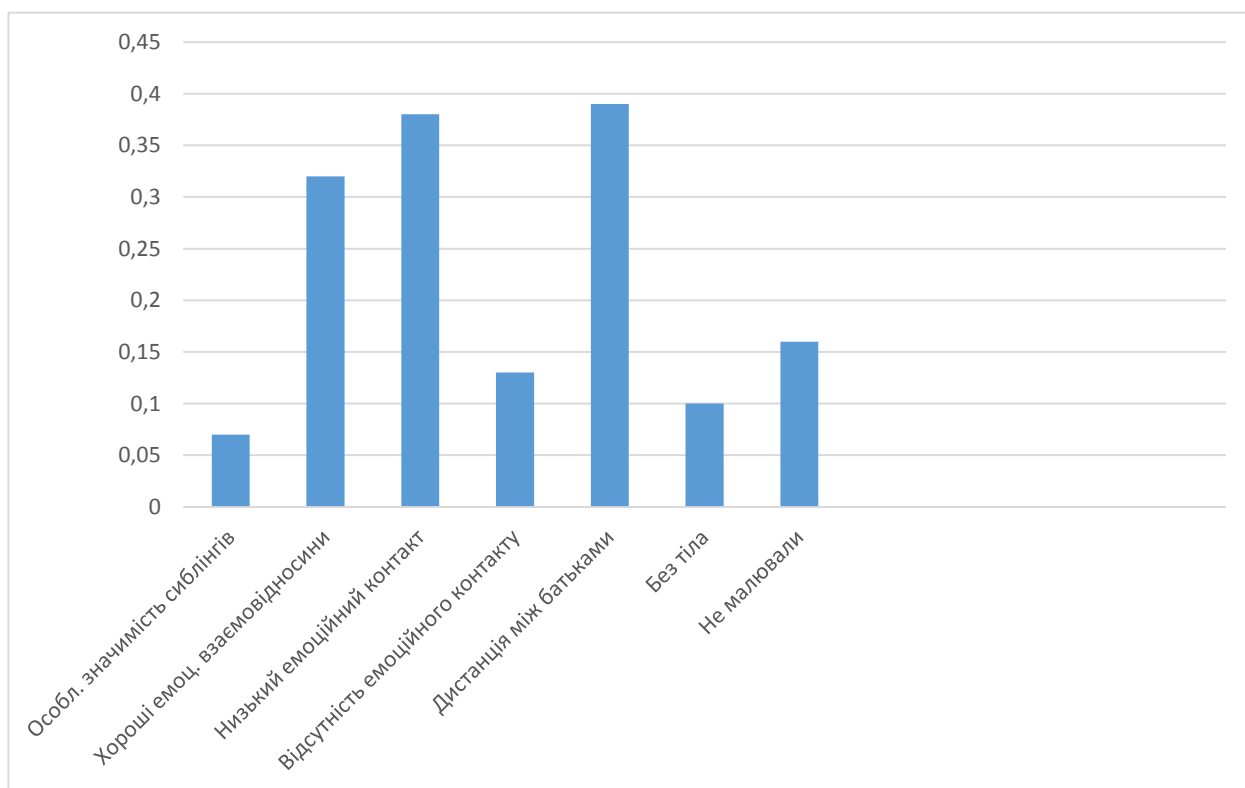

Рис. 2.4. Показники малюнків батьківських сімей опитуваних жінок (середні значення)

Жінкам притаманні дистанційованість між їхніми батьками (0,3971), поєднання низького емоційного контакту (0,3824) в сім'ї та теплих емоційних взаємовідносин (0,3235), а також повністю відсутня агресивність (0,0000). Результати засвідчують, що у вагомій частині жіночої вибірки (38%) був низький емоційний контакт у батьківських сім'ях і дистанційованість між батьками (39%). Інша третина жінок відчували якісний емоційний контакт. У результатах факторного аналізу теж відображається розподіл вибірки на групи, де проявилися хороші взаємини, тобто емоційний контакт і конструктивні настанови в батьківських сім'ях, та групи, де проявився низький емоційний

контакт і пов'язані з ним батьківські настанови. Тобто цей розподіл наявний у якісному та кількісному аналізі результатів дослідження.

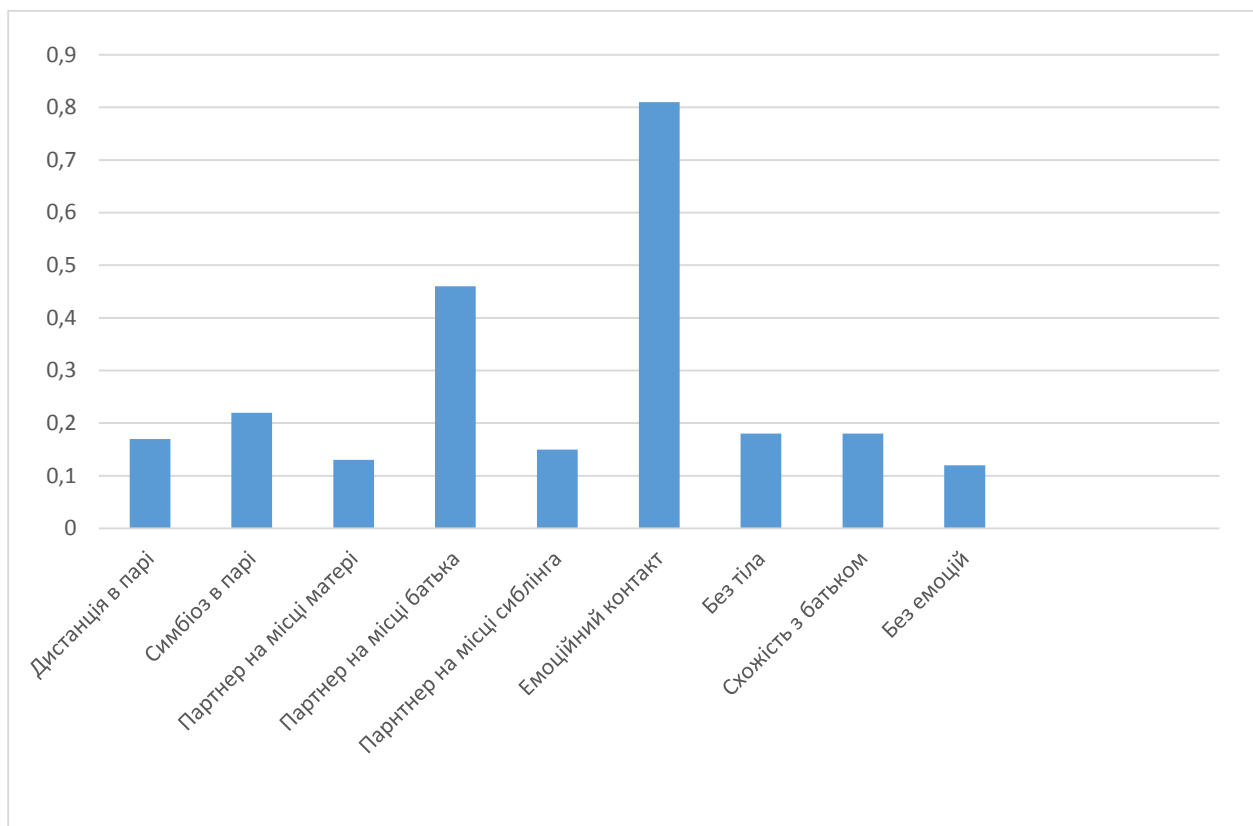

Рис. 2.5. Показники малюнків актуальних сімей опитуваних жінок (середні значення)

Більшість малюнків жінок характеризується емоційним контактом (0,8103), трохи менше (0,4655) розміщували партнера на місці батька, також доволі часто зустрічався симбіоз у парі (0,2241). Показник розміщення партнера на місці батька збігається в соціограмі та малюнковому тесті, тобто можемо констатувати, що половина вибірки жінок обирають партнера, виходячи з несвідомих настанов, на підставі досвіду взаємодії з батьком. Досить проявленим виявився також показник схожості партнера з батьком (0,1900), що підтверджує останнє. Значимими виявилися також результати: партнер на місці сиблінга (0,1300) та партнер на місці матері (0,1120), що відображає також вплив на вибір шлюбного партнера досвіду взаємодій з

сиблінгом та матір'ю. Високий відсоток малюнків жінок характеризується емоційним контактом (0,8103) в актуальній сім'ї, що набагато перевищує цей показник у батьківській. Тобто спостерігається позитивна динаміка в розвитку стосунків.

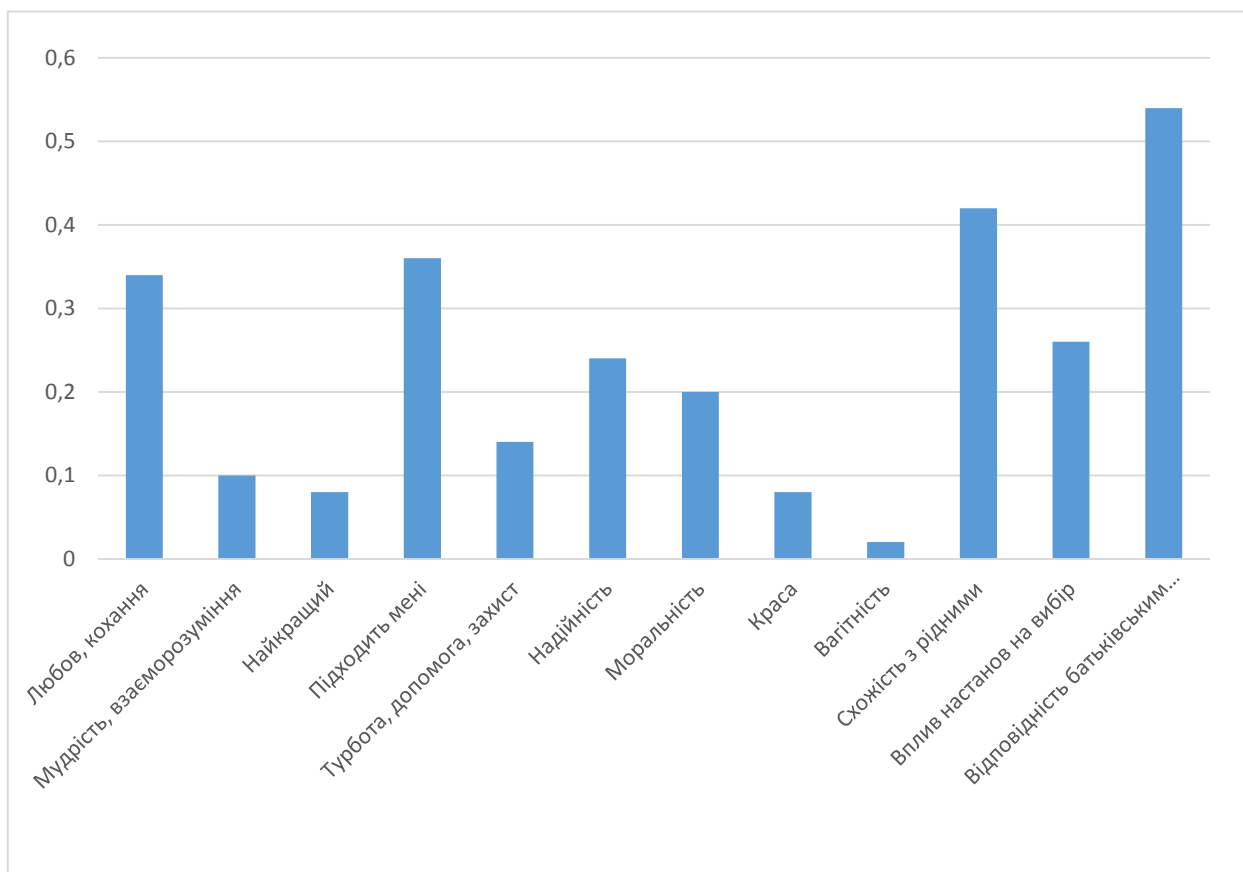

Рис. 2.6. Показники причин вибору чоловіків у опитаних жінок (середні значення)

У сфері характеристик, через які жінки обирали своїх партнерів, найчастіше вони називали: «відповідність чоловіка батьківським очікуванням» (0,5441), «риси тотожні рідним» (0,4265), любов, кохання (0,3824), «підходить мені» (0,3676), також опитувані зазначали, що батьки значно впливали на їхній вибір (0,2447). Менш значимими виявилися такі показники: надійність (0,2250), моральність (0,2000), турбота, допомога, захист (0,1225), мудрість, взаєморозуміння (0,1000), «найкращий» (0,0800), краса (0,0800) та вагітність

(0,0100). Як бачимо, більшість відповідей респонденток засвідчили вплив батьків на власний вибір шлюбного партнера.

Такий самий аналіз середніх значень за соціограмами та малюнковими тестами батьківських і актуальних сімей, а також аналіз причин вибору жінок виконувалися і для вибірки чоловіків. Вони мали наступні відмінності.

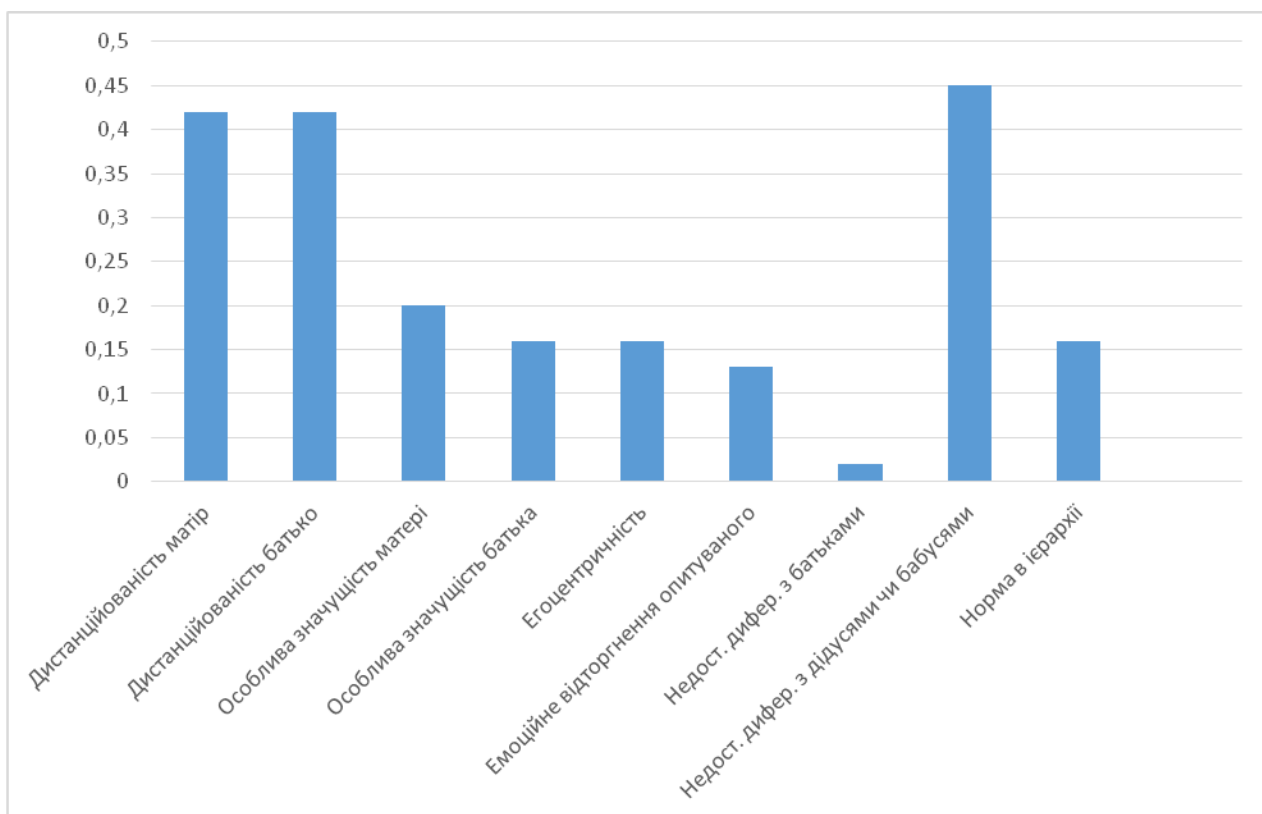

Рис. 2.7. Показники соціограми батьківських сімей опитаних чоловіків (середні значення)

Результати малюнків батьківських сімей констатують відсутність їхньої диференційованості від сімей бабусі й дідуся (0,4559), дистанційованість з матір'ю (0,4265) і батьком (0,4265), особливу значущість матері (0,2059). Ситуація така сама, як і в жінок – дистанція з батьками, проте не диференційованість з бабусями та дідусями, які, напевне, заміняли батьків. Однак, на відміну від жінок, у чоловіків проявилась особлива значущість матері та батька. Тобто, в батьківських сім'ях чоловіки відчували дистанцію з обома батьками, однакову до матері і до батька. Відповідно, так як була

дистанційованість з батьками, значущими дорослими для них були бабусі та дідусі, прихильність до яких заміняла прихильність до батьків. Підміна прихильностей відобразилась у соціограмах як недостатня диференційованість із бабусями та дідусями. Порівняння отриманих результатів з жіночими (табл. 2.2) також відображають нижчий рівень егоцентризму у чоловіків (0,1525) на відміну від жінок (0,5000).

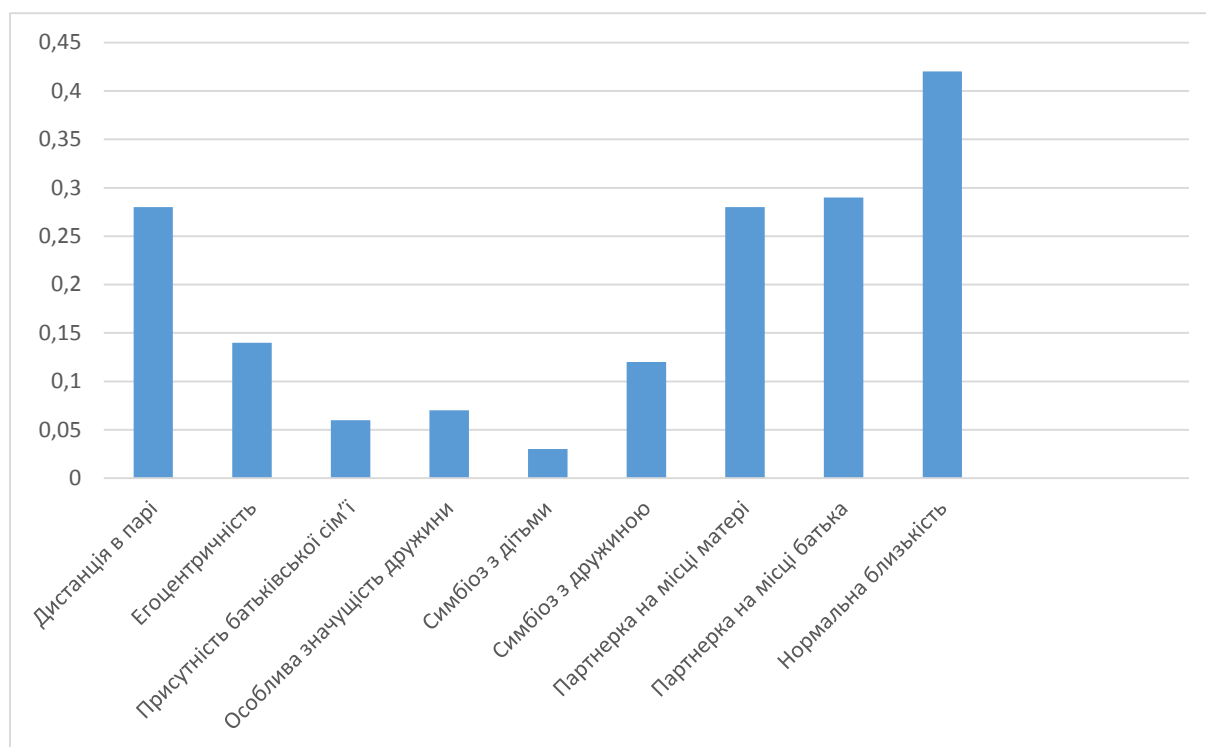

Рис. 2.8. Показники соціограми актуальних сімей чоловіків, які взяли участь у дослідженні (середні значення)

Соціограми чоловіків переважно характеризувалися нормальною близькістю в актуальних сім'ях (0,4219), розміщенням партнерки на місці батька (0,2969) та матері (0,2813), а також дистанцією в парі (0,2813). Співставивши результати показників соціограм батьківських та актуальних сімей бачимо, що дистанція в парі спричинена дистанцією з батьками. Стосунки з партнеркою ґрунтуються на несвідомих настановах, що сформовані в процесі взаємовідносин з батьком і матір'ю. Близькість, що існує

в шлюбній парі очевидно, сформована на основі близькості з бабусями та дідусями (0,4559). Порівнявши показники соціограм актуальних сімей чоловіків і жінок (табл. 2.3), можемо зауважити, що у жінок низький показник егоцентричності (0,0420) та досить проявлена особлива значущість чоловіка (0,2000). У чоловіків, навпаки, егоцентричність є проявленою (0,1400), на відміну від особливої значущості дружини (0,0650). Таки дані транслюють взаємність вибору того, що в подружжях значимий чоловік і не значима жінка.

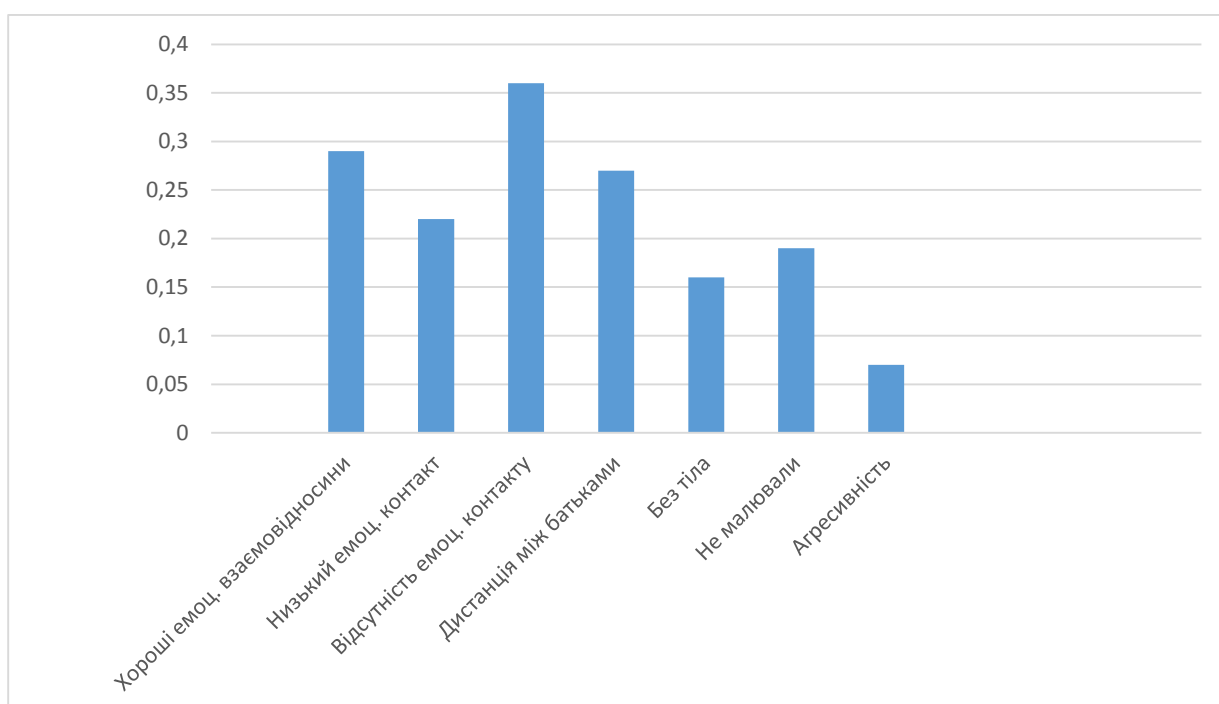

Рис. 2.9. Показники малюнків батьківських сімей опитуваних чоловіків (середні значення)

У батьківських сім'ях деякі чоловіки мають відсутність емоційного контакту (0,3676), деякі – наявність хороших емоційних взаємовідносин (0,2941), дистанційованість між батьками (0,2794), низький емоційний контакт (0,2206). Якщо підсумувати у чоловіків відсутність емоційного контакту та низький емоційний контакт, то переважають зазвичай негативні емоційні контакти над показниками хороших емоційних стосунків. Здійснивши порівняння отриманих даних з жіночими (табл. 2.4), констатуємо, що у жінок,

на відміну від чоловіків, вищий показник низького емоційного контакту в батьківських сім'ях (0,3750). Проте у чоловіків набагато вищий рівень відсутності емоційного контакту (0,3676), ніж у жінок (0,1300). Цікаво, що дистанція між батьками у жіночих сім'ях (0,3900) сильно перевищує такий показник в чоловічих сім'ях (0,2650). Виходить, жінки почували кращий емоційний контакт в батьківських сім'ях, ніж чоловіки. В чоловіків, на відміну від жінок, досить проявленим виявився показник без тіла (0,1550), що відображає поганий контакт чоловіків зі своїм тілом.

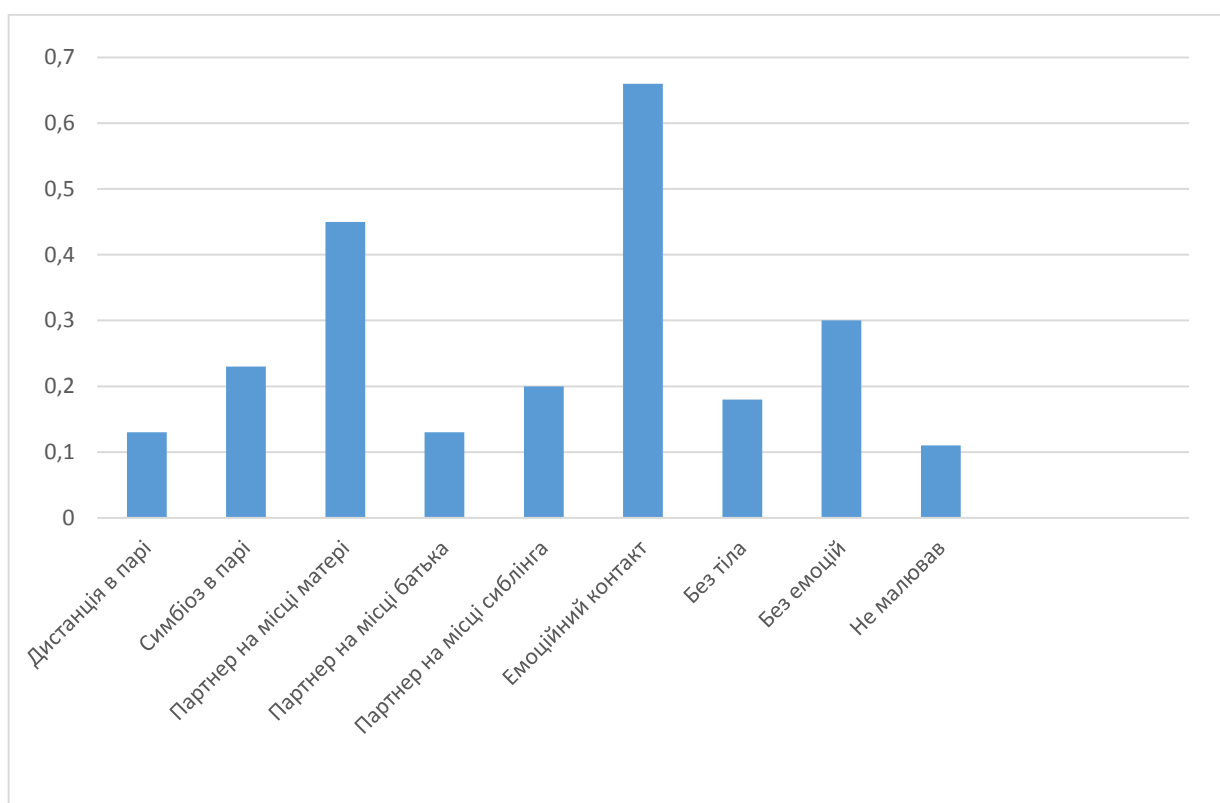

Рис. 2.10. Показники малюнків актуальних сімей опитуваних чоловіків (середні значення)

Малюнки чоловіків найчастіше мали такі ознаки: емоційний контакт (0,6667), партнерка на місці матері (0,4500), беземоційність (0,3000), симбіоз в парі (0,2333), партнер на місці сиблінга (0,2000). Як і в жінок, емоційний контакт у актуальних сім'ях набагато вищий, ніж у батьківських. Якщо в жінок партнер на місці батька (0,4600), то в чоловіків партнерка на місці

матері (0,4500). Найнижчий результат показника на місці батька (0,1200). Бачимо, що результати проєктивних методів підтвердили психоаналітичне вчення про те, що чоловіки шукають собі дружину за прототипом матері, а жінки обирають чоловіків схожих на батька. Однак, у чоловіків з'являється такий параметр, як відсутність емоційності (0,3000), який у жінок проявився набагато менше (0,1050). Що відображає суб'єктивне сприйняття стосунків в актуальних сім'ях. Показник симбіозу, до речі, близький, що транслює нам його взаємність.

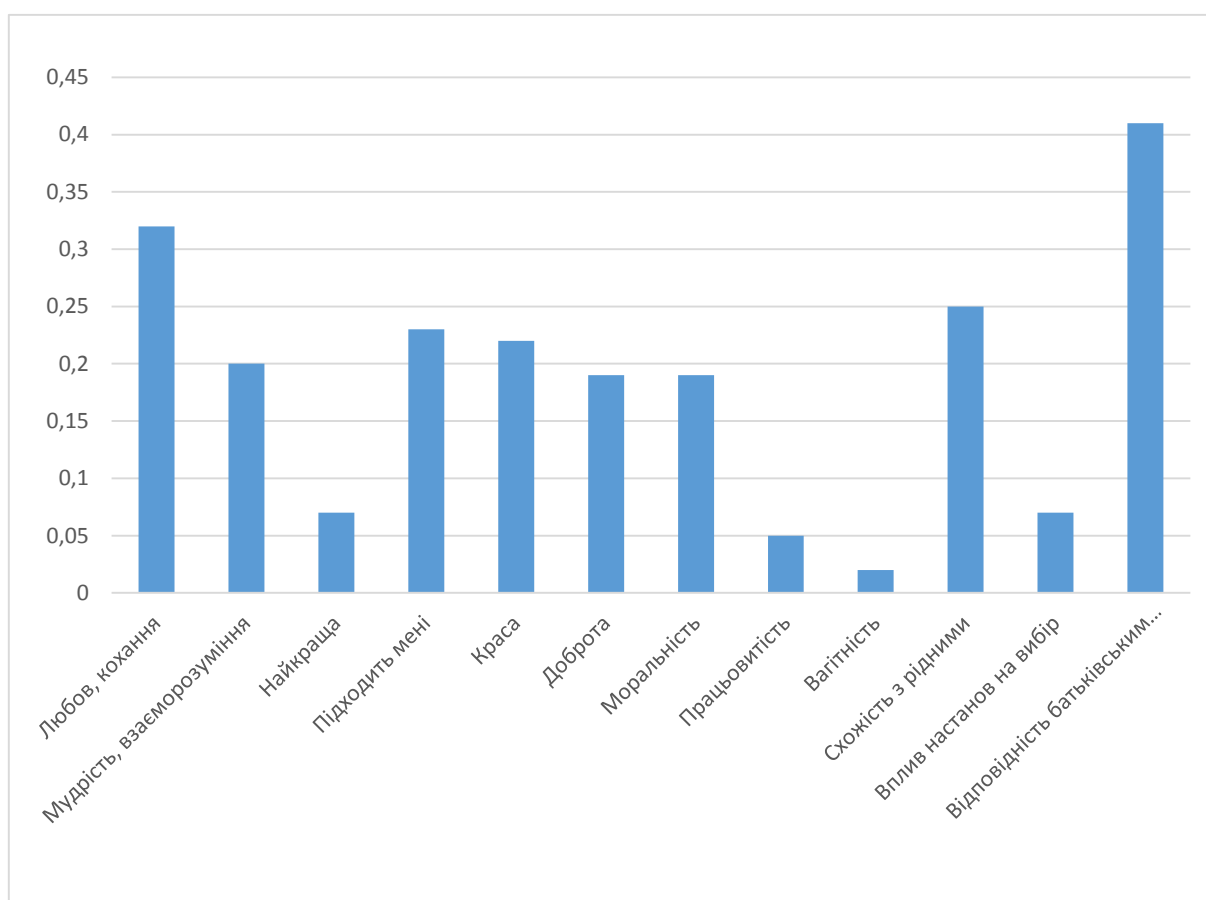

Рис. 2.11. Показники причин вибору чоловіками жінок
(середні значення)

Крім того, чоловіки в анкеті вказували характеристики, які стали визначальними при обранні партнерок. І найчастіше вони зазначали: «така, яка має бути на думку рідних» (0,4118), любов, кохання (0,3235), риси, що збігалися з рідними (0,2500), краса, привабливість (0,2206), розум,

взаєморозуміння (0,2059), «така, що підходить» (0,2353), доброта (0,1900), моральність (0,1900), «найкраща» (0,0700), вплив батьківських настанов на вибір (0,0700), працьовитість (0,0500) та вагітність (0,0200). У чоловіків, на відміну від жінок, проявився менший вплив батьків та батьківських настанов на вибір дружини, але він, безперечно, наявний. У них більше зазначено загальноприйнятих позитивних рис характеру та соціальних показників: кохання; вродлива, приваблива, розумна, підходяща та така, що розуміє його, жінка. Це показники тих причин, що назвали самі учасники дослідження, тобто це ті чинники, які вони розуміють самі, тобто свідомі.

Вагомим для нашого дослідження виявився аналіз чинників міцності, задоволеності та довготривалості подружніх стосунків за допомогою узгодженості різних шкал. Був виконаний аналіз таблиць узгодженості за наступними шкалами: міцність стосунків, кількість років у шлюбі, рівень задоволеності шлюбним партнером, час знайомства до шлюбу, тип шлюбу для чоловіків і жінок сукупно. В досліджуваних результатах не виявлено низького рівня, тому аналізуємо середній та високий рівень прояву кожної шкали. Перегляд цих таблиць і діаграм дав підстави для таких висновків.

Таблиця 2.7

**Узгодженість показників кількості років у шлюбі
та задоволеності партнером**

Років у шлюбі	Рівень задоволеності	
	середній	високий
до 3	6,0%	94,0%
3-10	9,4%	90,6%
понад 10	15,4%	84,6%

Чим менший стаж шлюбу, тим більше опитувані задоволені своїм шлюбним партнером. Так, високий рівень задоволеності шлюбним партнером властивий 94% людей, які одружені менше 3 років, і 84,6% тих, хто одружений понад 10 років. Пояснюємо це тим, що в молодих пар зберігається тенденція

робити щось одне для одного, радувати партнера, зберігається базове позитивне ставлення. І навпаки, зрілі подружні пари часто перестають вкладати власні сили та увагу в стосунки, бо з часом найчастіше втрачається їхня цінність.

Таблиця 2.8

Узгодженість показників кількості років у шлюбі і міцності стосунків

Років у шлюбі	Рівень міцності стосунків	
	середній	високий
до 3	10,0%	80,0%
3-10	9,4%	90,6%
понад 10	13,5%	86,5%

Найміцнішими стосунками можуть похвалитися люди, які одружені від 3 до 10 років. У цій групі 90,6% осіб вважають свої стосунки дуже міцними. На такі результати також може впливати той факт, що саме в період від 3-10 років найчастіше пари народжують дітей та займаються їхнім вихованням. Найменш міцними вважають свої стосунки представники, що перебувають у шлюбі понад 10 років (86,5%). Доволі низьким (80%) також виявився результат групи осіб, що перебувають у шлюбі до 3 років. Отримані результати підтверджують дані про те, що більше половина розлучень відбуваються в перші три роки подружнього життя, що беззаперечно пов'язано з їхньою міцністю.

Таблиця 2.9

Узгодженість показників типу шлюбу і задоволеності партнером

Тип шлюбу	Рівень задоволеності	
	середній	високий
Цивільний (офіційний)	10,5%	89,5%
Фактичний	3,4%	96,6%

Представники обох видів шлюбу однаково високо задоволені своїми стосунками, представники фактичного – трохи вище – 96,6% проти 89,5% у цивільному. Такі результати можуть бути пов'язані з тим фактом, що в офіційних шлюбах партнери частіше перестають дбати про свої стосунки, вкладати в них час та сили, оскільки існує юридичний чинник, що скріплює їх. У фактичному шлюбі немає жодної юридичної умови, що скріплює стосунки, і часто все, що тримає партнерів, це їхній особистісний вибір бути разом. Тобто цінність одне одного знаходиться у їхніх руках. Однак відмінність у результатах незначна, тому не можна говорити, що задоволеність у шлюбі залежить від того, цивільний він чи фактичний. Скоріше задоволеність у шлюбі залежить від того, наскільки партнери цінують і поважають одне одного.

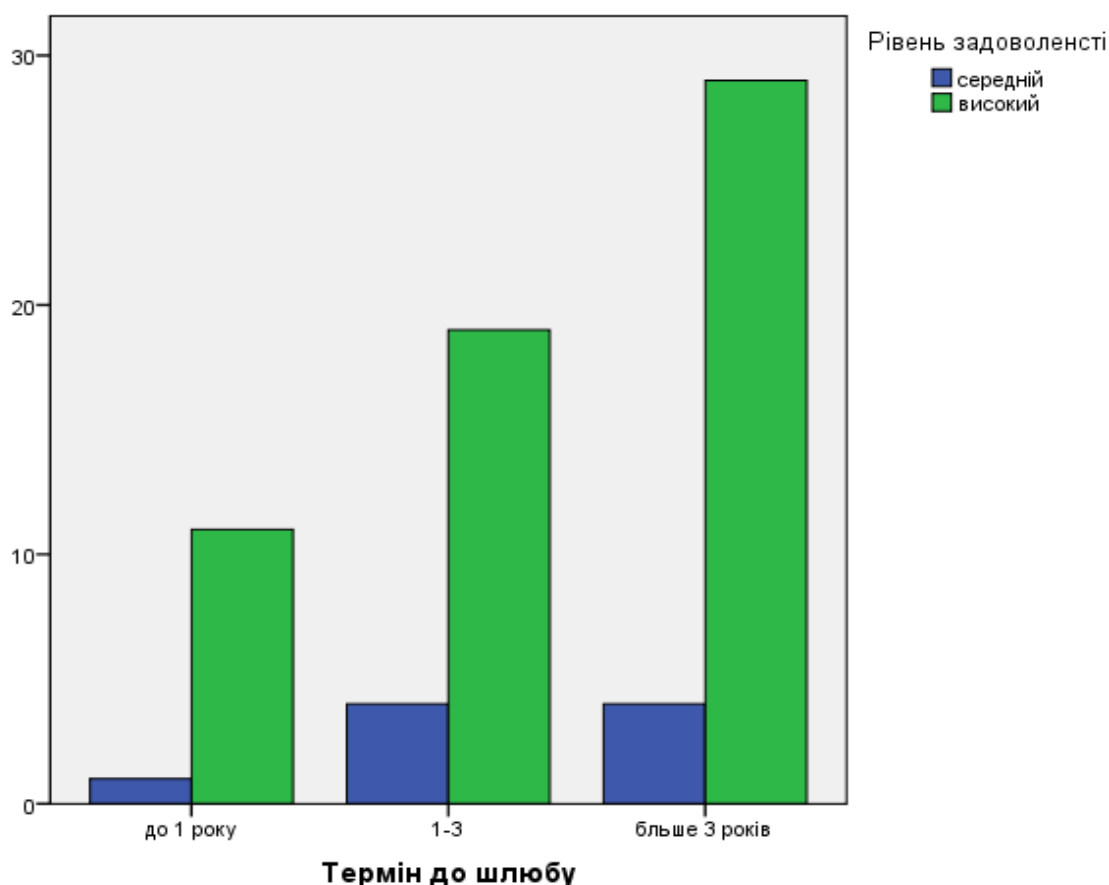

Рис. 2.12. Узгодженість показників кількості років знайомства до шлюбу і задоволеності партнером

Результати засвідчують, що тривалість знайомства з партнером до шлюбу пов'язана з рівнем задоволеності партнером. Таку ситуацію можна пояснити тим, що процес пізнання та усвідомлення того, наскільки партнер підходить, пройшов ще до юридичного оформлення стосунків. Отримані дані дещо суперечать результатам дослідження А. Н. Волкової та Т. М. Трапезнікової, які свідчать, що тривалість знайомства до шлюбу понад 3 роки є одним із чинників розлучень. Наші ж результати свідчать: якщо партнери були знайомі до шлюбу понад 3 роки, вони більш задоволені своїм подружнім партнером. У випадках, коли знайомство до шлюбу тривало менше 1 року, бачимо низький рівень задоволеності. Отримані результати можна проаналізувати таким чином: партнери були закохані, що часто супроводжується ідеалізацією та відсутністю тверезого мислення.

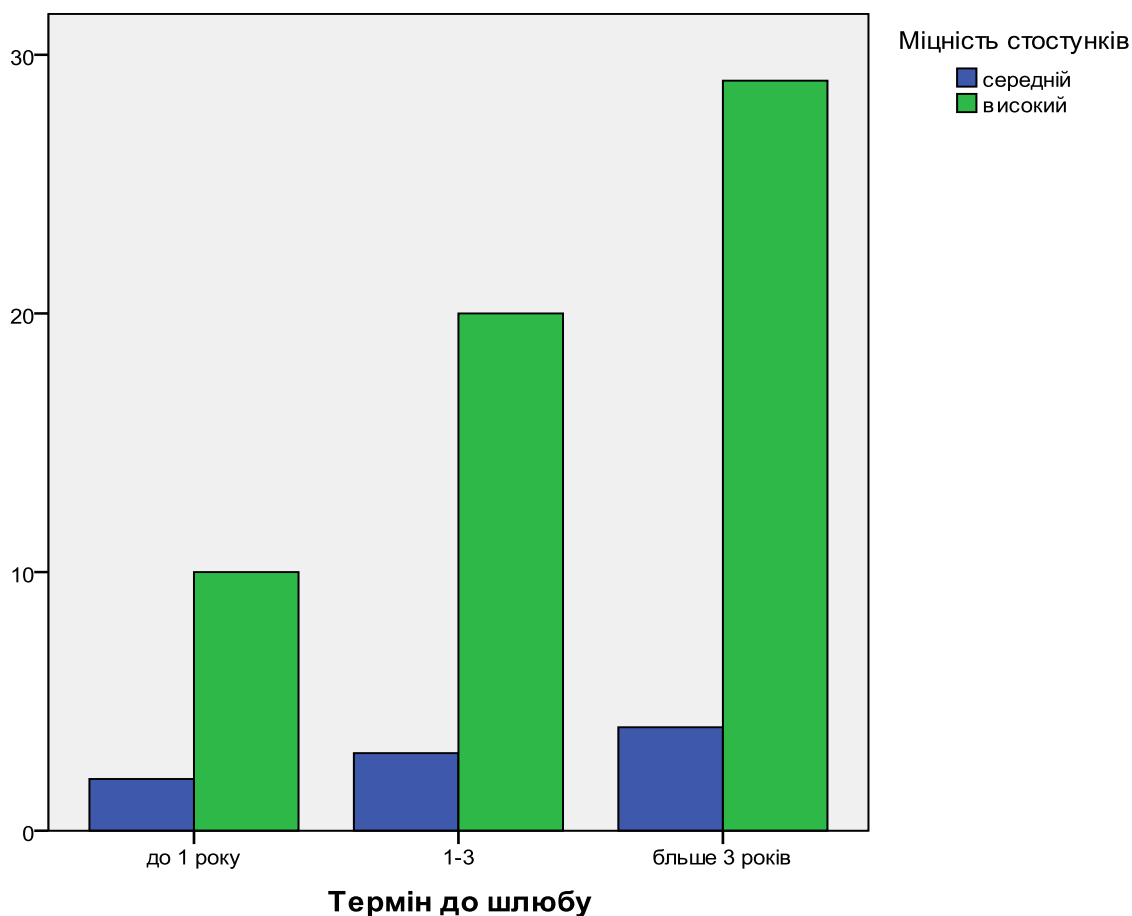

Рис. 2.13. Узгодженість кількості років у шлюбі та міцності стосунків

Результати показують, що тривалість перебування у шлюбі має зв'язок із міцністю стосунків. Цей результат можна прокоментувати так – тривалість перебування у шлюбі впливає на процес пізнання та прийняття партнерами одне одного. Тривалість перебування у шлюбі пов'язана з кількістю подружніх і соціальних криз, які були пройдені в парі і, як результат, у таких стосунках виникає прийняття та повага одне до одного.

Таблиця 2.10

**Узгодженість показників проживання із сім'єю,
з якої опитувані походять, чи без неї та задоволеності партнером**

Проживають	Рівень задоволеності	
	середній	високий
Самі	10,9%	89,1%
З батьками	7,7%	92,3%

Люди, що проживають з батьками, вище оцінюють задоволеність своїм шлюбним партнером. Цей факт можна пояснити тим, що життя з батьками зазвичай забезпечує комфортний побут, який зменшує кількість конфліктів. Це дозволяє менше очікувати один від одного в побутовому плані та вивільняє час для стосунків. Також батьки можуть сприйматися як третій зайвий, який є «поганим поліцейським», і в порівнянні виникає відчуття, що партнер кращий. Однак, безумовно, це не єдиний наслідок проживання з батьками. Отримані дані не виключають протилежної динаміки, коли проживання з батьками може мати негативний вплив на стосунки в подружній парі.

Таблиця 2.11

**Узгодженість показників структури сім'ї,
з якої опитувані походять, і задоволеності партнером**

Батьківська сім'я	Рівень задоволеності	
	середній	високий

Повна	8,7%	91,3%
Неповна	15,8%	84,2%

Особи з повної батьківської сім'ї більше задоволені своїм шлюбним партнером (91,3%). Бачимо, що позитивний досвід (повна батьківська сім'я) має вплив на задоволеність подружнім партнером, на відміну від опитуваних, що не мали позитивного зразка задоволеності стосунками та партнером (84,2%).

Таблиця 2.12

Узгодженість показників благополуччя батьківської сім'ї і задоволеності партнером

Благополучність батьківської сім'ї	Рівень задоволеності	
	середній	високий
Неблагополучна	7,7%	92,3%
Благополучна	16,7%	83,3%

Люди, які вважають свою батьківську сім'ю неблагополучною, більше задоволені своїм шлюбним партнером (92,3%), ніж ті, хто вважає її благополучною (83,3%). Цей факт можна пояснити тим, що, зазвичай, люди з неблагополучних сімей працюють над стосунками, вкладають у них свої сили, бо в них є досвід виховання у неблагополучній сім'ї. Тобто, негативний досвід може формувати зрілу особистісну позицію в парі.

Таким чином, здійснивши порівняльний аналіз прояву батьківських настанов, особливостей обраних партнерів, проаналізувавши середні значення за результатами проєктивних методів і узгодженості показників міцності, задоволеності й тривалості подружніх стосунків, простежуємо наявність тісного зв'язку між досліджуваними шкалами. Отримані результати, особливо проєктивних методів, підтверджують наявність впливу батьківських настанов на вибір шлюбного партнера. Перейдемо до дослідження особливостей цих зв'язків.

2.3. Аналіз батьківських настанов у контексті їх впливу на довготривалість, міцність та задоволеність стосунками

Для аналізу особливостей впливу батьківських настанов на вибір подружнього партнера ми провели кореляційний аналіз усіх досліджуваних шкал. Кореляційний аналіз виконувався за методом рангової кореляції Пірсона. Цей метод використовується для змінних, належних до метричної шкали, що підкоряються нормальному розподілу, саме таких, що ми мали.

Таблиця 2.13 побудована на основі загальної таблиці попарної кореляції змінних, розміщеної у додатку Б.1.

Розпочнемо з аналізу отриманих зв'язків у жіночій вибірці. Досліджено чинники, що мають вплив на високий рівень задоволеності, міцності та тривалості стосунків і розглядаються у залежності з іншими досліджуваними показниками. Усі нищезазначені кореляції є середньої сили, вони статистично значущі на рівні $p = 0$. Це означає, що на вибірці із 100 осіб імовірність помилки менше 1.

Таблиця 2.13

Значення коефіцієнтів кореляції за Пірсоном (жінки)

Змінна	Років у шлюбі		Рівень задоволеності шлюбним партнером		Міцність стосунків	
	Коефіц.	Значущ.	Коефіц.	Значущ.	Коефіц.	Значущ.
Згуртованість	0,254*	0,039	- 0,061	0,621	0,217	0,076
Експресивність	0,260*	0,035	0,120	0,330	0,108	0,380
Автономність матері	0,017	0,891	0,283*	0,020	0,072	0,560
Позитивний інтерес батька	0,059	0,642	0,061	0,628	0,242*	0,050
Непоследовність батька	- 0,091	0,476	0,063	0,617	- 0,306*	0,012
Соціальне схвалення	- 0,278*	0,024	0,205	0,094	0,214	0,080

Домінантність	- 0,064	0,610	0,190	0,120	0,395**	0,001
Відкритість / замкнутість	0,215	0,083	- 0,243*	0,046	- 0,367**	0,002
Соціальні здібності	0,328**	0,007	- 0,018	0,886	0,025	0,840
Егоцентричний	0,053	0,670	- 0,195	0,111	- 0,359**	0,003
Недовірливий	0,303*	0,014	- 0,154	0,209	- 0,326**	0,007
Альтруїстичний	- 0,027	0,831	0,257*	0,035	0,094	0,447
Особистісна ідентифікація	0,277*	0,025	- 0,015	0,903	0,011	0,931
Господарсько- побутові очікування	0,131	0,296	- 0,287*	0,018	- 0,264*	0,029
Батьківсько- виховні очікування	0,201	0,106	- 0,242*	0,046	- 0,066	0,594
Господарсько- побутові домагання	0,264*	0,032	0,015	0,905	- 0,048	0,696
Батьківсько- виховні домагання	0,278*	0,024	0,111	0,369	0,103	0,405
Домагання соціальної активності	- 0,132	0,292	- 0,025	0,837	0,277*	0,022
Емоційно- психотерапевтичн і домагання	0,286*	0,020	- 0,107	0,383	0,047	0,701
Задоволеність шлюбним партнером	- 0,131	0,294	1		0,382**	0,001
Міцність стосунків	- 0,047	0,705	0,382**	0,001	1	

Параметр «кількість років у шлюбі» тісно позитивно пов'язаний з наступними змінними: згуртованість ($r = 0,254$, $p = 0,039$), експресивність ($r = 0,260$, $p = 0,035$), соціальні здібності ($r = 0,328$, $p = 0,007$), недовірливість ($r = 0,303$, $p = 0,014$), особистісна ідентифікація ($r = 0,277$, $p = 0,025$), господарсько-побутові домагання ($r = 0,264$, $p = 0,032$), батьківсько-виховні

домагання ($r = 0,278$, $p = 0,024$), емоційно-психотерапевтичні домагання ($r = 0,286$, $p = 0,020$), а також має негативний зв'язок із соціальним схваленням ($r = -0,278$, $p = 0,024$).

Одержані результати засвідчують, що батьківським сім'ям жінок, які тривалий час перебувають у шлюбі, властиві наступні характеристики: згуртованість, тобто турбота, взаємодопомога; експресивність, тобто можливість відкрито виражати свої почуття. Вони вибирають собі чоловіків з низькою соціальною репутацією та здібностями, а також некоммунікабельних, з недовірливим типом спілкування з іншими людьми. Негативний зв'язок шкали соціального схвалення відображає, що ці жінки оцінюють своїх чоловіків як таких, котрі мають низьку соціальну репутацію, непопулярних, несимпатичних, як таких, що не вміють добиватись поставленої мети. Також жінкам з цієї групи властиві високі показники особистісної ідентифікації зі шлюбним партнером, тобто вони очікують спільності інтересів і потреб з партнером; на себе беруть виконання функцій у сферах господарсько-побутових, батьківсько-виховних і емоційно-психотерапевтичних домагань. Тобто вони вибирають собі доволі пасивних, некоммунікабельних чоловіків, самі ж навпаки – займають активну позицію в сім'ї і беруть на себе виконання обов'язків майже в усіх сферах життя родини. Для них характерна стратегія протилежностей та взаємодоповнення.

Шкала «рівень задоволеності шлюбним партнером» позитивно корелює із наступними змінними: автономність матері ($r = 0,283$, $p = 0,020$), відкритість ($r = 0,243$, $p = 0,046$), альтруїстичний тип спілкування ($r = 0,257$, $p = 0,035$), батьківсько-виховні очікування ($r = 0,242$, $p = 0,036$), міцність стосунків ($r = 0,382$, $p = 0,001$), а також негативно корелює з господарсько-побутовими очікуваннями ($r = -0,287$, $p = 0,018$).

Тобто матерям жінок, які мають високий рівень задоволення своїм партнером, властива автономність, що свідчить про їх невимогливість і невиконання виховної функції. Ці жінки обирають собі в партнери чоловіків відкритих, довірливих до інших людей, з альтруїстичним типом спілкування,

тобто делікатних, розумних, успішних, самостійних, сильних, які мають можливість потурбуватись про когось, підбадьорити. Також їм властиві високі батьківсько-виховні та низькі господарсько-побутові очікування від чоловіка, а також високий показник міцності стосунків.

Шкала «міцність стосунків» позитивно корелює зі змінними: позитивний інтерес батька ($r = 0,242$, $p = 0,050$), домінантність ($r = 0,395$, $p = 0,001$); домагання соціальної активності ($r = 0,277$, $p = 0,022$), задоволеність шлюбним партнером ($r = 0,382$, $p = 0,001$), а також має негативні зв'язки із: відкритістю ($r = -0,367$, $p = 0,002$), шкалою непослідовності батька ($r = -0,306$, $p = 0,012$), егоцентричним ($r = -0,359$, $p = 0,003$) та недовірливим ($r = -0,326$, $p = 0,007$) типом спілкування, господарсько-побутовими очікуваннями ($r = -0,264$, $p = 0,029$).

Це означає, що жінки, які вважають свої стосунки з чоловіком міцними, мали батька, який виявляв до них позитивний інтерес, приймав їх, однак був непослідовним, його ліберальність могла змінюватись суворістю, а сприйняття могло змінюватись емоційним відторгненням. Вони обирають слухняного, терплячого, поступливого, довірливого та відкритого чоловіка, який має велику потребу в любові; з низьким показником егоцентризму і недовіри. Також у них відсутні очікування господарсько-побутової участі від партнера. Ці жінки мають професійні чи позасімейні потреби, тобто доволі активні в соціальній сфері. Варто відзначити наявність у них задоволеності своїм партнером. Загалом у жінок, які вважають свої стосунки міцними, спостерігається стратегія повтору, тобто наявність «теплого» батька та «хорошого» чоловіка.

Таким чином, на тривалість шлюбу впливає стратегія взаємодоповнення при виборі шлюбного партнера, де жінка займає активну позицію, а чоловік пасивну, жінка керує, а чоловік підпорядковується. Задоволеність шлюбом пов'язана зі здоровою психологічною атмосферою батьківської сім'ї. Міцність стосунків має зв'язки зі стратегією повтору теплих стосунків із батьком і вибором у партнери чоловіка, з яким будуть можливі такі стосунки.

Крім цього, виявлено кореляційні зв'язки між наступними показниками у вибірці жінок:

1. Згуртованість у батьківських сім'ях тісно пов'язана з: незалежністю ($r = 0,526$, $p = 0,000$), позитивним інтересом батька ($r = 0,493$, $p = 0,000$), емоційно-психотерапевтичними очікуваннями жінки щодо чоловіка ($r = 0,463$, $p = 0,000$). Отриманий зв'язок означає: якщо в батьківській сім'ї жінки проявлялась згуртованість, цінувалася та заохочувалась незалежність кожного члена сім'ї, а батько виявляв позитивний інтерес до неї, то така жінка здійснюватиме вибір на користь партнера, що зможе забезпечити їй емоційно-психотерапевтичні очікування.

2. Позитивний інтерес батька пов'язаний зі: згуртованістю ($r = 0,493$, $p = 0,000$), конфліктом ($r = 0,529$, $p = 0,000$), позитивним інтересом матері ($r = 0,604$, $p = 0,000$), ворожістю матері ($r = -0,452$, $p = 0,000$), соціальним схваленням ($r = 0,423$, $p = 0,000$). Якщо батько проявляв позитивний інтерес до доньки, вона обиратиме собі партнера з високою потребою соціального схвалення, тобто з позитивною соціальною репутацією, симпатичного, популярного, здатного досягати поставленої мети та поваги інших людей.

3. Батьківсько-виховні домагання мають зв'язок із конфліктом ($r = 0,379$, $p = 0,000$), господарсько-побутовими домаганнями ($r = 0,449$, $p = 0,000$) – якщо в батьківській сім'ї була конфліктна обстановка, то жінка перебирає на себе батьківсько-виховні та господарсько-побутові функції у власній сім'ї.

4. Директивність матері пов'язана з покірним типом спілкування ($r = 0,372$, $p = 0,000$) – якщо мати жінки була директивною, тобто контролюючою, владною, критичною та суворою, то вона обере собі в партнери покірного чоловіка.

Перейдемо до аналізу отриманих зв'язків у вибірці чоловіків. Розглядаємо їх у залежності з іншими досліджуваними показниками та досліджуємо, що впливає на високий рівень задоволеності, міцності та тривалості стосунків.

Таблиця 2.14

Значення коефіцієнтів кореляції за Пірсоном (чоловіки)

Змінні	Років у шлюбі		Рівень задоволеності шлюбним партнером		Міцність стосунків	
	Коефіц.	Значущ.	Коефіц.	Значущ.	Коефіц.	Значущ.
Згуртованість	0,175	0,154	0,123	0,317	0,147	0,230
Експресивність	0,270*	0,026	-0,062	0,615	0,099	0,421
Конфлікт	0,252*	0,038	0,053	0,667	0,083	0,499
Незалежність	0,075	0,545	0,185	0,130	0,221	0,070
Орієнтація на досягнення	0,029	0,814	0,338**	0,005	0,355**	0,003
Ворожість тато	-0,330*	0,011	-0,003	0,982	0,052	0,698
Домінантність	0,303*	0,012	0,024	0,848	0,092	0,455
Відкритість / замкнутість	0,087	0,479	-0,163	0,183	-0,372**	0,002
Соціальні здібності	0,323**	0,007	-0,215	0,079	-0,364**	0,002
Недовірливий	-0,124	0,316	-0,142	0,247	-0,242*	0,047
Соціальна активність очікування	-0,264*	0,029	0,098	0,426	0,163	0,185
Соціальна активність домагання	-0,305*	0,012	-0,155	0,206	-0,087	0,478
Задоволеність шлюбним партнером	-0,161	0,190	1		0,695**	0,000
Міцність стосунків	-0,043	0,726	0,695**	0,000	1	

У вибірці чоловіків показник «тривалість стосунків» пов'язаний з показниками: експресивність ($r = 0,270$, $p = 0,026$) і конфлікт ($r = 0,252$, $p = 0,038$) як стилі взаємодії в батьківській сім'ї, доміантність дружини ($r = 0,303$, $p = 0,012$), її високі соціальні здібності ($r = 0,323$, $p = 0,000$), а також має негативний зв'язок з: ворожістю батька ($r = -0,330$, $p = 0,011$),

очікуваннями соціальної активності дружини ($r = -0,264$, $p = 0,029$), власної соціальної активності ($r = -0,305$, $p = 0,012$).

Отже, тривалість шлюбу пов'язана з експресивністю та конфліктом у батьківських сім'ях чоловіків, тобто дозволялось відкрито виражати свої почуття, зокрема гнів та агресію. Батьки цих чоловіків були неворожими й непідозріливими щодо сина. Вони обирають собі доміантних дружин, які здатні до агресії, імпульсивності, керування, а також з високим показником соціальних здібностей, що виявляється у низькому рівні комунікабельності та здатності до самовідданості. Ці чоловіки мають низький рівень соціальної активності, цього ж вони очікують і від партнерок. Спостерігається стратегія повтору: експресивність і агресивність у батьківській сім'ї чоловіка і агресивність та імпульсивність як риси партнерки, а також стратегія взаємодоповнення, за якої співіснують доміантні дружини та чоловіки з низькою соціальною активністю.

Шкала «рівень задоволеності шлюбним партнером» у чоловіків корелює зі змінними: орієнтація на досягнення у батьківській сім'ї ($r = 0,338$, $p = 0,005$) та міцність стосунків ($r = 0,695$, $p = 0,000$). Результати показують, що чоловіки, які задоволені своїми подружніми партнерками, вважають свої стосунки міцними та походять із сім'ї, де проявлялась орієнтація на досягнення.

«Міцність стосунків» має зв'язок з орієнтацією на досягнення у батьківській сім'ї ($r = 0,355$, $p = 0,003$) та негативно корелює з такими показниками: шкала відкритості/замкнутості у стосунках з іншими людьми ($r = -0,372$, $p = 0,002$) – при від'ємному показнику означає наявність у тих, кого оцінювали, довіри та великої потреби в любові; соціальні здібності ($r = -0,364$, $p = 0,002$) – при від'ємному значенні відображає активну, комунікабельну, впевнену в собі, творчу особистість; з недовірливим стилем спілкування ($r = -0,242$, $p = 0,047$), що у від'ємному значенні інтерпретується як довірлива особистість. Констатуємо, що чоловік, який вважає свої стосунки міцними, обирає собі партнерку активну, комунікабельну, впевнену в собі, відкритую, довірливу, ту, що має велику потребу в любові. Спостерігається стратегія

повтору – нормальна психологічна атмосфера самореалізації в батьківській сім'ї та такий самий здоровий вибір партнерки.

Результати свідчать про те, що чим довше пара перебуває у шлюбі, тим вищі соціальні здібності дружини, вона стає домінантною, а рівень соціальних здібностей чоловіка падає. Однак, це може характеризувати те покоління, яке на сьогодні вже тривалий час перебуває у шлюбі. Можна стверджувати, що для досягнення міцних стосунків у подружжі та для задоволеності шлюбною партнеркою чоловікам потрібно вибирати дружин відкритих, довірливих, комунікабельних, активних, упевнених у собі, а також походити з сім'ї, де була орієнтація на досягнення. Крім того, чоловіки, які здатні до тривалих стосунків, зазвичай виховувалися в експресивних і конфліктних сім'ях, де дозволялось виражати будь-які емоції, зокрема агресію, із неворожими й непідозріливими батьками.

Крім цього, у чоловічій вибірці виявлено суттєві кореляційні зв'язки між наступними шкалами:

1. Орієнтація на активний відпочинок має негативні зв'язки з егоцентричністю ($r = -0,342$, $p = 0,004$) і агресивністю ($r = -0,385$, $p = 0,001$) – якщо в батьківській сім'ї існувала орієнтація на активний відпочинок, чоловік буде обирати собі дружину, яка задоволена собою, вірить у себе, незалежна, схильна до конкуренції та не схильна до агресивної поведінки.

2. Інтелектуально-культурна орієнтація сім'ї, з якої опитувані походять, негативно пов'язана з недовірливістю дружини ($r = -0,383$, $p = 0,001$) – якщо в батьківській сім'ї була інтелектуально-культурна орієнтація, то чоловік буде обирати собі довірливу партнерку (шкала недовірливості при від'ємному показнику означає довірливість).

3. Директивність матері (щодо сина) має зв'язки з непослідовністю матері (щодо сина) ($r = 0,543$, $p = 0,000$), директивністю батька (щодо сина) ($r = 0,489$, $p = 0,000$), господарсько-побутовими очікуваннями ($r = 0,414$, $p = 0,000$) – якщо мати чоловіків була директивною та непослідовною, то вони будуть очікувати від дружин виконання господарсько-побутових функцій.

4. Контроль пов'язаний з інтимно-сексуальною сферою ($r = 0,376$, $p = 0,002$) – якщо в батьківській сім'ї існував контроль, то важливою для таких чоловіків буде інтимно-сексуальна сфера у власній сім'ї.

5. Позитивний інтерес матері (щодо сина) має зв'язок з емоційно-психотерапевтичними домаганнями ($r = 0,326$, $p = 0,008$) – якщо чоловік відчував позитивний інтерес з боку матері, він прагне у власних стосунках бути сімейним «психотерапевтом».

6. Автономність матері (щодо сина) пов'язана з автономністю батька (щодо сина) ($r = 0,622$, $p = 0,000$), авторитарністю ($r = 0,358$, $p = 0,003$) – якщо батько та мати виявляли автономність щодо сина, то він обирає собі авторитарну дружину.

7. Ворожість батька (щодо сина) має зв'язки з: непослідовністю матері (щодо сина) ($r = 0,453$, $p = 0,000$), директивністю батька (щодо сина) ($r = 0,544$, $p = 0,000$), непослідовністю батька (щодо сина) ($r = 0,626$, $p = 0,000$), господарсько-побутовими очікуваннями (від дружини) ($r = 0,358$, $p = 0,005$), емоційно-психотерапевтичними очікуваннями (від дружини) ($r = 0,375$, $p = 0,003$), а також негативно пов'язана зі шкалою “позитивний інтерес батька” (щодо сина) ($r = -0,421$, $p = 0,001$) – якщо батько чоловіка був вороже налаштований до сина, директивний, не мав позитивного інтересу, він і мати були непослідовними, чоловік очікуватиме від дружини відповідності його господарсько-побутовим і емоційно-психотерапевтичним домаганням.

8. Непослідовність матері (щодо сина) має зв'язок із залежністю (дружини) ($r = 0,399$, $p = 0,001$) – якщо мати була непослідовною, то обирається партнерка, схильна до залежності, дещо безпорадна, тривожна і невпевнена в собі.

9. Непослідовність батька (щодо сина) пов'язана з емоційно-психотерапевтичними очікуваннями (від дружини) ($r = 0,347$, $p = 0,000$) – якщо батько був непослідовним щодо сина, він буде обирати дружину, яка зможе задовольнити його емоційно-психотерапевтичні очікування.

10. Показники інтимно-сексуальної сфери мають зв'язки з особистісною ідентифікацією ($r = 0,363$, $p = 0,002$), господарсько-побутовими очікуваннями (від дружини) ($r = 0,372$, $p = 0,000$), емоційно-психотерапевтичними очікуваннями (від дружини) ($r = 0,455$, $p = 0,000$), домаганнями зовнішньої привабливості (від себе) ($r = 0,355$, $p = 0,003$) – якщо для чоловіків важливою є інтимно-сексуальна сфера, вони очікують спільності інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій з партнеркою, виконання дружиною господарсько-побутових і емоційно-психотерапевтичних функцій, а від себе – зовнішньої привабливості.

Якщо атмосфера в сім'ї, з якої опитувані походять, була здоровою, «теплою» і контактною, то чоловік обирає в шлюбні партнерки таку саму дружину. Якщо клімат був ворожий, директивний, непослідовний, то чоловік очікує від дружини задоволення його емоційно-психотерапевтичних та інших очікувань, тобто чекає, щоб дружина компенсувала те, чого не було отримано в батьківській сім'ї. І навпаки, якщо мати чоловіка транслувала йому позитивний інтерес, він готовий надавати його своїй дружині, виконуючи емоційно-психотерапевтичну функцію. Можна констатувати наявність як мінімум двох стратегій: компенсації (в негативному середовищі) і повтору або взаємодоповнення (в позитивному).

Перейдемо до аналізу зв'язків усіх результатів психодіагностичних методик жінок і чоловіків, що допомогло з'ясувати – яких жінок обирають чоловіки та навпаки. А також зрозуміти зв'язок між тим, що чоловік виховувався в певному стилі сімейної взаємодії та його вибором жінки, з якими особистісними рисами і баченням чоловічої ролі. Результати кореляції подано нижче:

1. Експресивність сім'ї, з якої опитувані чоловіки походять, пов'язана зі шкалами: експресивності ($r = 0,244$, $p = 0,045$) та конфліктності жіночої сім'ї ($r = 0,288$, $p = 0,017$), очікування зовнішньої привабливості жінки від чоловіка ($r = 0,239$, $p = 0,049$), емоційно-психотерапевтичними домаганнями жінки до себе ($r = 0,251$, $p = 0,039$). Бачимо, що якщо в батьківській сім'ї чоловіка

дозволялось відкрито діяти та виражати свої почуття, то і в батьківській сім'ї жінки теж, а також дозволявся вияв агресії та конфлікту. Вона очікує від нього зовнішньої привабливості, а від себе виконання емоційно-психотерапевтичної функції.

2. Конфлікт в сім'ї, з якої опитувані чоловіки походять, має зв'язок з: конфліктом батьківської сім'ї жінки ($r = 0,277$, $p = 0,022$), домінантністю чоловіка в уявленні жінки ($r = 0,315$, $p = 0,009$), від'ємним рівнем егоцентричності ($r = -0,364$, $p = 0,002$). Отже, якщо був конфлікт у батьківській сім'ї чоловіка, то він також був і в батьківській сім'ї жінки. Жінки з таких родин обирають слухняних, терплячих чоловіків без егоцентризму.

3. Незалежність сім'ї, з якої опитувані чоловіки походять, та позитивний переважний настрій (сприйняття чоловіка дружиною) ($r = 0,253$, $p = 0,038$) – якщо в батьківській сім'ї чоловіка була незалежність і самотійність, то жінки сприймають свого партнера з переважним позитивним настроєм.

4. Орієнтація на досягнення (батьківська сім'я чоловіка) та від'ємний показник шкали відкритість/замкнутість ($r = -0,240$, $p = 0,048$), що означає відкритість – якщо була орієнтація на досягнення в батьківській сім'ї чоловіка, жінки вважають таких чоловіків відкритими і довірливими, з великою потребою в любові.

5. Орієнтація на активний відпочинок у сім'ї, з якої опитувані чоловіки походять, має зв'язок із такими шкалами: орієнтація на активний відпочинок у сім'ї жінки ($r = 0,344$, $p = 0,004$), важливість морально-етичних аспектів у батьківській сім'ї жінки ($r = 0,246$, $p = 0,043$), соціальне схвалення (як характеристика чоловіка) ($r = 0,294$, $p = 0,015$), батьківсько-виховні домагання ($r = 0,2889$, $p = 0,017$) та від'ємні кореляції характеристик чоловіка: контролю ($r = -0,276$, $p = 0,023$), покірності ($r = -0,302$, $p = 0,012$), залежності ($r = -0,274$, $p = 0,024$). Констатуємо, що якщо в батьківській сім'ї чоловіка була орієнтація на активний відпочинок, така сама була і в батьківській сім'ї жінки; а також у неї вагомими були морально-етичні аспекти, такі жінки сприймають чоловіків як таких, що мають низький рівень контролю (тобто вони неохайні,

безтурботні і легковажні, впевнені в своїй позитивній соціальній репутації, популярності та здатні добиватись поставленої мети); як непокірних, незалежних, які беруть на себе батьківсько-виховні обов'язки.

6. Морально-етичні аспекти корелюють зі шкалами альтруїзму ($r = 0,246$, $p = 0,044$) і господарсько-побутових домагань ($r = 0,250$, $p = 0,040$). Тобто, якщо в сім'ях, з яких опитувані чоловіки походять, була повага до морально-етичних аспектів, то жінки сприймають їх як розумних, успішних, делікатних, самостійних і здатних брати на себе господарсько-побутові обов'язки.

7. Організація в сім'ї, з якої опитувані чоловіки походять, корелює з організацією в сім'ї жінки ($r = 0,291$, $p = 0,016$) та контролем над собою ($r = 0,287$, $p = 0,018$). Якщо в батьківських родин чоловіків важливою була організація, тобто важливість для сім'ї порядку, структурованості, фінансового планування, правил, і все це також переважало в батьківських сім'ях жінок, то жінки з таких родин сприймають своїх чоловіків як таких, що контролюють себе, тобто педантичних і відповідальних.

8. Позитивний інтерес батька (щодо сина) чоловіка корелює з такими шкалами жінок: згуртованістю ($r = 0,395$, $p = 0,002$), експресивністю ($r = 0,342$, $p = 0,008$), конфліктом ($r = 0,368$, $p = 0,004$), орієнтацією на активний відпочинок ($r = 0,367$, $p = 0,004$), організацією ($r = 0,413$, $p = 0,004$), від'ємною директивністю ($r = -0,302$, $p = 0,020$) та від'ємною ворожістю матері ($r = -0,280$, $p = 0,032$), автономністю матері ($r = 0,284$, $p = 0,029$), позитивним інтересом батька ($r = 0,314$, $p = 0,017$), зворотною ворожістю батька ($r = -0,292$, $p = 0,026$), соціальним схваленням ($r = 0,269$, $p = 0,040$), контролем над собою ($r = 0,347$, $p = 0,007$). Якщо батько чоловіка проявляв до нього позитивний інтерес, то він обирає собі в подружжі партнерки жінку, в батьківській сім'ї якої панувала: згуртованість, тобто турбота один про одного та почуття приналежності в сім'ї; експресивність, тобто дозволеність відкрито діяти та виражати свої почуття; відкрите вираження конфлікту, гніву, агресії; орієнтація на активний відпочинок; важливим був порядок, організованість, планування, ясність, визначення сімейних правил і обов'язків. Матері цих

жінок проявляли автономність, були недирективними та неворожими. А батько виявляв позитивний інтерес, низьку ворожість. Ці жінки сприймають своїх партнерів як таких, що мають позитивну соціальну репутацію, симпатичних, здатних добиватись поставленої мети, завзятих, ретельних, правдивих, відповідальних. Бачимо повтор позитивного сценарію, коли психологічно здорова атмосфера в батьківській сім'ї сприяє правильному вибору шлюбного партнера.

9. Ворожість батька щодо чоловіка має зв'язок із директивністю матері щодо жінки ($r = 0,292$, $p = 0,025$) і низьким контролем над собою ($r = -0,265$, $p = 0,043$). Якщо батько чоловіка проявляв ворожість, тобто був дистантним, то вони обирають собі дружин, у яких матері були директивними, тобто такими, що контролюють, владними, критичними. Тобто якщо в чоловіка в батьківській сім'ї була неблагоприємна атмосфера, така була і у жінки. Ці жінки сприймають своїх чоловіків як неохайних, непостійних, безтурботних і легковажних.

10. Контроль чоловіків над собою має від'ємний зв'язок із такими результатами жінок: інтелектуально-культурна орієнтація батьківської сім'ї ($r = -0,336$, $p = 0,005$) та контроль над собою (так вони характеризують своїх чоловіків) ($r = -0,342$, $p = 0,004$), а також з очікуванням зовнішньої привабливості ($r = 0,266$, $p = 0,029$). Бачимо, що якщо чоловік сприймає дружину як таку, що контролює себе, тобто відповідальну, педантичну, правдиву, то вона сприймає його навпаки – з низьким контролем над собою, тобто як безвідповідального, легковажного, непостійного. Тобто чоловік та дружини доповнюють один одного. Вона походить із сім'ї, в якій була низька інтелектуально-культурна орієнтація та очікує від партнера зовнішньої привабливості.

11. Авторитарний тип взаємодії жінки, на думку чоловіка, має зв'язок із жіночими шкалами: покірний ($r = 0,309$, $p = 0,010$), низькі батьківсько-виховні домагання ($r = -0,266$, $p = 0,029$), домагання соціальної активності ($r = 0,339$, $p = 0,005$). Тобто, якщо чоловік сприймає жінку як авторитарну, жінка

сприймає його як покiрного. Вона має низькі батьківсько-виховні домагання до себе (для неї виховання дітей не є важливою сферою життя), а також домагання соціальної активності (реалізація в суспільному житті не викликає в неї інтересу). Такі результати можна пояснити тим, що авторитарна жінка сконцентрована на процесі контролю інших, а не себе.

12. Інтимно-сексуальна сфера чоловіка корелює з інтимно-сексуальною сферою жінки ($r = 0,491$, $p = 0,000$) – якщо для чоловіка важлива інтимно-сексуальна сфера, то він обирає собі дружину, для якої вона теж важлива. І навпаки, якщо для дружини важлива інтимно-сексуальна сфера, вона обиратиме собі чоловіка, для якого вона теж важлива.

На підставі цих результатів можемо зробити висновок, що в своїх рисах партнери протилежні, а в стосунках шукають ту рису, якої їм не вистачає в собі. Тобто спостерігається стратегія взаємодоповнення при виборі. Чітко простежується, що партнер обирається за прототипом батьків, батьківського ставлення. З огляду на те, як ставилися батьки до опитуваного, він обирає собі пару з таким самим ставленням до себе. Отже, більшість кореляцій всіх шкал – і чоловіків, і жінок – показують нам тотожність або схожість психологічного клімату в батьківських сім'ях. Пригадується позиція К. Вітакера, який вважає, що коли одружуються дві людини, насправді одружуються дві сім'ї, два роди [31]. Аналіз результатів указує також на тотожність динаміки чи то в позитивному, чи то в негативному середовищі. Інколи вона тотожна, однак із деякими змінами: наприклад, батько чоловіка – ворожий, мати жінки – директивна. Але і там, і там – психологічно неблагополучна атмосфера. Спостерігаємо причину негативного взаємосприйняття партнерів у нездорових стосунках у батьківських сім'ях.

2.4. Моделі співвідношення батьківських настанов та особливостей вибору шлюбного партнера у жінок та чоловіків

Для дослідження того, які батьківські настанови впливають на вибір партнера, та виявлення співвідношення стилю і клімату взаємодії в батьківській сім'ї з типом і стилем обраного партнера був застосований факторний аналіз методом вилучення головних компонент і методом обертання Варімакс окремо для вибірки чоловіків і вибірки жінок.

Факторний аналіз є одним із методів зменшення розмірності даних, також він дає змогу об'єднати отримані шкали у фактори. Фактори як угруповання змінних можуть бути важливими структурами, що разом описують будь-яке явище, складовими якого будуть саме об'єднані змінні. Ми використовуємо факторний аналіз для визначення того, які батьківські настанови впливають на вибір (і якого саме) шлюбного партнера. Отримані фактори будуть інтерпретуватися залежно від типу виховання у батьківській сім'ї. Факторний аналіз виконувався методом головних компонент із методом обертання Варімакс для вибірки жінок і для чоловіків окремо.

Міру вибіркової адекватності засвідчують результати, що відображені в таблиці «Міра адекватності і критерій Бартлетта» (Додаток Б.2), вона не перевищує значення 0,5, що відображає невисоку значущу кореляцію між змінними. Змінні з високою кореляцією не повинні включатися до аналізу.

Таблиця 2.15

Показники спільності змінних (жінки)

Змінна	Вилучені відсотки навантажень змінних на фактори
Згуртованість	0,675
Експресивність	0,471
Конфлікт	0,625
Незалежність	0,455
Орієнтація на досягнення	0,287
Інтелектуально-культурна орієнтація	0,430
Орієнтація на активний відпочинок	0,578
Морально-етичні аспекти	0,146
Організація	0,520

Контроль	0,380
Позитивний інтерес мама	0,591
Директивність мама	0,572
Ворожість мама	0,768
Автономність мама	0,552
Непоследовність мама	0,506
Позитивний інтерес тато	0,581
Директивність тато	0,522
Ворожість тато	0,574
Автономність тато	0,523
Непоследовність тато	0,233
Соціальне схвалення	0,549
Домінантність	0,669
Контроль над собою	0,374
Переважаючий настрій	0,308
Відкритість-замкнутість	0,496
Соціальні здібності	0,315
Авторитарний	0,619
Егоцентричний	0,754
Агресивний	0,670
Недовірливий	0,590
Покірний	0,599
Залежний	0,575
Дружелюбний	0,731
Альтруїстичний	0,645
Інтимно-сексуальна	0,173
Особистісна ідентифікація	0,461
Господарсько-побутова очікування	0,419
Батьківсько-виховна очікування	0,405
Соціальна активність очікування	0,402
Емоційно-психотерапевтична очікування	0,376
Зовнішня привабливість очікування	0,428
Господарсько-побутова домагання	0,459
Батьківсько-виховна домагання	0,479
Соціальна активність домагання	0,309
Емоційно-психотерапевтична домагання	0,501
Зовнішня привабливість домагання	0,146
Рівень задоволеності шлюбним партнером	0,207

Міцність стосунків	0,587
--------------------	-------

Таблиця 2.15 показує нам, наскільки застосована модель (всі фактори, які будуть нами виділені) описує кожну із змінних. Таким чином, фактори, що надалі будуть виділятися, описують 67,5% змінної згуртованості, 47,1% змінної експресивності, 76,8% змінної ворожості матері, 75,4% змінної егоцентричності, 73,1% змінної дружності та інші. Крім того, можна стверджувати, що змінні зовнішня привабливість (домагання) (14,6%), інтимно-сексуальна сфера (17,3%) і морально-етичні аспекти (14,6%) не надаються для подальшого аналізу, оскільки не повністю включені у факторну модель.

Графік нормалізованого простого стресу

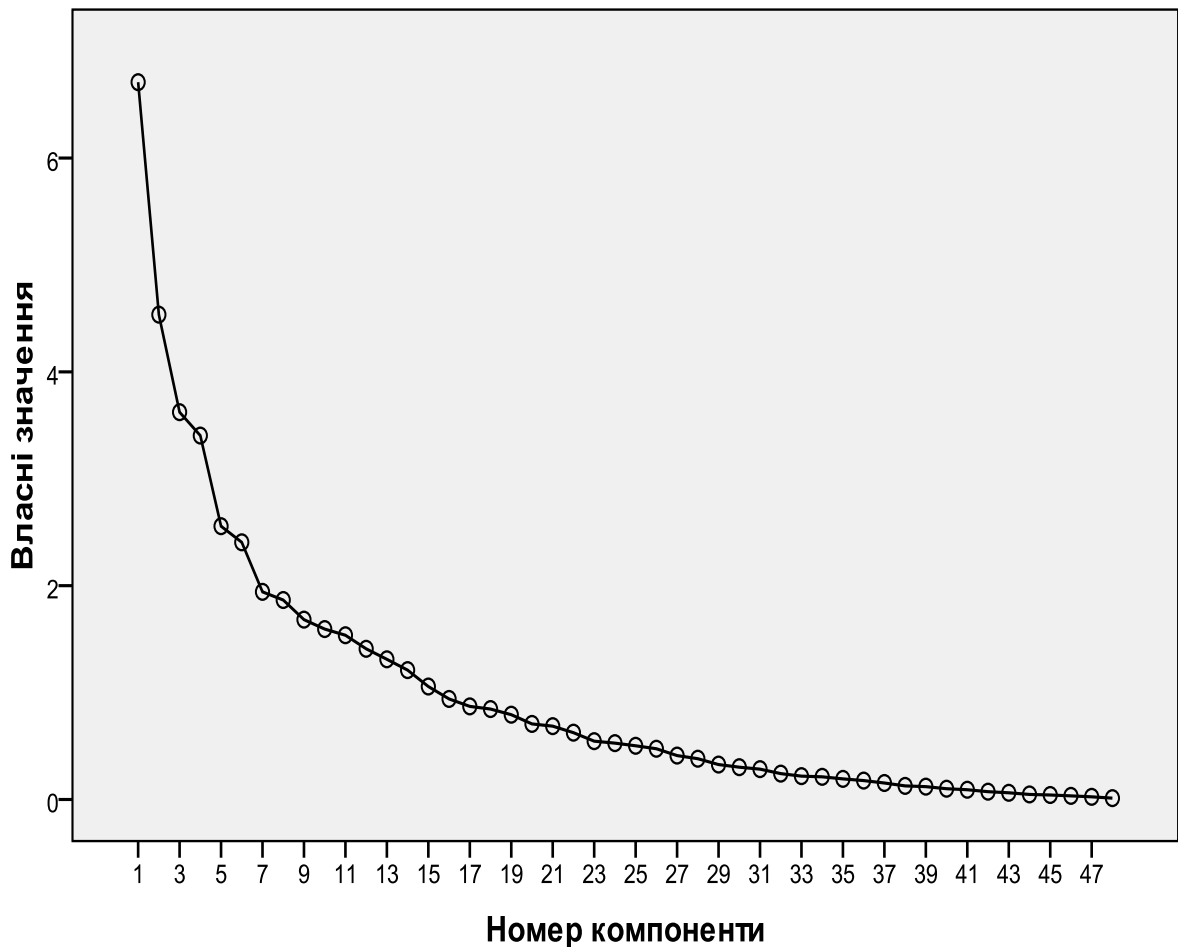

Рис. 2.14. Розсип факторного аналізу (жінки)

Графік нормалізованого простого стресу вказує точками власні значення кожного з можливих для виділення факторів. Так, ми бачимо, що маємо 48 змінних, із яких максимально можливо виділити 48 факторів (по одній змінній у кожному), але більшість факторів будуть дуже схожими між собою. Зменшення різниці між власними значеннями факторів указує на їх подібність, адже видно, що найбільше відрізняються між собою перші 6 факторів, з 7-го фактора зменшення стає плавним. Це дає підстави включити в аналіз шість факторів.

Таблиця 2.16

Повна пояснювальна дисперсія факторного аналізу (жінки)

Компo- нента	Початкові власні значення			Суми квадратів навантажень вилучення		
	Всього	% дисперсії	Кумулятивний %	Всього	% дисперсії	Кумулятивний %
1	6,710	13,978	13,978	6,710	13,978	13,978
2	4,535	9,448	23,427	4,535	9,448	23,427
3	3,623	7,548	30,975	3,623	7,548	30,975
4	3,404	7,092	38,067	3,404	7,092	38,067
5	2,556	5,326	43,392	2,556	5,326	43,392
6	2,406	5,012	48,405	2,406	5,012	48,405

Таблиця 2.16 показує відсоток пояснення факторами наших респондентів. Так, до залучення для аналізу існувало 48 факторів, які разом становили дійсних 100%, після примусового виділення 6 факторів вони разом пояснювали 48,4% вибірки (друга частина таблиці), після обертання методом Варімакс п'ять факторів пояснюють 48,4% вибірки, при цьому перший фактор

є найзмістовнішим і пояснює 13,98% вибірки, другий – 9,44% вибірки, третій – 7,54 %.

Коефіцієнт залученості змінних у фактори (Додаток Б.3) вказує, які саме змінні ввійшли до того чи того фактора та наскільки вони впливають на цей фактор.

Так, до першого фактора «Взаємодоповнення» ввійшли змінні: згуртованість, експресивність, конфлікт, незалежність, інтелектуально-культурна орієнтація, орієнтація на відпочинок – показники психологічного клімату батьківських сім'ї; позитивний інтерес матері, автономність матері, позитивний інтерес батька, автономність батька – показники ставлення батьків до опитаних; соціальне схвалення, позитивний переважний настрій, авторитарний тип, агресивний, особистісна ідентифікація – риси характеру подружнього партнера; очікування соціальної активності, батьківсько-виховні домагання, емоційно-терапевтичні домагання – очікування від партнера та домагання до себе; рівень задоволеності шлюбним партнером, міцність стосунків, а також відсутність ворожості й директивності батьків.

Другий фактор «Повтор за прототипом батька»: конфлікт, а також відсутність інтелектуально-культурної та відпочинкової орієнтації – показник психологічного клімату батьківських сім'ї; позитивний інтерес батька, директивність матері – показники ставлення батьків до опитаних; домінантність, покірність, дружність, альтруїзм, залежний тип – риси характеру подружнього партнера; емоційно-психотерапевтичні очікування, господарсько-побутові домагання, батьківсько-виховні очікування – очікування від партнера та домагання до себе; міцні стосунки, задоволеність партнером.

Третій фактор «Наслідування обох батьків»: контроль, орієнтація на досягнення, організація – показник психологічного клімату батьківських сім'ї; директивність матері, директивність батька, непослідовність матері, ворожість батька, непослідовність батька, а також відсутність автономності матері, – показники ставлення батьків до опитаних; особистісна ідентифікація,

агресивність, егоцентричність, авторитарність, контроль себе – риси характеру подружнього партнера; емоційно-психотерапевтичні домагання, господарсько-побутові очікування, соціальна активність (домагання та очікування) – очікування від партнера та домагання до себе; не міцні стосунки, незадоволеність партнером.

Четвертий фактор «Частковго відтворення»: конфлікт, незалежність, згуртованість – показник психологічного клімату батьківських сім'ї; ворожість батька, автономність матері, директивність батька, позитивний інтерес матері – показники ставлення батьків до опитаних; закритість, низькі соціальні здібності – риси характеру подружнього партнера; батьківсько-виховні та господарсько-побутові домагання від себе, господарсько-побутові та батьківсько-виховні очікування від чоловіка, емоційно-психотерапевтичні домагання, інтимно-сексуальна сфера – очікування від партнера та домагання до себе; не міцні стосунки, незадоволеність партнером.

П'ятий фактор «Передачі негативного досвіду»: орієнтація на досягнення – показник психологічного клімату батьківських сім'ї; автономність батька і матері, непослідовність і ворожість матері, відсутність директивності батька – показники ставлення батьків до опитаних; негативний переважний настрій, відсутність контролю над собою, високі соціальні здібності, негативний переважний настрій, відсутність контролю над собою, високі соціальні здібності, – риси характеру подружнього партнера; очікування зовнішньої привабливості, очікування соціальної активності, зовнішньої привабливості, батьківсько-виховні очікування – очікування від партнера та домагання до себе; неміцні та незадовільні стосунки.

Шостий фактор «Імітації з позитивною динамікою»: контроль, організація, орієнтація на активний відпочинок, конфлікт, відсутність експресивності – показник психологічного клімату батьківських сім'ї; ворожість матері, директивність матері, ворожість батька – показники ставлення батьків до опитаних; відсутність егоцентричності та залежності, переважний негативний настрій, відкритість – риси характеру подружнього

партнера; батьківсько-виховні домагання, очікування соціальної активності, домагання зовнішньої привабливості – очікування від партнера та домагання до себе; міцність стосунків.

Таблиця 2.17

Співвідношення батьківських настанов і особливості обраного партнера (жінки)

№	Назва моделі	Соціальний клімат батьківської сім'ї	Поведінка матері	Поведінка батька	Психологічний автопортрет чоловіка	Тип ставлення чоловіка до оточуючих	Очікування від чоловіка	Домагання до себе	Міцність Задовolenість
1	Взаємодоповнення	згуртованість, конфлікт, експресивність, орієнтація на активний відпочинок та інтелектуально-культурна	позитивний інтерес, автономність, неворожість	позитивний інтерес, автономність, неворожість	соціальне схвалення, доміантність, позитивний переважаний настрій	авторитарний	особистісної ідентифікації, зовнішньої привабливості, соціальної активності	емоційно-психотерапевтичні, батьківсько-виховні	+ +
2	Повтору за прототи пом батька	конфлікт, відсутня інтелектуальна орієнтація на активний відпочинок	директивність	позитивний інтерес	доміантність, відсутній контроль над собою	неавторитарний, егоцентричний, агресивний, альтруїст, недовірливий, покірний, залежний, дружлюбний	емоційно-психотерапевтичні, батьківсько-виховні, зовнішньої привабливості	господарсько-побутові	+ +
3	Наслідкування обох батьків	контроль, організація, орієнтація на досягнення	ворожість, неавтономність, директивність, непослідовність	директивність, ворожість, непослідовність	відсутня доміантність, контроль над собою	агресивний, егоцентричний, авторитарний, недовірливий, дружлюбний, альтруїстичний	особистісної ідентифікації, соціальної активності, господарсько-побутові, емоційно-психотерапевтичні	господарсько-побутові, емоційно-психотерапевтичні, соціальної активності	- -
4	Часткового відтворення	конфлікт, незалежність, відсутня інтелектуальна орієнтація на активний відпочинок	позитивний інтерес, автономність, неворожість, послідовність	ворожість, директивність, неавтономність	відсутнє соціальне схвалення, контроль над собою, відкритість-замкнутість, соціальні здібності	неагресивний, егоцентричний, авторитарний, покірний, дружлюбний, альтруїст	господарсько-побутові, батьківсько-виховні, сексуальні	батьківсько-виховні, господарсько-побутові, емоційно-психотерапевтичні, відсутності соціальної активності	- -
5	Передачі негативного досвіду	орієнтація на досягнення; відсутні: контроль, експресивність, незале-	автономність, ворожість; відсутні: позитивний	автономність, недирективність	відсутні: контроль над собою, негативний	неальтруїст, авторитарний	привабливості, соціальної активності, сексуальні батьківсько-виховні	зовнішньої привабливості, господарсько-побутові	- -

		жність, організація	інтерес, директивність, послідовність		переважаючий настрій, соціальні здібності		та господарсько-побутові		
6	Імітації з позитивною динамікою	організація, контроль, конфлікт, орієнтація на активний відпочинок, відсутність експресивності	ворожість, директивність, відсутній позитивний інтерес	ворожість	контроль над собою; відсутність замкнутість, переважаючий настрій	не: егоцентричний, авторитарний, агресивний, недовірливий, залежний, альтруїст, дружелюбний	соціальної активності	батьківсько-виховні, зовнішньої привабливості	+ +

У жіночій вибірці виокремлено шість моделей співвідношення батьківських настанов і особливостей вибору шлюбного партнера жінками, три з яких відповідають міцним стосункам у сім'ї, задоволеності шлюбним партнером. Жінки, що належать до інших трьох типів, вважають свої стосунки не міцними й не задоволені своїм партнером.

1. Перша модель, яку ми назвали **взаємодоповнення**, має такі характеристики. Батьківській сім'ї цих жінок властиві згуртованість (0,785), тобто взаємодопомога, відчуття приналежності до сім'ї; конфлікт (0,701), тобто дозвіл на прояви гніву та агресії; експресивність (0,616), тобто дозвіл на відкрите вираження почуттів і свобода вибору; незалежність (0,604) у прийнятті рішень, самостійність; а також орієнтація на активний відпочинок (0,565) та інтелектуально-культурна орієнтація (0,458), що означає активність у культурному, інтелектуальному та соціальному житті. Обоє батьків виявляли до доньки позитивний інтерес (0,670 – мати, 0,722 – батько), тобто були прийняття і допомога; автономність (0,552 – мати, 0,369 – батько), тобто відсутність вимог та критики; а також неворожість (-0,599 – мати, -0,589 – батько), тобто відсутність підозрливості та дистанції.

Жінка, що виростає в такій сім'ї, схильна обирати собі поступливого і терплячого партнера (шкала домінантності (0,273) в плюсовому значенні означає поступливість), з переважним позитивним показником настрою (0,226), що означає його деяку депресивність, тобто схильність до рефлексії та

самокритики, якому важливе соціальне схвалення (0,350), тобто впевненого в своїй позитивній соціальній репутації, популярності та повазі від інших. Вона бачить його як авторитарного (0,294), тобто впертого, наполегливого та авторитетного, очікує від нього особистісної ідентифікації (0,322), тобто спільності їх інтересів, потреб і ціннісних орієнтацій; соціальної активності (0,238), тобто активної суспільної ролі та наявності професійних інтересів, а також зовнішньої привабливості (0,249). Свою функцію вбачає в підтриманні емоційно-психотерапевтичної атмосфери (0,464) та виконанні батьківсько-виховних обов'язків (0,318) і вважає свої стосунки міцними (0,295) та задоволена своїм шлюбним партнером (0,186).

Тобто, тут ми бачимо психологічно здорову атмосферу в батьківській сім'ї та вибір у партнери схильного до рефлексії та впевненого в своїй позитивній соціальній репутації, інколи поступливого, інколи настійливого та авторитетного, тобто маскулінного чоловіка. Партнерка вбачає його прояв у соціальній самореалізації, а свою реалізацію – в сім'ї. Тобто – партнери доповнюють одне одного, тому є задоволеність і міцність стосунків.

2. Друга модель жінок (**повтор за прототипом батька**) – зростали у конфліктній сім'ї (0,154), де нормальним було вираження агресії і гніву, відсутня інтелектуально-культурна орієнтація (-0,388) та орієнтація на активний відпочинок (-0,366). Матері цих жінок були директивними (0,283), тобто такими, що контролювали, владними, критичними, суворими. Батьки проявляли позитивний інтерес (0,158), тобто приймали їх, ставились до них з увагою, турботою та допомогою.

Вони обирають слухняних, поступливих і терплячих партнерів (шкала домінантності (0,717) у плюсовому показнику інтерпретується як слухняність і поступливість); тих, що не контролюють себе (-0,386), тобто неохайних безтурботних і легковажних; неавторитарних (-0,408); неегоцентричних (-0,576); неагресивних (-0,508); недовірливих (-0,588) (від'ємне значення цієї шкали означає протилежне – довірливих); а також покірних (0,667); дружніх (0,692); альтруїстичних (0,620); залежних (0,577) чоловіків, які очікують на

допомогу. Тобто чоловіків, якими можна керувати. Такі жінки очікують від партнера в подружньому житті задоволення емоційно-психотерапевтичних (0,418), батьківсько-виховних функцій (0,206), на себе беруть виконання господарсько-побутових обов'язків (0,227). Вони теж задоволені своїм вибором (0,164) і міцністю стосунків (0,287).

У батьківських сім'ях ми бачимо конфліктність, оскільки матері займають директивну позицію, батьки – навпаки – позицію прийняття і підтримки. Партнер займає поступливу та залежну позицію, тобто обирається за прототипом батька. Можемо зробити припущення, що директивну позицію, яку раніше відчували з боку матері, зараз ці жінки беруть на себе. Вони задоволені своїм вибором і міцністю стосунків, оскільки тут кожен партнер посідає своє місце, виконує свою роль, доповнює одне одного.

3. Третя модель жінок (**наслідування обох батьків**) – виховувалися у такому, що контролювалося сімейному середовищі (0,411), де були правила і взаємоконтроль; також була орієнтація на досягнення (0,408), тобто конкуренція та організація (0,300), тобто наявність правил та обов'язків. Обоє батьків були директивними (0,283 – мати, 0,132 – батько), тобто владними та критичними; ворожими (0,344 – мати, 0,318 – батько), підозріливими, дистантними; непослідовними (0,114), різко переходили від прийняття до відторгнення. Окрім того, мати була автономною (-0,302), тобто вимогливою.

Вони схильні вибирати зворотно доміантних (-0,248), тобто владололюбних, нетерплячих; контролюючих (0,169) себе чоловіків, тобто педантичних, відповідальних; також агресивних (0,421), егоцентричних (0,375), авторитарних (0,350), недовірливих (0,299), проте дружніх (0,346) і альтруїстичних (0,295). Від них очікують особистісної ідентифікації (0,559), тобто спільності у поглядах, ціннісних орієнтацій, виконання господарсько-побутової (0,382), емоційно-психотерапевтичної (0,418) функцій, а також соціальної активності (0,288). Самі ж надають емоційно-психотерапевтичну (0,417) підтримку чоловікові, виконують господарсько-побутові (0,401)

обов'язки та є соціально-активними (0,332). Такі жінки не задоволені (-0,175) своїм вибором і не вважають свої стосунки міцними (-0,302).

Партнер так само контролює і є директивним, як і обоє батьків. У стосунках між батьками відсутні здорові тенденції, тому в стосунках з партнером також не виявлено задоволеності та міцності.

4. У четвертій моделі (**часткового відтворення**) батьківська сім'я характеризується конфліктом (0,248), тобто нормальним є відкритий прояв агресії; незалежністю (0,176), тобто підтримується самостійність; вона не орієнтована на активний відпочинок (-0,246) та інтелектуально-культурну орієнтацію (-0,241). Матері жінок виявляли: позитивний інтерес (0,145), тобто приймали їх; автономність (0,197), тобто були невимогливі та нетурботливі; неворожість (-0,282), тобто були непідозріливими; послідовними (-0,275). Батьки, навпаки, проявляли ворожість (0,241), тобто підозріливість і дистанцію; директивність (0,180), тобто контроль, критику; неавтономність (-0,217), тобто виявляли опіку та вимогливість.

Така жінка обирає собі в подружжі партнери чоловіка, якого можна схарактеризувати так: з низькою соціальною репутацією (-0,619), непопулярний, замкнутий (0,565), недовірливий (0,156), приховує свою потребу в любові, некомунікабельний, нездатний до самовідданості та тривалих стосунків, також неагресивний (-0,380), негоцентричний (-0,216), неавторитарний (-0,425), непокірний (-0,266), недружній (-0,223), неальтруїстичний (-0,263). Для таких жінок для гармонії в парі важливою є сексуальна сфера (0,242). Від чоловіків вони очікують прояву в батьківсько-виховній (0,352) і господарсько-побутовій (0,379) сферах, від себе функціональності у: батьківсько-виховній (0,479), господарсько-побутовій (0,440), емоційно-психотерапевтичній (0,284) сферах і небажання бути соціально активними (-0,366). Зазвичай вони не задоволені шлюбним партнером (-0,204) і не вважають свої стосунки міцними (-0,253).

Тут ми спостерігаємо вибір партнера за стратегією часткового повтору настанов матері та часткового повтору настанов батька. Тобто він холодний і дистантний, як батько, проте неагресивний та неавторитарний, як мати.

5. П'ята модель співвідношення батьківських настанов і вибору чоловіка має назву **передання негативного досвіду**, оскільки жінка виховувалась у сім'ї, де була орієнтація на досягнення (0,156); де не було: організації (-0,257) в плані структурування, планів і обов'язків, контролю (-,241), експресивності (- 0,198), тобто відкритості в діях і вираженні своїх почуттів та незалежності (- 0,188) під час прийняття рішень. Батьки були автономними (0,316 – мати, 0,517 – батько), тобто невимогливими, нетурботливими та недирективними (- 0,164 – мати, -0,439 – батько), тобто без контролю, а мати не виявляла позитивного інтересу (-0,247), була непослідовною (0,287), тобто різко переходила від прийняття до відторгнення, була ворожою.

Тому вони обирають авторитарних (0,127), наполегливих і впертих; чоловіків, які не контролюють себе (-0,396), тобто непостійних і безвідповідальних; неальтруїстичних (-0,159), з негативним переважним настроєм, (-0,364), тобто пригнічених, схильних до самокритики; з соціальними здібностями (-0,259), тобто комунікабельних, упевнених у собі. Важливим у партнері вважають зовнішню привабливість (0,567), виконання батьківсько-виховної (0,473) і господарсько-побутової (0,280) функцій, соціальну активність (0,390) і задоволеність інтимно-сексуальною сферою (0,231). Від себе вимагають бути привабливою (0,205) і господинею (0,128). Вони не задоволені (-0,261) своїми партнерами та не вважають свої стосунки міцними (-0,233).

Спостерігаємо повторення ситуації, тобто в батьківській сім'ї поєднання високих домагань з відсутністю турботи, контролю, структурування, відкритості в прояві, а в актуальній – поєднання авторитарності з непостійністю та безвідповідальністю.

6. Шоста модель жінок (**імітації з позитивною динамікою**) характеризується ворожістю (0,427 – мати, 0,245 – батько), тобто

підозріливістю і дистантністю обох батьків щодо жінки. Її матір не виявляла позитивного інтересу (-0,229) до сприйняття та була директивною (0,249), тобто критичною і владною. У психологічному кліматі батьківської сім'ї переважає організація (0,430), тобто структурування сімейних правил і обов'язків; контроль (0,237), тобто ригідність сімейних правил і процедур; орієнтація на активний відпочинок (0,213), конфлікт (0,201), тобто дозвіл відкрито виражати агресію та гнів; відсутність експресивності (-0,204), тобто недозволеність відкрито діяти та виражати свої почуття.

Така жінка зазвичай обирає чоловіка, який схильний до самоконтролю (0,167), невідкритого (-0,333), з негативним переважним настроєм (-0,297), тобто пригніченого і схильного до самокритики; неогоїстичного (-0,471), не авторитарного (-0,217), незалежного (-0,456), тобто нонконформіста, неагресивного (-0,255), довірливого (-0,244), недружнього (-0,280), не альтруїста (-0,250). Від нього очікує соціальної активності (0,242), а свою функцію вбачає у вихованні дітей (0,339) і зовнішній привабливості (0,273). Такі жінки задоволені (0,076) своїм партнером і вважають свої стосунки міцними (0,457).

Тут спостерігаємо такий повтор стратегії взаємовідносин, де жінка стає на місце своїх батьків, а чоловік доповнює її. Ворожі, дистантні, контролюючі, директивні та конфліктні батьки, які не приймають та не дозволяють виявляти свої почуття, та контролюючи себе, невідкритий, емоційно пригнічений партнер. Однак, на відміну від батьків, партнер неогоїстичний, неавторитарний, неагресивний та довірливий, можливо, саме тому така дружина задоволена своїми стосунками – бачимо позитивну динаміку. Спостерігається високий показник міцності стосунків, оскільки партнер доповнює жінку.

Для того, щоб визначити співвідношення батьківських настанов чоловіків і їх вибір шлюбного партнера також було використано факторний аналіз методом головних компонент із обертанням «Варімакс».

Показники спільності змінних (чоловіки)

Назва змінної	Вилучені відсотки навантажень змінних на фактори
Згуртованість	0,689
Експресивність	0,472
Конфлікт	0,359
Незалежність	0,417
Орієнтація на досягнення	0,324
Інтелектуально-культурна орієнтація	0,386
Орієнтація на активний відпочинок	0,521
Морально-етичні аспекти	0,223
Організація	0,350
Контроль	0,297
Позитивний інтерес мати	0,487
Директивність мати	0,491
Ворожість мати	0,559
Автономність мати	0,672
Непоследовність мати	0,456
Позитивний інтерес батько	0,251
Директивність батько	0,415
Ворожість батько	0,434
Автономність батько	0,320
Непоследовність батько	0,411
Соціальне схвалення	0,480
Домінантність	0,488
Контроль над собою	0,175
Переважаючий настрій	0,317
Відкритість-замкнутість	0,549
Соціальні здібності	0,498
Авторитарний	0,653
Егоцентричний	0,598
Агресивний	0,564
Недовірливий	0,605
Покірний	0,528
Залежний	0,757
Товариський	0,775
Альтруїстичний	0,653
Інтимно-сексуальна	0,428

Особистісна ідентифікація	0,328
Господарсько-побутова очікування	0,384
Батьківсько-виховна очікування	0,319
Соціальна активність очікування	0,435
Емоційно-психотерапевтична очікування	0,653
Зовнішня привабливість очікування	0,377
Господарсько-побутова домагання	0,167
Батьківсько виховна домагання	0,370
Соціальна активність домагання	0,343
Емоційно-психотерапевтична домагання	0,450
Зовнішня привабливість домагання	0,232
Рівень задоволення шлюбним партнером	0,243
Міцність стосунків	0,369

Міру вибіркової адекватності засвідчують результати, що відображені в таблиці «Міра адекватності і критерій Бартлетта» (Додаток Б.2) та вказують, що кореляція між змінними існує, але вона незначна й тому можливо застосовувати факторний аналіз для цієї вибірки. Результати не перевищують значення 0,5, що відображає невисоку значущу кореляцію між змінними. Змінні з високою кореляцією не повинні включатися до аналізу.

З таблиці 2.18 видно, що факторний аналіз пояснює більшість змінних. Тобто висока частина даних респондентів за цими змінними включається до аналізу. Так, наприклад, факторний аналіз описує 77,5% змінної «товариський», 75,7% змінної «залежний», 67,2% змінної «автономність матері». Змінні контроль над собою та господарсько-побутові домагання мінімально залучені до аналізу.

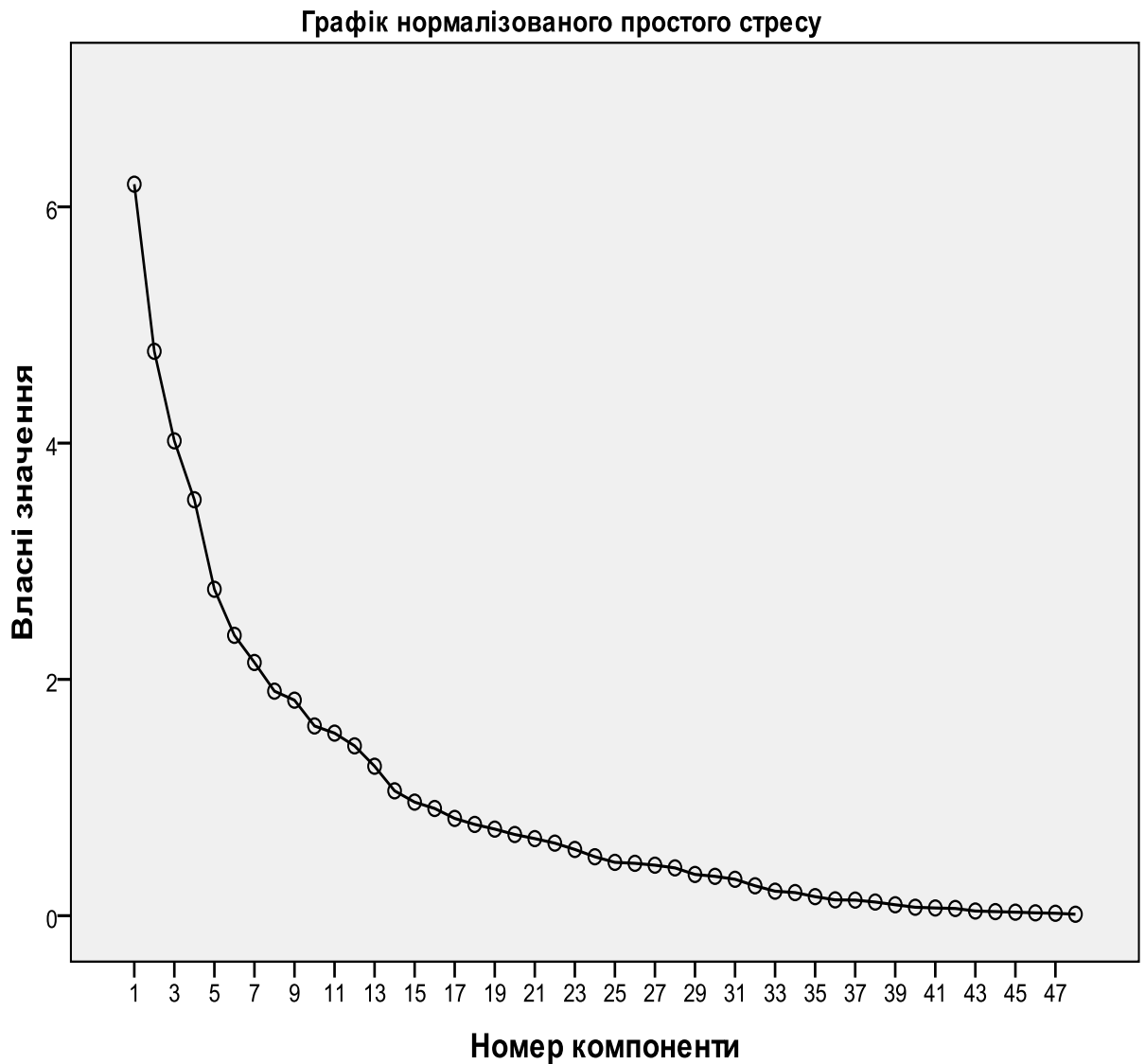

Рис. 2.15. Результати розсіпу власних значень факторів (чоловіки)

Графік нормалізованого простого стресу (рис. 2.15) для факторного аналізу вибірки чоловіків допомагає зрозуміти адекватну кількість факторів, що потрібно виділити. У факторний аналіз було додано 5 факторів умовно примусового виділення, оскільки саме вони мають найбільші власні значення навантаження на змінні.

Таблиця 2.19

Повна пояснювальна дисперсія факторного аналізу (чоловіки)

Ком- поне	Початкові власні значення	Суми квадратів навантажень вилучення	Суми квадратів навантажень обертання

-та	всього	% дисперсії	кумулятивний %	всього	% дисперсії	кумулятивний %	всього	% дисперсії	кумулятивний %
1	6,192	12,899	12,899	6,192	12,899	12,899	5,129	10,685	10,685
2	4,777	9,953	22,852	4,777	9,953	22,852	4,815	10,031	20,716
3	4,019	8,373	31,225	4,019	8,373	31,225	4,020	8,376	29,092
4	3,521	7,335	38,560	3,521	7,335	38,560	3,760	7,834	36,926
5	2,763	5,756	44,317	2,763	5,756	44,317	3,548	7,391	44,317

Таблиця 2.19 показує відсоток пояснення факторами наших респондентів. Так, до залучення для аналізу існувало 48 факторів, які разом становили дійсних 100%, після примусового виділення 5 факторів вони разом пояснювали 44,13% вибірки (друга частина таблиці), після обертання методом Варімакс п'ять факторів пояснюють 44,13% вибірки, при цьому перший фактор є найзмістовнішим і пояснює 10,68% вибірки, другий – 10,03% вибірки, третій – 8,37%. Залежно від сили залученості кожної змінної до фактора визначають наповненість окремих факторів (Додаток Б.4).

Так, до першого фактора належать змінні: контроль, директивність – показники психологічного клімату батьківської сім'ї; непослідовність і ворожість матері, ворожість, непослідовність і директивність батька – показники ставлення батьків до опитаних; позитивний переважний настрій, відкритість – риси характеру дружини; емоційно-психотерапевтичні очікування, інтимно-сексуальна сфера, очікування та домагання соціальної активності, домагання та очікування зовнішньої привабливості, особистісна ідентифікація – очікування від дружини, домагання від себе.

Другий фактор охоплює змінні: згуртованість, експресивність, незалежність, організацію – показники психологічного клімату батьківської сім'ї; позитивний інтерес і автономність матері, позитивний інтерес і автономність батька – показники ставлення батьків до опитаних; контроль себе, відкритість – риси характеру дружини; відсутність господарсько-побутових очікувань, очікування соціальної активності, емоційно-

психотерапевтичні домагання – очікування від дружини, домагання від себе; міцність стосунків, задоволеність шлюбним партнером.

Третій фактор – незалежність, відсутність культурної орієнтації та орієнтації на відпочинок – показники психологічного клімату батьківської сім'ї; позитивний інтерес матері, ворожість батька, автономність матері – показники ставлення батьків до опитаних; автономність, непослідовність, контроль себе, агресивний, егоцентричний, недовірливий типи – риси характеру дружини; батьківсько-виховні очікування, відсутність емоційно-психотерапевтичних домагань – очікування від дружини, домагання від себе; неміцність стосунків.

Четвертий фактор – експресивність, морально-етичні аспекти – показники психологічного клімату батьківської сім'ї; непослідовність і ворожість матері – показники ставлення батьків до опитаних; домінантність і позитивний переважний настрій; авторитарний, товариський, залежний, альтруїстичний типи – риси характеру дружини; очікування відсутності соціальної активності; домагання соціальної активності; емоційно-психотерапевтичні домагання – очікування від дружини, домагання від себе; відсутність міцності стосунків.

П'ятий фактор – орієнтація на активний відпочинок, інтелектуально-культурна орієнтація, незалежність – показники психологічного клімату батьківської сім'ї; автономність і непослідовність батька – показники ставлення батьків до опитаних; соціальне схвалення, відкритість, високі соціальні здібності, не домінантність, авторитарний та егоїстичний типи – риси характеру дружини; інтимно-сексуальна сфера, батьківсько-виховні очікування, батьківсько-виховні домагання, емоційно-психотерапевтичні домагання – очікування від дружини, домагання від себе; міцність стосунків, задоволеність шлюбним партнером.

Проаналізувавши факторний аналіз на вибірці чоловіків, ми змогли виокремити п'ять моделей співвідношення батьківських настанов і

особливостей обраної шлюбної партнерки, які впливають на вибір партнера і на міцність стосунків (табл. 2.20).

Таблиця 2.20

Співвідношення батьківських настанов та особливості обраного партнера (чоловіки)

№	Назва моделі	Соціальний клімат батьківської сім'ї	Поведінка матері	Поведінка батька	Соціальні настанови жінки	Тип ставлення жінки	Очікування від жінки	Домагання до себе	Міцність Задоволеність
1	Повтору негативного досвіду	контролюючий	директивність, ворожість, непослідовність	ворожість, непослідовність, директивність	позитивний настрій, відсутні соціальні здібності	авторитарний	емоційно-психотерапевтичні, інтимно-сексуальні, соціальної активності, зовнішньої привабливості	соціальної активності, зовнішньої привабливості	– –
2	Передачі позитивного досвіду	згуртований, експресивний, організація, конфлікт, незалежність	позитивний інтерес, автономність, послідовність, не: ворожа, директивна	позитивний інтерес, автономність, послідовність	контроль над собою	авторитарний, не: покірний, залежний	відсутні в господарсько-побутовій сфері	емоційно-психотерапевтичні	+ +
3	Взаємодоповнення	не: інтелектуально-культурний, орієнтований на активний відпочинок організація, конфлікт	автономність, неворожа	автономність, непослідовність	контроль над собою, недомінантність	агресивний, егоцентричний, недовірливий, авторитарний	батьківськові виховні	не: емоційно-психотерапевтичні, батьківсько-виховні, господарсько-побутові	– –
4	Відтворення внутрішнього конфлікту	морально-етичний не: організація, контроль	непослідовність, ворожість, автономність	автономність, недирективність	домінантність, позитивний настрій, відсутні соціальні здібності	дружелюбний, залежний, альтруїстичний, покірний, авторитарний	відсутні в сфері соціальної активності	соціальної активності, емоційно-терапевтичні	– –
5	Наслідування конструктивності стосунків	орієнтація на активний відпочинок, інтелектуально-культурна орієнтація, незалеж-	не: директивність, ворожість	автономність	соціальне схвалення, не: відкритість-замкнутість, соціальні здібності, домінантність,	авторитарний, альтруїстичний, егоцентричний, довірливий	батьківськові виховні, господарсько-побутові	батьківсько-виховні, емоційно-психотерапевтичні	+ +

		ність			позитивний настрій				
--	--	-------	--	--	-----------------------	--	--	--	--

1. Перша модель – **повтору негативного досвіду** – характеризується тим, що чоловік зростав у контролюючій (0,385) сім'ї, де були ригідні сімейні правила, контроль членами сім'ї одне одного. І мати, і батько були директивними (0,489 – мати, 0,435 – батько), ворожими (0,386 – мати, 0,564 – батько) та непослідовними (0,461 – мати, 0,483 – батько) щодо сина, тобто проявляли жорсткий контроль, а також критичними, строгими, підозріливими, дистантними, різко могли переходити від суворого до ліберального стилю виховання, від прийняття до відторгнення. Такі чоловіки схильні обирати авторитарних (0,186) жінок, з переважним позитивним настроєм (0,293), тобто самокритичних, пригнічених, проте активних, комунікабельних, упевнених у собі. Вони очікують від жінки виконання емоційно-психотерапевтичної (0,803) та інтимно-сексуальної (0,638) функцій, соціальної активності (0,502) та зовнішньої привабливості (0,474). Самі вважають, що повинні бути соціально активними (0,502) і зовнішньо привабливими (0,474).

Тобто тут ми спостерігаємо, що дружина обирається за стратегією повтору, вона авторитарна – батьки директивні; вона самокритична – вони критичні, в ній поєднуються соціальна активність з депресивністю, а батьки різко переходили від прийняття до відторгнення. Задоволеність такого чоловіка своєю партнеркою відсутня (-0,103), а міцність стосунків зовсім мала (0,042), майже нейтральна.

2. Друга модель – **передання позитивного досвіду**. Чоловік виховувався у згуртованому (0,770), експресивному (0,655), організованому (0,437), конфліктному (0,509) та незалежному (0,565) сімейному кліматі, якому властиві турбота, взаємодопомога, відчуття приналежності, відкритість у вираженні своїх почуттів, конфліктності та агресії, порядок, наявність правил і обов'язків, а також незалежність і самостійність у прийнятті рішень. Обоє батьків виявляли позитивний інтерес (0,667 – мати, 0,445 – батько), тобто були

приймаючими та послідовними, надавали автономність (0,663 – мати, 0,445 – батько), матері були неворожими (-0,452) та недирективними (-0,328).

Такі чоловіки зазвичай обирають контролюючих себе (0,265), тобто відповідальних, правдивих, педантичних; авторитарних (0,151), непокірних (-0,241) і незалежних (-0,201) дружин. Вони не очікують від них виконання господарсько-побутових обов'язків (-0,213), при цьому розуміють, що жінки потребують від них емоційно-психотерапевтичної допомоги (0,294). Такі стосунки зазвичай міцні (0,278), а партнери задоволені (0,184) одне одним. Тобто в них відсутні очікування, а отже розчарування у дружинах, а показник господарсько-побутових очікувань взагалі від'ємний.

Тут ми спостерігаємо виховання у психологічно здоровій атмосфері зрілої особистості й вибір такої самої особи у подружнє партнерство – тобто стратегію повтору. Позиція відсутності будь-яких очікувань від дружин теж свідчить про особистісну зрілість цих чоловіків і тому їх задоволеність партнерками та міцність стосунків.

3. Третя модель має назву **взаємодоповнення**. Чоловік виростає в сім'ї, де відсутні: орієнтації на інтелектуально-культурне життя (-0,549), на активний відпочинок (-0,500), організованість (-0,307), тобто порядок, структура, правила, обов'язки, а також конфлікт (-0,262), тобто їм не властиво виражати агресію і конфліктність. Обоє батьків проявляли автономність (0,415 – мати, 0,275 – батько), тобто не проявляли турботу, вимоги та увагу; матері були неворожими (-0,264), а батьки непослідовними (0,243), тобто могли різко переходити від прийняття до відторгнення.

Вони вибирають таких, що контролюють себе (0,253), тобто педантичних і відповідальних; домінантних (-0,298) (в полюсі від'ємних значень ця шкала відображає владність, нетерплячість та бажання наполягти на своєму); агресивних (0,740) і егоцентричних (0,722) жінок, недовірливих (0,673) і авторитарних (0,668). Очікують, що вони будуть виховувати дітей (0,200), самі ж повністю ігнорують свої емоційно-психотерапевтичні (-0,405), батьківсько-виховні (-0,293) та господарсько-побутові обов'язки (-0,242).

Спостерігаємо стратегію взаємодоповнення, тобто протилежного вибору, де батьки чоловіка виявляли автономність, відсутність організованості та конфліктності. Такий чоловік обирає собі владну, егоцентричну, авторитарну, агресивну та схильну контролювати дружину. Такі шлюби не міцні (-0,095), а чоловіки не задоволені (-0,078) своїми партнерками.

4. Четверта модель – **відтворення внутрішнього конфлікту**. В батьківській сім'ї важливими були морально-етичні аспекти (0,333), проте не було організованості (-0,236) та контролю (-0,196), тобто була відсутність структурування, планування сімейної активності та контролю членами сім'ї одне одного. Мати проявляла непослідовність (0,306), тобто могла різко перейти від суворості до ліберальності; ворожість (0,245), тобто була підозріливою, тримала емоційну дистанцію; автономність (0,229), що означає відсутність турботи, опіки і вимог. Батько виявляв автономність (0,187), тобто відсутність турботи, опіки та вимог.

Такі чоловіки обирають жінок слухняних, поступливих і терплячих (шкала домінантності в плюсовому значенні інтерпретується як слухняність (0,404)); з переважним депресивним настроєм (0,316) (плюсове значення відображає їх депресивність і схильність до самокритики); із соціальними здібностями (-0,278) (від'ємне значення означає їх комунікабельність, активність, упевненість у собі); а також товариських (0,864), що означає намагання “бути доброю для всіх”; залежних (0,826); альтруїстичних (0,739); покірних (0,650) і авторитарних (0,270). Основне їх очікування від дружин – щоб вони не були соціально активними (-0,136). Самі від себе ці чоловіки, навпаки, домагаються соціальної активності (0,209) і емоційно-психотерапевтичної залученості в стосунки (0,188). Тобто їхні жінки є поступливими, самокритичними, комунікабельними, слухняними та покірними, альтруїстичними, проте чоловіки очікують від них соціальної пасивності.

У батьківській сім'ї цих чоловіків спостерігається неприйняття та покинутість, тобто відсутність уваги, турботи, контролю, організованості;

непослідовність і дистанція. Вони обирають собі в дружини соціально активну особистість, комунікабельну, проте слухняну та покірну особистість, не очікують від неї соціальної активності. Відбувається повтор сценарію та внутрішнього конфлікту, де покинутість батьками чоловік переживає через відчуття себе покинутим соціально активною дружиною. Чоловіки такі стосунки не вважають міцними (-0,153) та не задоволені шлюбною партнеркою (0,062).

5. П'ята модель, в якій є міцність стосунків і задоволеність шлюбним партнером, – **наслідування конструктивності стосунків**. Батьки чоловіка орієнтовані на активний відпочинок (0,348), на культурно-інтелектуальний розвиток (0,286) та незалежність (0,271) в обмірковуванні та прийнятті рішень. Батько виявляв автономність (0,175), тобто був не вимогливий, а мати була недирективною (-0,306) та неворожою (-0,276), тобто не проявляла контролю та підозрливості.

Вони обирають жінок, які потребують соціального схвалення (0,688), тобто впевнених у своїй позитивній соціальній репутації; у них від'ємний показник за шкалою відкритості/закритості (-0,682), що означає їх довірливість та відкритість; з проявами соціальних здібностей (-0,597), що транслює їх комунікабельність, упевненість у собі; із домінантністю (-0,430), тобто з нетерплячістю і владністю; з переважним настроєм, (-0,302), що відображає їх несхильність до пригніченого настрою, рефлексії, самокритики. Вони сприймають партнерок як дещо авторитарних (0,276), альтруїстичних (0,256), егоцентричних (0,190) і довірливих (-0,348). Очікують від жінок батьківсько-виховної (0,249) та господарсько-побутової функцій (0,128), а від себе – батьківсько-виховної (0,423) та емоційно-психотерапевтичної функцій (0,287).

Тут бачимо стратегію повтору, а саме батьків, що приймають, без критики та дистанції, які стимулюють незалежність і самостійність. Ці чоловіки обирають собі соціально активних, незалежних дружин. Вони задоволені своїми стосунками (0,434) і вважають їх міцними (0,508).

Висновки до другого розділу

В роботі розроблена програма емпіричного дослідження впливу батьківських настанов на вибір шлюбного партнера. В результаті її поетапної реалізації можемо зробити ряд висновків щодо досліджуваного явища, а саме:

1. Емпіричне дослідження виявило повтор у взаємовідносинах між сім'ями, з яких походять опитувані, та сім'ями, які вони здобули. Якщо в батьківських сім'ях жінок і чоловіків була дистанція з батьками, то в актуальній сім'ї є дистанція з партнером. І жінки, й чоловіки в соціограмах малюють свого партнера на місці або матері, або батька. Проте в жінок партнер частіше на місці батька, а в чоловіків партнерка частіше на місці матері. Варто зауважити, що показник емоційного контакту в актуальних сім'ях набагато перевищує цей показник у батьківських – спостерігаємо позитивну динаміку.

2. Доведено наявність тісного зв'язку між батьківськими настановами та особливостями вибору подружнього партнера як у чоловіків, так і в жінок; між особливостями взаємодії у батьківській сім'ї з міцністю та тривалістю взаємин, задоволеністю шлюбним партнером. У жінок на тривалість шлюбу впливає стратегія взаємодоповнення при виборі шлюбного партнера. Задоволеність шлюбом пов'язана зі здоровою психологічною атмосферою батьківської сім'ї. Міцність стосунків має зв'язки зі стратегією повтору теплих стосунків із батьком і вибором у партнери чоловіка, з яким будуть можливі такі стосунки. Тривалими є стосунки чоловіків, де в їхніх батьківських сім'ях дозволялось відкрито виражати свої почуття, зокрема гнів і агресію, які обирають таких самих агресивних та імпульсивних жінок. Щоб бути задоволеними в парі, чоловікам бажано походити із сім'ї, де є орієнтація на досягнення, та вважати свої стосунки міцними. Для міцності взаємовідносин необхідна нормальна психологічна атмосфера самореалізації в батьківській сім'ї та вибір такої самої партнерки: активної, впевненої, довірливої.

3. Створено моделі співвідношення батьківських настанов та особливостей вибору шлюбного партнера. У жіночій вибірці виокремлено шість моделей. Перша модель – **взаємодоповнення** – характеризується психологічно здоровою атмосферою в батьківських сім'ях та вибором у партнери схильного до рефлексії, впевненого, поступливого, авторитетного чоловіка. У батьківських сім'ях другої моделі (**за прототипом батька**) матері є директивними, батьки приймаючими та підтримуючими. Шлюбний партнер займає поступливу та залежну позицію, тобто обирається за прототипом батька. Вони задоволені своїм вибором і міцністю, оскільки партнери доповнюють один одного. Третя модель (**наслідування обох батьків**) визначає, що партнер є таким же контролюючим та директивним, як і обоє батьків. У стосунках між батьками відсутні здорові тенденції, тому в стосунках з партнером теж не виявлено задоволеності та міцності. Четверта (**часткового відтворення**) модель характеризується вибором партнера за стратегією повтору, як щось середнє між матір'ю та батьком. Тобто чоловік холодний і дистантний, як батько, проте неагресивний і неавторитарний, як мати. У п'ятій моделі (**передання негативного досвіду**) спостерігаємо повтор ситуації, коли в батьківській сім'ї поєднання високих домагань із відсутністю турботи, контролю, структурування, відкритості в прояві, а в актуальній – поєднання авторитарності з непостійністю та безвідповідальністю. Шоста модель (**імітація з позитивною динамікою**) означає повторстосунків. Ворожі, дистантні, схильні контролювати, директивні та конфліктні батьки, які не приймають та не дозволяють виявляти свої почуття, та контролюючи себе, закритий, емоційно пригнічений партнер.

4. Проаналізувавши результати вибірки чоловіків, ми змогли виокремити п'ять моделей співвідношення батьківських настанов та особливостей вибору шлюбної партнерки. У першій (**повтору негативного досвіду**) моделі спостерігаємо, що дружина обирається за стратегією повтору, вона авторитарна – батьки директивні; вона самокритична, вони критичні. Друга модель – **передання позитивного досвіду** – характеризується вихованням

чоловіків у психологічно здоровій атмосфері, як зрілих особистостей і вибір у подружнє партнерство таких самих жінок. Третя модель (**взаємодоповнення**) визначає, що батьки чоловіка проявляли автономність, неорганізованість, неконфліктність. Такий чоловік обирає собі контролюючу, владну, егоцентричну, авторитарну та агресивну дружину. В четвертій моделі (**відтворення внутрішнього конфлікту**) відбувається повтор сценарію та внутрішнього конфлікту, де покинутість з боку батьків чоловік проживає через відчуття себе покинутим соціально активною дружиною. В чоловіків, що відносяться до п'ятої моделі (**наслідування конструктивності стосунків**) батьки були приймаючими, некритичними, стимулюючими незалежність і самостійність. Ці чоловіки обирають собі соціально активних та незалежних дружин.

Констатуємо, що основною стратегією вибору подружнього партнера є повтор – партнер у своїх рисах і ставленнях відповідає батьківським сім'ям. Водночас в обох випадках – за сприятливого і несприятливого психологічного клімату батьківських сімей. Однак у жінок до образу партнера привнесено скоріше більш позитивні трансформації. Якщо в батьківських сім'ях хоча б один із батьків проявляв прийняття, здорові реакції, був «теплим», то існуватиме задоволеність у власних взаємовідносинах і міцність стосунків. Також частою була стратегія взаємодоповнення партнерами одне одного при виборі партнера. Інколи ця стратегія поєднувалась зі сценарієм повтору.

РОЗДІЛ III

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ОПТИМІЗАЦІЇ СІМЕЙНИХ СТОСУНКІВ

3.1. Теоретичне обґрунтування та методологія практичної роботи

У результаті нашого теоретичного та емпіричного дослідження констатовано наявність впливу батьківських настанов на вибір подружнього партнера. Залежно від особливостей настанов вплив може мати продуктивний чи деструктивний характер. Якщо вони були позитивні – партнер обирається такий, який відповідає цим настановам і сприймається позитивно. Якщо вони були негативні – вибір зупиняється на такому партнері, який відповідає цим настановам і сприймається реципієнтом повністю негативно. Бачимо, що від характеру батьківських настанов залежить подальше подружнє життя партнерів. Встановлені на констатувальному етапі дослідження тісні зв'язки між негативними батьківськими настановами та вибором подружнього партнера поставили нас перед необхідністю психокорекційної роботи з такими подружніми парами.

Ми висунули припущення щодо практичної роботи із профілактики сімейних проблем і оптимізації сімейних відносин, а саме:

- вважаємо, що усвідомлення впливу батьківських настанов на вибір подружнього партнера приведе до підвищення особистісної відповідальності за власні стосунки, що, своєю чергою, покращить їх;
- ефективними шляхами проведення зазначеної практичної роботи є поєднання консультування пар і групової психологічної корекції.

Програма, розроблена нами, базується на таких теоретичних принципах:

- 1) Ставлення найближчого кола людей, в якому формується особистість, закарбовується в її несвідомому сприйнятті й згодом впливає на подальший перебіг усіх стосунків, особливо стосунків у парі та виборі подружнього партнера.

2) Особистість, що перебуває у задовільних стосунках у парі, формується під впливом адекватних батьківських настанов, які базуються на емоційному прийнятті та ясності, послідовності вимог.

3) Першим кроком до покращення стосунків є усвідомлення впливу батьківських настанов на вибір партнера та перебіг взаємовідносин. Усвідомлення несвідомих мотивів і чинників є базовим принципом психоаналітичної психотерапії.

4) Існує необхідність взяття на себе відповідальності за партнерські стосунки. Це головний крок до зрілих відносин. Е. Фромм, автор праці «Мистецтво любити», вважає, що любити та будувати здорові стосунки може тільки особистісно зрілий індивід. А головним індикатором зрілості є взяття на себе відповідальності за своє життя та за все, що в ньому відбувається [153].

5) Одне із завдань психокорекції – налагодження контакту між Дитиною, Дорослим і Батьком за структурою особистості Е. Берна. Автор зазначає, що більшість конфліктів і непорозумінь існують між людьми, які спілкуються з позицій Дитини чи Батька. У тих ситуаціях, у яких вдається спілкуватись з позиції Дорослого, відбувається вихід із конфлікту й стає можливою побудова зрілих взаємовідносин. Тому важливим є намір інтегрувати Дорослого та показати способи його залучення в стосунки [12].

6) Робота з почуттями. Непрожиті, затиснуті в свідомості емоції часто є своєрідним бар'єром між партнерами. Будь-які непроговорені чи непроявлені емоції та почуття залишаються зі своїм власником, у ньому. На думку А. Ф. Єрмошина, «часто мета психокорекції – змусити вийти почуття, «потекти». Це дозволяє «розтопити лід» між партнерами та налагодити близькість [48].

7) Корекція патологічних життєвих сценаріїв. А. А. Шутценбергер у праці «Синдром предків» зазначає, що нерідко проблеми взаємовідносин переходять з покоління в покоління. Тому необхідним завданням є усвідомлення цих сценаріїв. Як тільки клієнт їх усвідомлює, вони перестають ним керувати [171].

8) Засвоєння учасниками програми навичок саморефлексії та рефлексії в парі. Люди з розвинутою рефлексією здатні бачити, що саме являється їх проблемою і відповідно поводитись з нею таким чином, щоб вирішити її, максимально ефективно допомагаючи собі. Вміння відслідковувати власні емоційні та поведінкові реакції, а також вчитись розуміти причини поведінки та емоційних послань партнера є необхідною умовою побудови конструктивних стосунків в парі. Такий навик дозволяє вчитись вибирати власні реакції, не входити в стан афекту та будувати зрілі стосунки в подружній парі.

Таким чином, психокорекційна програма охоплює такі пункти:

1. Усвідомлення впливу батьківських настанов на вибір шлюбного партнера:

- а) усвідомлення негативних і позитивних наслідків такого впливу;
- б) взяття власної відповідальності за стосунки;

2. Корекція несвідомих сценаріїв стосунків:

а) усвідомлення власних сценаріїв за допомогою методів символдрами та психодрами;

б) робота з почуттями та емоційними реакціями; усвідомлення того, які почуття адекватні до ситуації, а які неадекватні;

в) розвиток внутрішньої Дорослої частини особистості (Ego);

3. Формування конструктивних стосунків:

а) налагодження шляхів взаєморозуміння;

б) засвоєння конструктивних сценаріїв і способів побудови взаємовідносин.

Процес усвідомлення необхідності взяти на себе відповідальність за свої стосунки може наражатися на спротив. Доволі часто клієнти не хочуть виходити з інфантильної позиції та опиняються віч-на-віч зі своїми травмами і проблемами: їм заважає страх, почуття провини, сорому. Важливим чинником у процесі трансформації шлюбних взаємин є високий рівень довіри та співпраці між психотерапевтом і клієнтом (групою). Клієнт повинен відчувати

готовність психотерапевта зрозуміти і прийняти проблеми клієнта, оскільки це має терапевтичний ефект і є одним із головних ресурсів для змін у клієнта.

Для досягнення поставленого завдання нами були використані запропоновані К. Роджерсом принципи клієнтоцентрованої психотерапії, які загалом є важливими умовами для успішної психокорекційної роботи [124].

Перша умова – конгруентність. Часто в підґрунті проблем у взаємовідносинах лежить глибока недовіра до людей. За нездатністю встановлювати зрілі міжособистісні відносини, як правило, ховається страх бути покинутим. Тому процес психологічної допомоги повинен будуватися на відкритості та щирості. Психотерапевт повинен бути чесним перед клієнтом і перед самим собою. Конгруентність думок, поведінки та почуттів терапевта роблять можливим налагодження якісно нових стосунків в житті клієнта, з появою яких він може довіряти, бути відкритим, проявляти всі свої почуття та емоції, тобто бути самим собою.

Емпатичне слухання та прийняття є другою необхідною умовою психологічної допомоги. Воно означає прийняття та розуміння клієнта таким, яким він є, зокрема тих емоцій і переживань, які його переповнюють. Емпатичні реакції психотерапевта на почуття клієнта породжують досвід прийняття його іншим, що дозволяє почати ставитись до себе так само – з повагою та цінністю. Процес «віддзеркалення» учить клієнта відслідковувати свої почуття, реакції й, в результаті, вибирати їх. Тобто розвиває самосвідомість, самостереження і можливість самому продуктивно давати раду зі стосунками.

Третьою умовою є безумовне позитивне ставлення до клієнта, що виражається в повазі, прийнятті, підтримці та можливості чути його. Ця умова дозволяє інтегрувати таке ставлення як до себе, так і до свого партнера та налагодити взаємовідносини.

Реалізація трьох зазначених умов сприяє:

- готовності клієнта говорити про свої проблеми й давати їм місце;
- готовності до змін;

– готовності до щирих відносин із психотерапевтом.

Розроблена програма поєднує в собі консультування пар та групову роботу. Консультування дає перший позитивний досвід того процесу, що відбувається далі, формує певну довіру до психокорекційного процесу. Проте головні завдання виконуються в процесі групової взаємодії. О. О. Фільц вважає, що саме групові форми психотерапії мають багато переваг в умовах сучасного «постсоціалістичного» суспільства, зокрема з огляду на глибоко закладену схильність наших людей до колективних форм переживання; знижену здатність до автономних форм поведінки на противагу західним суспільствам; культурну «незвичність» індивідуальної психотерапії [104].

В основу групової роботи покладено принципи, озвучені групі. Тренінг будувався на базових принципах роботи в групі, класифікованих І. В. Вачковим [27]:

– принцип «тут і тепер» орієнтує учасників на аналіз процесів, які відбуваються в групі на поточний момент. Це почуття, думки, тілесні реакції, що сприяють глибокій рефлексії учасників, розвиває за допомогою його навички самоаналізу;

– принцип «щирості й відкритості» сприяє отриманню та наданню іншим чесного зворотного зв'язку, тобто тієї інформації, яка важлива кожному учасникові, яка запускає не лише механізми самосвідомості, а й механізми міжособистісної взаємодії в групі;

– принцип «Я» забезпечує концентрацію уваги на процесах самопізнання, самоаналізу та рефлексії, вчить брати відповідальність на себе і приймати себе та інших такими, якими вони є; особливо важливий для психотерапії подружніх пар;

– принцип «активності» передбачає обов'язкову активну участь всіх присутніх у тому, що відбувається на тренінгу;

– принцип «конфіденційності» забезпечує створення атмосфери психологічної безпеки та саморозкриття. Він полягає у нерозголошенні того,

що обговорюється в групі, тобто все, що відбувається в стінах тренінгу, в них і залишається.

3.2. Зміст програми психологічної профілактики сімейних проблем та оптимізації сімейних стосунків

Мета: усвідомлення впливу батьківських настанов на вибір подружнього партнера та побудова конструктивних стосунків.

У рамках програми планується виконати **завдання:**

1) встановлення довірливих стосунків як необхідної умови для розкриття членів подружжя і усвідомлення ними своїх проблем;

2) усвідомлення негативних і позитивних батьківських настанов, життєвих сценаріїв у чоловіків та жінок, що лежать в основі вибору (виявлення переживань, пов'язаних з дитячим досвідом, самопізнання, самосприйняття, інсайт);

3) інтеграція усвідомленого досвіду в подружні взаємини (усвідомлення власної відповідальності за стосунки);

4) реструктуризація стосунків у парі, формування нових конструктивних сценаріїв;

5) розвиток особистісної зрілості учасників;

6) формування відносин емоційної близькості в подружній парі.

Цільова група – подружні пари, які перебувають у незадовільних подружніх стосунках. Вік учасників психокорекційної взаємодії був від 24 до 33 років. Це чоловіки та жінки у шлюбі від 3 до 10 років.

Тривалість програми – 3 місяці. Програма реалізовувалася на базі (в приміщеннях) Київського Гештальт Університету. У програмі взяли участь вісім подружніх пар.

Таблиця 3.1

**Структура психологічної програми щодо профілактики сімейних проблем
та оптимізації сімейних стосунків**

	Етапи роботи		
	I-й (актуалізація та усвідомлення)	II-й (пропрацювання впливу батьківських настанов)	III-й (стабілізація та засвоєння)
Форма роботи	Консультування пар	Групова психокорекція	Консультування пар
Кількість годин	2	24	2
Завдання	<ul style="list-style-type: none"> – формування атмосфери довіри; – усвідомлення проблеми по новому; – взяття на себе відповідальності за власні стосунки; 	<ul style="list-style-type: none"> – формування атмосфери довіри; – пропрацювання дитячих переживань; – інтеграція Его в інфантильні зони особистості; – корекція реакцій та поведінки; – реструктуризація психологічних захистів; – формування здатності до самостереження та вибору власних реакцій; 	<ul style="list-style-type: none"> – закріплення змін в особистості та її поведінці;
Методологія	Психодинамічного напрямку психотерапії		
Методи:	<ul style="list-style-type: none"> – гештальт терапії; – символдрами; – психодрами; – біхевіоральної психотерапії; – клієнтоцентрованої психотерапії; 	<ul style="list-style-type: none"> – символдрами; – гештальттерапії; – психодрами; – транзакційного аналізу; – арттерапії; – тілесної психотерапії; – клієнтоцентрованої психотерапії; 	<ul style="list-style-type: none"> – гештальт терапії; – символдрами; – психодрами; – біхевіоральної психотерапії;

Програма профілактики сімейних проблем передбачає три головні етапи, які дозволяють досягти мети та виконати всі поставлені завдання. Методи

практичної роботи уможлиблюють роботу на трьох головних особистісних рівнях: інтелектуальному, емоційному та тілесному.

Перейдемо до короткого опису динамічних аспектів і методів формувальної роботи.

Перший етап – *актуалізація та усвідомлення* за допомогою консультування пар. Під час цього етапу учасники програми усвідомлювали наявну в їхній парі проблему по-новому, а також особисту відповідальність за власні стосунки.

Приклади проходження етапу наведено в Додатку В.

Структура сесій консультування:

- озвучення проблеми та запиту окремо чоловіком та дружиною;
- пропрацювання запиту за допомогою методів символдрами, гештальт терапії, психодрами, арттерапії, тілесної психотерапії та ін.
- пропрацювання тих спостережень, що виникали під час виконання домашніх завдань;
- підведення підсумків та постановка цілей для групової роботи.

Критеріями, що свідчили про результативне проходження цього етапу, ми вважали:

- сформовану довіру до психокорекційного процесу, сподівання на його вплив і готовність до змін;
- усвідомлення проблеми по-новому;
- віднайдення певного ресурсу для того, щоб упоратися із ситуацією, що склалася;
- взяття на себе відповідальності за власні стосунки.

Ці результати стали необхідною основою для переходу до другого етапу програми – *опрацювання впливу батьківських настанов*. Під час цього етапу проводилася групова психокорекційна робота, яка включала 8 занять по 3 години кожне та шість основних блоків: пропрацювання дитячих переживань, що пов'язані з негативними настановами та сценаріями; інтеграція та розвиток позиції Дорослого (Ego); реструктуризація психологічних захистів;

формування здатності до самоспостереження та вибору власних реакцій; корекція реакцій та поведінки; формування близькостів стосунках.

Таблиця 3.2

Структура другого етапу програми (групова психокорекція)

Блок	Мета	Вправи, методики, техніки
I	– пропрацювання дитячих переживань, що пов'язані з негативними настановами та сценаріями;	– вправа «Карта перепон»; – символдраматичний образ «Дві рослини»; – техніка «Ранніх спогадів»; – вправа «Написання листа»; – вправа «Злий геній»; – символдраматичний образ «Дві тварини»; – техніка «Порожнього стільця»;
II	– інтеграція Его в інфантильні зони особистості;	– вправа «Дзеркало»; – методика «Усвідомлення станів Я»; – вправа «Доля і самовизначення»;
III	– реструктуризація психологічних захистів;	– робота з темою проєкцій; – вправа «Деструктивний танець пари»;
IV	– формування здатності до самоспостереження та вибору власних реакцій;	– вправа «Глибинні потреби»; – вправа «Вихід за межі трикутника»; – вправа «Довіряюче падіння»;
V	– корекція реакцій та поведінки;	– техніка «Психологічне айкідо»; – вправа «Сила мови»; – вправа «Слова»; – вправа «Мистецтво дякувати»; – вправа «Старе і нове»;
VI	– формування близькості в стосунках;	– вправа «Контакт»; – вправа «Прошу»; – символдраматичний образ «Два берега»; – практика «П'ять мов любові»; – арттерапія «Мої щасливі стосунки»; – вправа «У чому мені пощастило з тобою»;

Нижче наведена коротка презентація тренінгової програми. Повний зміст всіх вправ наведений у Додатку Г.

Структура тренінгової сесії 1 – під час якої вирішувалися завдання пропрацювання дитячих переживань, що пов'язані з негативними настановами та сценаріями, корекція реакцій та поведінки.

1.1. Знайомство: представлення ведучого та учасників групи, розповідь останніх про шлюб та очікування від тренінгу.

1.2. Інформація про завдання, структуру тренінгу, організаційні основи та правила роботи в групі, що влаштовують всіх учасників, створення атмосфери довіри та безпеки.

1.3. Вправа «Карта перепон» має ціль сформулювати особисту мету роботи в психокорекційній групі, описати стан речей на сьогодні, а також усвідомити перешкоди на шляху досягнення результату.

1.4. Символдраматичний образ «Дві рослини» запропонований учасникам програми для усвідомлення несвідомих аспектів стосунків в парі: емоційної дистанції, психологічного клімату, почуттів та потреб один одного.

1.5. Вправа «Слова» направлена на пошук нових смислів, на розуміння несвідомих цінностей та потреб у стосунках.

1.6. Підведення підсумків тренінгової роботи.

1.7. Домашнє завдання полягало в екстерналізації існуючої в шлюбній парі ситуації взаємин шляхом малювання символдраматичного образу «Дві рослини», що також допомагає допрожити ті почуття, що виникли в процесі візуалізації.

Перша сесія тренінгу покликана створити атмосферу довіри та підтримки, що важливо для подальших етапів та розкриття учасників.

Структура тренінгової сесії 2 – під час якої вирішувалися завдання пропрацювання дитячих переживань, що пов'язані з негативними настановами та сценаріями, інтеграція Его в інфантильні зони особистості та формування близькості в стосунках.

2.1. Актуалізація попереднього досвіду (обговорення інсайтів та питань), аналіз малюнків (центральный конфлікт, інтерпретація символічного наповнення, пошук ресурсів та способів виходу з деструктивного сценарію), пригадування психологічного матеріалу попереднього заняття, обговорення актуального стану взаємин в парах. Обговорення та інтерпретація малюнків у групі відбувається лише за бажанням учасників.

2.2. Вправа «Доля і самовизначення» дозволяє усвідомити власний вибір свого життя та стосунків, розвинути інтернальний локус контролю та сформувати особистісну зрілість.

2.3. Символдраматичний образ «Дві тварини» має ціль: усвідомлення несвідомих аспектів стосунків в парі: емоційної дистанції, психологічного клімату, почуттів та потреб одне одного. Переживання запропонованих в програмі символдраматичних мотивів використовується в першу чергу в цілях самодіагностики, адже в образі завжди відображена несвідома психологічна картина існуючої ситуації. Інколи в образі відбуваються певні перетворення, що виконують психокорекційну функцію та вирішення несвідомих конфліктів, що часто тягнуться з дитинства.

2.4. Підведення підсумків та інсайтів тренінгової роботи.

2.5. Домашнє завдання полягало в усвідомленні існуючої у стосунках психологічної ситуації взаємин шляхом малювання символдраматичного образу «Дві тварини», що також допомагає допрожити ті почуття, що виникли в процесі візуалізації. Також було запропоновано виконання вправи «Контакт», що допомагає налагодити тілесний контакт в шлюбній парі.

Структура тренінгової сесії 3 – під час якої вирішувалися завдання інтеграції Ego в інфантильні зони особистості та корекції реакцій та поведінки.

3.1. Актуалізація попереднього досвіду за допомогою обговорення психологічного матеріалу попереднього заняття, інсайтів та питань, що виникали в процесі усвідомлення.

3.2. Аналіз малюнків з попереднього символдраматичного образу, а саме: центральний конфлікт, інтерпретація символічного наповнення, пошук ресурсів та способів виходу з деструктивного сценарію.

3.3. Вправа «Дзеркало» дозволяє усвідомити власну відповідальність і власний ресурс для побудови здорових відносин у парі без впливу батьківських настанов.

3.4. Методика «Усвідомлення станів Я» направлена на отримання практики в діагностиці станів Я та засвоєння розуміння транзакцій між різними станами Я. Включає міні лекцію «Три головні стани Я: Дитина, Дорослий, Батько за Е. Берном» та практичну частину дослідження конфліктну транзакцію в парі, шляхом постановки всіх трьох станів Я чоловіка та дружини. Кожен учасник має змогу побувати в якомусь із станів Я.

3.5. Вправа «Довіряюче падіння» має ціль дослідити та розвинути здатність довіряти в стосунках.

3.6. Підведення підсумків тренінгової роботи. Основним методом для цього пункту групової взаємодії виступає бесіда.

3.7. Домашнє завдання – вправа «Мистецтво дякувати» направлена на пошук і засвоєння нових продуктивних способів взаємодії в парі. Дозволяє дослідити чи легко учасникам дякувати своїм партнерам та сформувати навички, що відсутні.

Структура тренінгової сесії 4 – під час якої вирішувалися завдання пропрацювання дитячих переживань, що пов'язані з негативними настановами та сценаріями, реструктуризація психологічних захистів.

4.1. Актуалізація попереднього досвіду шляхом обговорення результатів домашнього завдання, інсайтів та питань, що виникали.

4.2. Вправа «Проекція» має ціль усвідомлення, опрацювання власних проєкції та їх впливу на стосунки. Включає міні-лекцію про поняття проєкції, групове обговорення «визнання існування проєкцій», засвоєння розуміння поняття «проєкція» через розповідь про приклад з власного життя.

4.3. Практика «Деструктивний танець пари» направлена на усвідомлення деструктивного сценарію стосунків на рівні почуттів та поведінки.

4.4. Вправа «Написання листа» дає змогу прожити непрожиті емоції та засвоїти новий спосіб виходу з негативних емоційних станів.

4.5. Підведення підсумків тренінгової роботи.

4.6. Домашнє завдання мало ціль засвоєння пропрацьованого психологічного матеріалу та полягало у відслідковуванні власних проєкцій та деструктивного танцю.

Структура тренінгової сесії 5 – під час якої вирішувалися завдання формування здатності до самостереження та вибору власних реакцій та близькостей стосунках.

5.1. Актуалізація попереднього досвіду шляхом обговорення результатів домашнього завдання, інсайтів та питань.

5.2. Техніка «Вихід за межі трикутника» спрямована на формування відповідальності та особистісної зрілості. Складалась з теоретичного огляду теорії трикутника С. Карпмана, визначення головної своєї ролі в ньому, усвідомлення власних шляхів входу та засвоєння інструментів виходу з трикутника.

5.3. Вправа «Глибинні потреби» має на меті виявлення тих незадоволених потреб, які зумовлюють виникнення конфліктів.

5.4. Вправа «Приховані незадоволені потреби» спрямована на усвідомлення власних незадоволених потреб (діапазон потреб: потреба в безпеці, у визнанні, в прийнятті, в захисті, в підтримці, в спілкуванні) та того, що транслюється в реальній поведінці.

5.5. Підведення підсумків тренінгової роботи.

5.6. Домашнє завдання (вправа «Прошу!») направлена на пошук та засвоєння нових продуктивних способів взаємодії в парі).

Структура тренінгової сесії 6 – під час якої вирішувалися завдання пропрацювання дитячих переживань, що пов'язані з негативними настановами та сценаріями і формування близькості в стосунках.

6.1. Актуалізація попереднього досвіду шляхом обговорення інсайтів, питань та результатів домашнього завдання. Аналіз почуттів під час прохання – чи легко просити, чи складно, чи приємно, неприємно, чи були якісь очікування, або легкість, усвідомлення отриманих результатів, відкриттів та думок після виконання завдання.

6.2. Техніка «Порожнього стільця» дає можливість висловити свої почуття та поставити себе на місце особи, з якою пов'язаний конфлікт.

6.3. Символдраматичний образ «Два берега» має ціль: усвідомлення та формування близькості між партнерами.

6.4. Арттерапія «Мої щасливі стосунки» дозволяє сформувати цілепокладання в шлюбних стосунках.

6.5. Підведення підсумків тренінгової роботи.

6.6. Домашнє завдання полягало в усвідомленні існуючої у стосунках психологічної ситуації взаємин шляхом малювання символдраматичного образу «Два берега», що також допомагає допрожити ті почуття, що виникли в процесі візуалізації.

Структура тренінгової сесії 7 – під час якої вирішувалися завдання пропрацювання дитячих переживань, що пов'язані з негативними настановами та сценаріями, корекція реакцій та поведінки.

7.1. Актуалізація попереднього досвіду шляхом обговорення інсайтів та питань.

7.2. Аналіз малюнків (центральный конфлікт, інтерпретація символічного наповнення, пошук ресурсів та способів виходу з деструктивного сценарію).

7.3. Вправа «Злий геній» направлена на екстерналізацію проблеми, можливість по-новому подивитись на існуючу ситуацію.

7.3. Техніка «Психологічне айкідо» вирішує завдання раціонального розуміння та засвоєння нових способів взаємовідносин у парі. Була прочитана міні-лекція про поняття амортизації та умови її досягнення (приймати людину в цілому; доводити амортизацію до кінця, вміти чекати результату; перед тим,

як розвивати стосунки, спочатку необхідно їх налагоджувати; спокійно приймати «компліменти», тобто критику; не чекати, коли починають критикувати, критикувати себе самостійно).

7.4. Вправа «Сила мови» допомагає членам групи змінити структуру своєї мови та бути уважнішими до власних висловлювань.

7.5. Підведення підсумків тренінгової роботи.

7.6. Домашнє завдання полягало в щоденній практиці та засвоєнні техніки психологічного айкідо.

Структура тренінгової сесії 8 – під час якої вирішувалися завдання пропрацювання дитячих переживань, що пов'язані з негативними настановами та сценаріями, корекцій реакцій і поведінки та формування близькості в стосунках.

8.1. Актуалізація попереднього досвіду шляхом обговорення результатів домашнього завдання, інсайтів та питань.

8.2. Техніка «Ранніх спогадів» є діагностичним інструментом, що допомагає швидко увійти в травматичну зону клієнта.

8.3. Практика «П'ять мов любові» полягає в усвідомленні внутрішніх потреб в стосунках (своїх і партнера). Читалася міні-лекція про п'ять найголовніших мов, якими ми проявляємо свою любов (Г. Чепмен) [162]: слова похвали (компліменти, похвала, прохання); якісний час (спілкування, прогулянки, спільне хобі); отримання подарунків (куплені чи зроблені своїми руками, дешеві й дорогі); акти служіння (коли партнер щось робить для вас); фізичний контакт (торкання, обійми, поцілунок, секс). Після усвідомлення головних своїх та партнера мов любові пропонувалось почати «говорити» з партнером його мовою і просити його говорити з собою своєю мовою любові.

8.4. Вправа «У чому мені пощастило з тобою» має ціль підвищення рівня оптимізму та пошук ресурсів в стосунках.

8.5. Вправа «Старе і нове» дозволяє підсумувати здійснену роботу над собою.

8.6. Підведення підсумків тренінгової роботи. Психолог робить огляд пройдених етапів для закріплення та структурування досвіду отриманого впродовж тренінгової програми. Учасники надають зворотній зв'язок: що змінилось в стосунках, що вдалося усвідомити та покращити, а також усвідомлення недопрацьованого.

Як критерії успішного проходження другого етапу ми розглядали такі особистісні зміни клієнтів:

- вдалося прожити емоції та почуття, що раніше не були прожиті;
- більшість негативних настанов і життєвих сценаріїв залишено в минулому;
- у структурі особистості існує переважання позиції Дорослого на противагу позицій Дитини та Батька; є навичка активізувати цю позицію;
- сформована здатність до самостереження та вибору власних реакцій;
- спостерігається конструктивна поведінка, реакції та звички;
- у стосунках зауважується близькість і взаєморозуміння.

На останньому – третьому – етапі *стабілізації* відбувалося закріплення змін у особистості та її поведінці, які були отримані в процесі консультування та групової психокорекції. Разом із терапевтом було підбито підсумки та відстежено зміни. Також учасники мали можливість поставити запитання, що виникли в процесі проходження програми. У деяких випадках обговорювався план подальшої психокорекційної роботи.

3.3. Психологічний та статистичний аналіз результатів формувального етапу дослідження

Одним із завдань дослідження було апробувати програму, оцінити її ефективність. Розроблена психокорекційна програма «Профілактика сімейних проблем і оптимізації сімейних стосунків» була реалізована у вигляді консультування пар і групової роботи.

Учасниками програми були пари, що виявили таку потребу і бажання, що оцінювали свої стосунки, як малозадовільні й неміцні. Результати нашого дослідження діагностували вплив негативних батьківських настанов на вибір подружніх партнерів у цій групі. У програмі брали участь 8 подружніх пар. Вік учасників психокорекційної взаємодії був від 24 до 33 років. Це подружні пари, що перебувають у шлюбі від 3 до 10 років. У чотирьох пар є по двоє дітей, у двох пар – по одній дитині й у двох пар немає дітей. Усі вони є жителями Києва, перебувають в офіційному шлюбі, українці.

Програма тривалістю три місяці проводилася на базі (в приміщеннях) Київського Гештальт Університету. Вона охоплювала 4 сесії консультування пар та 8 групових зустрічей по 3 години. На момент початку реалізації програми 4 пари оцінювали свої стосунки як малозадовільні, 4 пари були більш-менш задоволені своїми стосунками, проте часто конфліктували. По закінченні програми дві пари, що оцінювали свої стосунки як малозадовільні, почали вважати їх більш-менш задовільними. Пари, що вважали свої стосунки більш-менш задовільними, проте конфліктними, після проходження корекційної програми резюмували зниження рівня конфліктності їхньої пари та зростання задоволеності та міцності своїх стосунків.

Розпочнемо аналіз ефективності із самозвітів, які дозволяють простежити суб'єктивне сприйняття учасниками змін, що відбулися в парах після формувального експерименту. Так, проаналізувавши самозвіти учасників, можна виокремити декілька основних напрямків, у яких відбулися певні зрушення:

- партнер сприймається менш критично, сформувалось його краще розуміння та прийняття;
- учасники усвідомили власну відповідальність за щастя в стосунках і знають, якими способами їх можна налагоджувати;
- засвоєні нові більш конструктивні способи побудови стосунків, такі як прохання, похвала, подарунки; з партнером розмовляють його “мовою любові”;

– у стосунках є почуття близькості та любові.

Наведемо приклади кількох самозвітів:

«Після участі в програмі я усвідомила причини наших непорозумінь і хронічних конфліктів. Зрозуміла, що причини були не тільки в чоловікові, а й у мені. І саме тоді процес покращення помаленьку пішов. Я розумію, що нам обом ще потрібно працювати над собою, що стосунки далеко не ідеальні. Але те, що відбулось уже, – дуже цінне для мене. Я зовсім інакше дивлюсь на чоловіка, зовсім з іншим настроєм приходжу додому, у мене з'явився певний ресурс і для взаємин з дочкою».

«Завдяки програмі дружина стала якась лагідніша чи то тепліша, вона мені такою більше подобається. Я також зрозумів, що був неправий у багатьох ситуаціях. Перш ніж розібратися – кричав та йшов з дому, ніколи не допомагав жінці удома. Зараз намагаюся не «наступати на ті самі граблі». Інколи я ще злюсь, але вже не так сильно, як раніше. Просто говорю їй, що злюсь на те чи на інше і це допомагає мені впоратись із проблемою».

«Для мене особливо цінною виявилась наша перша консультація, коли ми прийшли з дружиною удвох. Тоді я перший раз відчув себе на місці дружини, і це було важко. Потім я зрозумів, що ми повинні жити окремо від моєї матері. Поки ми ще не переїхали, але я працюю над цим питанням. Також жінка якось змінилась, якась вона стала інакша, більше сміється, і мені хочеться йти додому після роботи».

«Я зрозуміла, що за допомогою чоловіка намагалася отримати від мами те, чого мені не вистачало в дитинстві. До речі, я сходила до мами і їй про це сказала. А від чоловіка я тепер нічого не вимагаю, я тепер знаю, що він мені нічого не винен. Наші стосунки це наш вибір і якими вони будуть залежить тільки від нас. І тому я більше ним задоволена і говорю йому про це. Він став якийсь відповідальніший та квіти кілька разів мені приносив після роботи».

Щоб відстежувати зміни в розподілі ролей між чоловіком і дружиною при виконанні сімейних функцій, що відбулися на міжособистісному рівні стосунків, ми порівняли показники до та після за методикою «Рольові

очікування та домагання у шлюбі» О. Волкової та Г. Трапезникової. Отримані результати відображають зміни на когнітивному, емоційному та поведінковому рівнях.

Таблиця 3.3

Порівняння середніх значень розподілу ролей у виконанні сімейних функцій до і після впливу за t-критерієм Стюдента (жінки)

Параметр, що досліджувався	До впливу	Після впливу	t-критерій	Значущість t-критерію
Інтимно-сексуальна сфера	4	6	3,248**	0,002
Особистісна ідентифікація зі шлюбним партнером	5	6,2	2,426*	0,020
Господарсько-побутова (очікування від партнера)	4,8	6	1,247	0,220
Господарсько-побутова (домагання від себе)	8	6	0,922	0,368
Батьківсько-виховна (очікування від партнера)	8	7,5	1,164	0,258
Батьківсько-виховна (домагання від себе)	9	7,1	-2,219*	0,032
Соціальна активність (очікування від партнера)	8	7,5	1,164	0,004
Соціальна активність (домагання від себе)	5	6,2	1,247	0,001
Емоційно-психотерапевтична (очікування від партнера)	9	7	-2,270*	0,029
Емоційно-психотерапевтична (домагання від себе)	6	7,2	2,247*	0,030
Зовнішня привабливість (очікування від партнера)	8	7	-1,313	0,204
Зовнішня привабливість (домагання від себе)	5	6,5	1,985	0,061

Примітка. * - $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,01$

Результати свідчать про значну відмінність у жінок до та після проведення психокорекційної програми за шкалами: інтимно-сексуальна сфера, особистісна ідентифікація зі шлюбним партнером, батьківсько-виховна (домагання від себе), емоційно-психотерапевтична (очікування від партнера), емоційно-психотерапевтична (домагання від себе). Діагностовано, що інтимно-сексуальна сфера стала більш важливою умовою подружнього щастя для жінок, що брали участь у тренінгу. Відбулася прогресія за шкалою «особистісна ідентифікація зі шлюбним партнером», що відображає зростання очікування спільності інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій, способів проведення дозвілля. У результаті проходження програми у жінок знизилися батьківсько-виховні домагання від себе, тобто в них знизилась суб'єктивна значущість батьківства як основної цінності, що концентрує навколо себе життя сім'ї. В емоційно-психотерапевтичній сфері знизилися очікування від чоловіка, однак підвищилися домагання від себе. Тобто вони перестали очікувати моральної та емоційної підтримки від партнера та створення «психотерапевтичної атмосфери», проте усвідомили власну готовність надавати її. Зміни, що відбулися з жінками в процесі проходження тренінгу, відображають особистісне зростання, що відбулося, адже знизились очікування від партнера, однак підвищилась потреба вкладати в стосунки. Підвищилась спільність у зацікавленостях, способах проведення дозвілля та важливість інтимно-сексуальної сфери.

Таблиця 3.4

Порівняння середніх значень розподілу ролей у виконанні сімейних функцій до і після впливу за t-критерієм Стьюдента (чоловіки)

Параметр, що досліджувався	До впливу	Після впливу	t-критерій	Значущість t-критерію
Інтимно-сексуальна сфера	5,4	6,2	2,169*	0,036
Особистісна ідентифікація зі шлюбним партнером	4	5,5	7,810**	0,000
Господарсько-побутова	9	6,5	-7,633**	0,000

(очікування від партнера)				
Господарсько-побутова (домагання від себе)	5	6,2	6,427**	0,000
Батьківсько-виховна (очікування від партнера)	8,4	7,5	-2,764**	0,009
Батьківсько-виховна (домагання від себе)	5,8	7,1	3,844**	0,000
Соціальна активність (очікування від партнера)	5,4	7	1,833	0,075
Соціальна активність (домагання від себе)	7	8	1,474	0,156
Емоційно-психотерапевтична (очікування від партнера)	8,4	7	-3,346*	0,011
Емоційно-психотерапевтична (домагання від себе)	4,5	7,2	2,529*	0,041
Зовнішня привабливість (очікування від партнера)	7,5	7	-,190	0,851
Зовнішня привабливість (домагання від себе)	5,3	6,4	-,050	0,961

Примітка. * - $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,01$

Результати свідчать про значну відмінність у чоловіків до та після проведення психокорекційної програми за шкалами: інтимно-сексуальна сфера, особистісна ідентифікація зі шлюбним партнером, господарсько-побутові (очікування від партнерки) та господарсько-побутові (домагання від себе), батьківсько-виховні (очікування від себе) та батьківсько-виховні (домагання від себе), емоційно-психотерапевтична (очікування від партнера) та емоційно-психотерапевтична (домагання від себе). Після проведення корекційної програми діагностовано, що інтимно-сексуальна сфера стала більш важливою умовою подружнього щастя для чоловіків, що брали участь у тренінгу. Відбулося зростання за шкалою «особистісна ідентифікація зі шлюбним партнером», що відображає підвищення очікування спільності інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій, способів проведення дозвілля. Господарсько-побутові очікування від дружини значно знизилися, а власні

домагання в цій сфері підвищилися. Це відображає готовність чоловіків більше часу приділяти веденню домашнього господарства, тобто після проходження психокорекційної програми вони готові розділяти господарсько-побутові обов'язки рівномірно. Схожі зміни відбулися й у ставленні до батьківсько-виховної сфери. Знизилися очікування від дружини та підвищилась власна готовність брати активну участь у вихованні дітей. В емоційно-психотерапевтичній сфері теж знизилися очікування у виконанні їх дружиною та підвищилися домагання від себе, що ілюструє прагнення чоловіка бути сімейним психотерапевтом. Зміни, що відбулися з чоловіками в процесі проходження тренінгу, відображають зниження очікування від партнерки та підвищення домагань від себе і потреби вкладати в стосунки. Інтимно-сексуальна сфера стала більш значущою для чоловіків, що брали участь у програмі. Зросла спільність у інтересах з дружиною та способах спільного проведення часу.

Після проведення формувального впливу для оцінки рівня ефективності програми на когнітивному та поведінковому рівні ми оцінили самозвіти учасників і порівняли оцінювання до і після за показниками: задоволеність партнером, міцність стосунків. Також ми використали метод "Сімейної соціограми", який, на думку Е. Г. Ейдемільера та О. В. Черемісіна, дозволяє виявити положення суб'єкта в системі міжособистісних відносин і характер комунікацій у сім'ї. Зазначену методику вони пропонують використовувати для оцінки ефективності психокорекційного процесу [147]. Результати сімейної соціограми відображають зміни, що відбулися на несвідомому й афективному рівнях. Тому ми порівняли результати соціограм до і після за показниками: дистанційованість у парі; партнер на місці матері, партнер на місці батька, партнер на місці сиблінга, нормальна близькість у контакті.

Для порівняння результатів до і після проведення формувального впливу та визначення значущої різниці в результатах дослідження застосували статистичний метод t-критерій Стьюдента.

Серед семи змінних, що були піддані аналізу (задоволеність, дистанційованість, партнер на місці матері і т. ін.), чотири з них значущо змінилися після проведення корекційної програми. Переглянувши середні значення за параметрами, що досліджувалися, до і після впливу, можна стверджувати, що після проведення корекційної програми в респондентів значно змінилися на краще такі характеристики: задоволеність шлюбним партнером, міцність стосунків, нормалізувалася близькість і зникла дистанційованість у парі (Рис.3.1.).

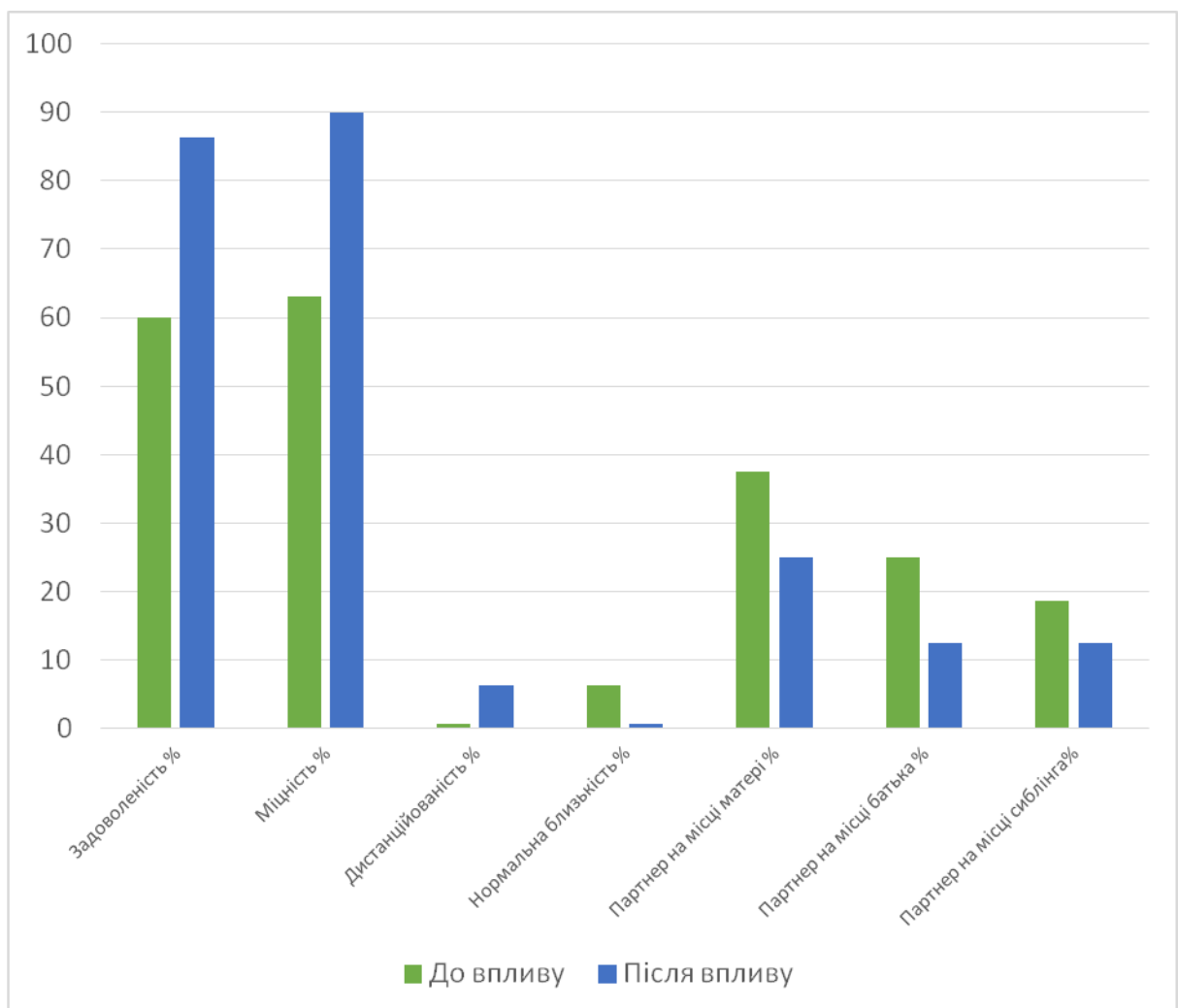

Рис. 3.1. Порівняння середніх значень до та після впливу з t-критерієм Стюдента

Цінними для нашого дослідження виявилися зміни в таких характеристиках: знизилась кількість осіб, які малюють партнера на місці матері, а також кількість осіб, що малюють партнера на місці батька та сиблінга. Це свідчить про те, що підсвідомо вони перестали очікувати від подружніх партнерів виконання інших ролей, крім подружніх.

На підставі отриманих результатів можна зробити висновок, що створена корекційна програма ефективна й дійсно впливає на поведінку особистості в парі, підвищуючи міцність стосунків, задоволеність шлюбом, нормалізує стосунки, зменшуючи дистанційованість партнерів.

Висновки до третього розділу

Результати емпіричного дослідження підтвердили вплив батьківських настанов на вибір шлюбного партнера та подальший розвиток стосунків. Наявність негативного впливу батьківських настанов на вибір подружнього партнера поставили нас перед необхідністю психокорекційної роботи з такими подружніми парами. Програма профілактики сімейних проблем і оптимізації сімейних відносин побудована на методології психодинамічного напрямку. В ній реалізовано принципи, які дозволяють підвищити ефективність формульованої роботи, полімодальності (робота на чотирьох рівнях: емоційному, когнітивному, тілесному та несвідомому) і еkleктичності, тобто використання різних методів з різноманітних психотерапевтичних напрямків.

Програма орієнтована на подружні пари, які перебувають у незадовільних і неміцних стосунках, що висловились про необхідність покращити власні стосунки в подружній парі. Особливістю програми є те, що вона дає змогу усвідомити вплив батьківських настанов на вибір подружнього партнера, що зумовлює зростання особистісної відповідальності за власні стосунки та впливає на їх покращення.

Формувальна робота складається з трьох основних етапів: 1) актуалізація та усвідомлення проблеми через індивідуальну роботу з парами; 2) групове

пропрацювання впливу батьківських настанов, формування конструктивних способів побудови стосунків; 3) стабілізація та засвоєння пройденого через індивідуальну роботу з парами. Впливу піддавалися такі структурні утворення особистості: Ego структура особистості, родові сценарії взаємовідносин, інфантильний досвід і пов'язані з ним переживання.

У результаті проходження психокорекційної програми в респондентів значно зросли наступні характеристики: задоволеність шлюбним партнером, міцність стосунків, нормалізувалася близькість і зникла дистанційованість у парі, підсвідомо вони перестали очікувати від подружніх партнерів виконання інших ролей, крім подружніх. Порівняння середніх значень до і після впливу показали, що психокорекційна програма є ефективною та може бути рекомендована для подальшого використання.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено узагальнення результатів теоретико-емпіричного дослідження впливу батьківських настанов на вибір шлюбного партнера, що дало змогу дійти таких висновків.

1. На підставі теоретичного аналізу чинників вибору подружнього партнера виокремлено чотири групи теорій, в яких розкрито їхній зміст, йдеться про:

а) результат дитячо-батьківського досвіду стосунків у контексті умов, у яких формується особистість; ставлення середовища, в якому формується особистість, вплив несвідомого на вибір шлюбного партнера та на подальший перебіг стосунків у парі; б) тотожність у вартості як наявність у партнера доповнювальних рис характеру, компліментарності, можливості задоволення власних потреб у парі, рольову сумісність і можливість максимізації власної корисності за мінімізації витрат; в) процес скорочення кола можливих партнерів через проходження послідовних етапів: 1) зустріч партнерів, первинний потяг, фізична привабливість; 2) відчуття комфорту, спільності у поглядах і цінностях, впізнавання одне в одному «своїх внутрішніх чоловіка і жінку»; 3) вступ у взаємні зобов'язання та близькість, поява відповідальної рольової поведінки, задоволення значущих потреб; г) змішані детермінанти як чинники вибору подружнього партнера, зокрема, близькість проживання, взаємна любов, прихильність, надійність, емоційна стійкість, наявність позитивних рис характеру, зрілість, симпатія, бажання позбутися самотності, мотив продовження роду та інше.

З'ясовано, що психологічними чинниками вибору подружнього партнера є дитячий досвід стосунків із близькими, гомогамність та компліментарність рис характеру, а також можливість максимізації власної корисності в стосунках. Процес вибору проходить певні етапи зближення та фільтрації. Також на вибір можуть впливати такі незначні, на перший погляд, чинники як місце проживання чи вагомість певних рис для чоловіків і для жінок.

2. Доведено наявність тісного зв'язку між особливостями батьківських настанов у контексті їх впливу на довготривалість, міцність та задоволеність стосунками. У жінок на тривалість шлюбу впливає стратегія взаємодоповнення при виборі шлюбного партнера; задоволеність шлюбом пов'язана зі здоровою психологічною атмосферою батьківської сім'ї; міцність стосунків пов'язана зі стратегією повтору теплих взаємин із батьком, тобто вибором у партнери чоловіка, з яким будуть можливі такі стосунки. У чоловіків довготривалість стосунків визначається відкритістю у вираженні почуттів, в тому числі агресії в батьківських сім'ях та вибором таких самих агресивних, імпульсивних жінок; задоволеність шлюбом залежить від орієнтації на досягнення в батьківських сім'ях та від міцності актуальних стосунків; міцність стосунків пов'язана з атмосферою самореалізації в батьківській сім'ї та вибором такої самої партнерки (активної, впевненої, довірливої).

3. Визначено моделі співвідношення батьківських настанов та особливостей вибору шлюбного партнера у жінок та чоловіків. У вибірці жінок виокремлено шість моделей: взаємодоповнення, повтору за прототипом батька, наслідування обох батьків, часткового відтворення, передання негативного досвіду та імітації з позитивною динамікою. У вибірці чоловіків, виокремлено п'ять моделей співвідношення батьківських настанов і особливостей вибору шлюбної партнерки: повтору негативного досвіду, передання позитивного досвіду, взаємодоповнення, відтворення внутрішнього конфлікту та наслідування конструктивності стосунків. З'ясовано, що шлюбний партнер у своїх рисах і ставленнях відповідає батьківським сім'ям в

обох випадках – за сприятливого і несприятливого психологічного клімату батьківських сімей. Проте якщо в батьківських сім'ях хоча б один із батьків проявляв прийняття, то у шлюбах дітей існуватиме міцність стосунків та задоволеність власними взаємовідносинами. Виявлено стратегії повтору та взаємодоповнення при виборі шлюбного партнера як у чоловіків, так і в жінок, що підтверджує вплив батьківських настанов на вибір шлюбного партнера та подальший розвиток стосунків.

4. Розроблено та апробовано програму психокорегувальної роботи з профілактики сімейних проблем та оптимізації подружніх стосунків. Застосування програми дає змогу усвідомити вплив батьківських настанов на вибір подружнього партнера, що, своєю чергою, зумовлює підвищення особистісної відповідальності за власні стосунки та впливає на їх покращення. Впровадження програми підтвердило позитивну динаміку в стосунках до та після впливу і показало, що психокорегувальна програма є ефективною та може бути рекомендована для подальшого використання.

Проведене дослідження повною мірою не вичерпує всіх аспектів проблеми, що розглядалася. Перспективами подальших досліджень можуть бути: з'ясування особливостей впливу батьківських настанов на стосунки з дітьми, вияв впливу взаємин із сиблінгами на вибір подружнього партнера, розробка психодіагностичного інструментарію для оцінки особливостей впливу батьківських настанов на вибір подружнього партнера.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии / А. Адлер – М. : Фонд «За экономическую грамотность», 1995. – 296 с.
2. Аккерман Н. Семейная психотерапия. Теория и практика / Н. Аккерман // Семейная психотерапия : хрестоматия / сост. Э. Г. Эйдемиллер, Н. В. Александрова, В. Юстицкис. – СПб. : Речь, 2007. – С. 122-128.
3. Аккерман Н. Семья как социальная и эмоциональная единица / Н. Аккерман // Семейная психотерапия : хрестоматия / сост. Э. Г. Эйдемиллер, Н. В. Александрова, В. Юстицкис. – СПб. : Речь, 2007. – С. 16-24.
4. Алешина Ю. Е. Индивидуальное и семейное психологическое консультирование / Ю. Е. Алешина. – 2-е изд. – М. : Класс, 2007. – 208 с.
5. Андреева Г. М. Социальная психология: Учебник для высших учебных заведений — 5-е изд., испр. и доп. — М.: Аспект Пресс, 2007. – 234 с.
6. Андреева Т. В. Психология современной семьи : монография / Т. В. Андреева. – СПб. : Речь, 2005. – 244 с.
7. Арзамасцев А. М. Аксиологическая функция философии : Учебное пособие [Под ред. А. М. Арзамасцева]. – Магнитогорск: МГТУ, 2004. – 119 с.
8. Балл Г. О. Феномен вибору в контексті соціальної поведінки / Г. О. Балл. // Соц. психологія. – К. : Основа, 2005. – №1. С. 3–13.

9. Бевз Г. Подружня взаємодія як механізм перегляду позицій замісного батьківства // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Т. XIII, ч. 7.– К., 2011. – С. 15–22.
10. Беккер Г. Современная социологическая теория в её преемственности и изменении / Г. Беккер, А. Босков. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1961. – 334 с.
11. Бёрджесс Э. Рост города: Введение в исследовательский проект. — Социальные и гуманитарные науки за рубежом. Сер. 11., № 4 Социология, 2000. – 254 с.
12. Берн Э. Игры, в которые играют люди : Психология человеческих взаимоотношений. Люди, которые играют в игры : Психология человеческой судьбы / Берн Э. ; [ред. М. С. Маяковского]. – СПб ; – М. : Университетская книга, 1998. – 397 с.
13. Бодалев А. А. Семья в психологической консультации: Опыт и проблемы психологического консультирования/ А. А. Бодалев, В. В. Столин – М.: Педагогика, 1989. – 209 с.
14. Божович Л. И. Проблемы формирования личности : избранные психологические труды / Л. И. Божович [Под ред. Д. И. Фельдштейна]. — Воронеж: Ин-т практической психологии, 1995. – 264 с.
15. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении : взгляд на себя и на других / В. В. Бойко. – М.: Филинь, 1996. – 244 с.
16. Борисов И. Ю. Полоролевая дифференциация во взаимоотношениях супругов на различных стадиях жизненного цикла / И. Ю. Борисов // Психология семьи : учеб. пособие для факультетов психологии, социологии, экономики и журналистики (Серия «Психология семейных отношений») / сост. Д. Я. Райгородский. – Самара : БАХРАХ-М, 2002. – С. 225-237.
17. Боулби Д. Создание и разрушение эмоциональных связей / Д. Боулби [пер. с англ. В. В. Старовойтова]. – М.: Академический Проект, 2004. – 232 с.

18. Боуэн М. Теория семейных систем Мюррея Боуэна: Основные понятия, методы и клиническая практика. / М. Боуэн. – М. Когито-центр : 2005. – 342 с.
19. Бурлачук Л. Ф. Психотерапия : учебник для вузов / Л. Ф. Бурлачук, А. С. Кочарян, М. Е. Жидко. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2009. – 496 с.
20. Буртянский Д. Л. Сексуальная дисгармония супружеской пары и ее коррекция : учеб. пособие для врачей / Д. Л. Буртянский, В. В. Кришталь. – Х. : [б. и.], 1982. – 84 с.
21. Бьюкенен Дж. М. Сочинения. Конституция экономической политики. Расчёт согласия. Границы свободы / Дж. М. Бьюкенен – М. : Таурис Альфа, 1997. – 560 с.
22. Варга А. Я. Введение в системную семейную психотерапию / А. Я. Варга. – М. : Когито-Центр, 2009. – 182 с.
23. Василюк Ф. Е. Психотехника выбора / Ф. Е. Василюк // Психология с человеческим лицом – гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / [ред. Д.А. Леонтьева, В.Г. Щур]. – М. : Смысл, 1997. – 283 с.
24. Василец Т. Б. Мужчина и женщина - тайна сакрального брака / Т. Б. Василец, – СПб. : Речь, – 2010. – 496 с.
25. Васютинський В. О. Психологічні виміри спільноти : монографія / Вадим Васютинський ; НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології. — К. : Золоті ворота, 2010. — 119 с.
26. Васютинський В. О. Психологічні ознаки успадкування стилю життя в групах із різним матеріальним статусом / В. О. Васютинський // Матеріали третьої міжнар. наук.-практ. конф. [«Актуальні проблеми практичної психології»], (Херсон, 26-27 квіт. 2012 р.). – Херсон, 2012. – С. 81-83.
27. Вачков И. В. Основы технологии группового тренинга / И. В. Вачков. – М. : Ось. – 2000. – 244 с.

28. Ващенко І. В. Особливості сімейних взаємин у сучасних подружніх парах / І. В. Ващенко, Л. В. Кондрацька // Наука і освіта. – 2005. – № 3-4. – С. 13 - 17.
29. Вебер Г. Кризиси любови. Системная психотерапия Б. Хеллінгера / Г. Вебер. – М. : Изд. Института Психотерапии, 2001. – 304 с.
30. Вербин С. В. Наука прийняття рішень / С. В. Вербин – СПб.: Питер, 2002. – 160 с.
31. Винникотт Д.В. Семья и развитие личности. Мать и дитя / Д. В. Винникотт — М.: Литур, 2004. – 182 с.
32. Витакер К. Полночные размышления семейного терапевта / К. Витакер ; пер. с англ. М. И. Завалова. – М. : Класс, 2006. – 208 с.
33. Витакер К. Танцы с семьей. Семейная терапия: символический подход, основанный на личностном опыте / Витакер К., Бамберри В. – М. : Класс, 2001. – 176 с.
34. Витек К. Проблемы супружеского благополучия / К. Витек – М. : Прогресс, 1988. – 144 с.
35. Власова О. І. Психологічні властивості матері як чинник формування якості прихильності дитини / О. І. Власова, Л. В. Жихарева // Вісник Національного ун-ту оборони України. – 2015. – №.2. – С. 27 – 32.
36. Власова О. І. Емоційна сторона спілкування молодого подружжя як один із чинників задоволеності шлюбом / О. І. Власова, Д. О. Солодій // Актуальні проблеми психології. Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. 2011. – Т. 7 : Екологічна психологія – С. 84 – 91.
37. Вовчик-Блакитна М.В. Спосіб життя родини та розвиток дитини: екопсихологічний вимір // Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України. К.– 2013, – Т.7. – Вип.33. – С.72 – 81.

38. Волкова А. Н. Методические приемы диагностики супружеских отношений / А. Н. Волкова, Т. М. Трапезникова // Вопросы психологии . – 1985. – № 5. – С. 110 – 116.
39. Володошко Д. О. Соціально-психологічна модель "комунікативно сумісної" молоді подружньої пари / Д. О. Володошко // Наука і освіта. – 2008. – № 1/2. – С. 132 – 135.
40. Вулдридж Д. Механизмы мозга / Д. Вулдридж. – М. : Мир, 1965. – 188 с.
41. Гозман Л. Я. Психология эмоциональных отношений / Л. Я. Гозман. – М. : [б. и.], 1987. – 175 с.
42. Гребенников И. В. Основы семейной жизни : [Учебное пособ. для студентов пед. институтов] / Гребенников И. В. – М.: Просвещение. – 1991. – 262 с.
43. Данилюк І. В. Маргарет Мід як фундатор наукового напрямку «Культура і особистість» / І. В. Данилюк // Проблеми сучасної психології. Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного ун-ту ім. Івана Огієнка, Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – 2012. –Т. 18. – С. 260 – 268.
44. Діденко Л. В. Теорія вибирання : феномен приймання рішення / Л. В. Діденко. – К. : Гілея, 2009. – С. 5 – 10.
45. Добрович А. Б. Милые бранятся... / А. Б. Добрович, О. А. Ясицкая. – М. : Московский рабочий, 1986. – 216 с.
46. Дружинин В. Н. Психология семьи / В. Н. Дружинин. – М. : КСП, 1996. – 160 с.
47. Дьоміна Г . А. Становлення особистісної зрілості старшокласників щодо майбутнього подружнього життя / Дьоміна Г. А. // Вісник Харківського національного педагогічного університету. Серія: Психологія. – Вип. 21 – Х.: ХНПУ, 2007. – С. 54 – 66.
48. Ермошин А. Ф. Вещи в теле: Психотерапевтический метод работы с ощущениями. / А. Ф. Ермошин // – М.: Независимая фирма “Класс”, 1999. – 320 с.

49. Ефремова Е. Д. Изменение представлений о брачном партнере / Е. Д. Ефремова, П. Н. Степанова // Психология человека в современном мире. Т.5 Личность и группав условиях социальных изменений : мат. Всерос. юбил. науч. конф., посвященной 120-летию со дня рождения С. Л. Рубинштейна (15-16 окт. 2009г.) / отв. ред. : А. Л. Журавлев [и др.]. – М. : Институт психологии РАН, 2009. – С. 250 – 253.
50. Журавель А. До проблеми подружнього життя : вітчизняний та зарубіжний аспекти вивчення / А. Журавель // Наука і освіта. – 2013. – № 1/2. – С. 26 – 30.
51. Іванюк І. Я Сім'я з «особливою» дитиною та її емоційні установки / І. Я. Іванюк // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закл. освіти : зб. наук. пр. – 2008. – Вип. 41. – С. 58 – 61.
52. Ігнатенко О.В. Проблема ціннісних змістів репродуктивної установки у студентської молоді / О.В. Ігнатенко // Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України– 2010. – Вип. 10. – С. 281 – 289.
53. Кабушкин Н. И. Основы менеджмента / Н. И. Кабушкин 11-е изд., испр. – М.: Новое знание, 2009. – 336 с.
54. Калмыкова Е. С. Психологические проблемы первых лет супружеской жизни / Е. С. Калмыкова // Вопросы психологии. – 1983. – № 3. – С. 83 – 89.
55. Канеман Д. Принятие решений в неопределенности: Правила и предубеждения / Д. Канеман, П. Словик, А. Тверски – Х.: Гуманитарный центр, 2005. – 632 с.
56. Канеман Д. Рациональный выбор, ценности и фреймы / Д. Канеман, А. Тверски // Психологический журнал. – 2003. – № 4 – С. 31-36.
57. Карабанова О. А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования : учеб. пособие / О. А. Карабанова. – М. : Гардарики, 2008. – 320 с.

58. Карпов А. В. Общая психология субъективного выбора: структура, процесс, генезис / А. В. Карпов – М. : Ярославль. ИП РАН, 2000. – 328 с.
59. Кернберг О. Ф. Отношения любви: норма и патология / О. Ф. Кернберг [пер. с англ. М.Н. Георгиевой.]. – М.: Класс, 2004. – 256 с.
60. Кипнис М. Тренинг семейных отношений. Ч. 1. Супружество / М. Кипнис. – М. : Ось-89, 2006. – 176 с.
61. Киппер Д. А. Клинические ролевые игры и психодрама / Д. А. Киппер ; [пер. с англ. М. Ю. Никуличева, Ю. Г. Григорьевой] ; [науч. ред. Е. Л. Михайлова] ; [ред. О. В. Базанова]. – М. : Независимая фирма "Класс", 1993. – 223 с.
62. Коваленко А. Б. Психологія міжособистісного взаєморозуміння: підруч. / А. Б. Коваленко. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2010. – 215 с.
63. Коваленко А. Б. Розуміння іншої людини як творчий процес / А. Б. Коваленко // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. Спец. вип. Тенденції розвитку психології: історія і сучасність : [в 2 т.] : зб. наук. пр. – К. : Фенікс, 2011. – Т. 1 : Методологічні проблеми психології. Психологія творчості. – С. 43-47.
64. Коваленко А. Б. Соціальна психологія : підруч. / А. Б. Коваленко, М. Н. Корнєв. – К. : [б. в.], 2006. – 400 с.
65. Козелецкий Ю. Психологическая теория решений / Ю. Козелецкий - М.: Прогресс, 1979. - 504 с.
66. Козлов В. Н. Системный анализ, оптимизация и принятие решений / В. Н. Козлов – М.: Проспект, 2010. – 176 с.
67. Козловська Е. В. Роль образу сім'ї в гармонізації стосунків молодим подружжям / Е. В. Козловська // Проблеми загальної та педагогічної психології. – К., 2010. – Т. 12, вип. 3. – С. 214 – 221.
68. Корнилова Т. В. Психология риска и принятия решений (учебное пособие). / Т. В. Корнилова - М.: Аспект Пресс, 2003. – 286 с.

69. Кочарян И. А. Двухвекторный подход к концептуализации проблем эмоциональной близости и ответственности в межличностных отношениях / И. А. Кочарян // Вісник Харківського національного ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. Психологія : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХНУ, 2008. – № 793. – С. 217-223.
70. Кочарян О. С. Психологічні особливості емоційної структури образу шлюбного партнера в залежних дівчат / О. С. Кочарян, В. Я. Карпова // Наук. зап. Харк. ун-ту Повітр. сил. (Соц. філос., психологія). – 2008. – Вип. 1. – С. 194 -198.
71. Кравець В. П. Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді / В. П. Кравець. - К. : Київ. правда, 2000. – 688 с.
72. Крайлюк А. І. Вибір шлюбного партнера : теоретичні аспекти / А. І. Крайлюк // Теоретичні і прикладні проблеми соціології, психології, педагогіки / Зб. Наук. праць Східноукраїнського націон. ун-ту ім. В. Даля. – 2015. - № 3 (38) . – С. 207 – 215.
73. Крайлюк А. І. Особливості впливу батьківських настанов на вибір шлюбного партнера / А. І. Крайлюк // Науков. вісник Херсонського державного ун-ту (Психологічні науки). – 2015. - № 6. – С. 135 – 140.
74. Крайлюк А. И. / Родительские установки : теоретические аспекты / А. И. Крайлюк // Вестник Костромского госуд. ун-та им. Н. А. Некрасова (Педагогика. Психология. Социальная работа. Ювенология. Социокинетика). – 2015. - № 3 (21) – С. 78 – 83.
75. Крайлюк А. І. Теоретичний аналіз наукових підходів до проблеми прийняття рішення в аспекті вибору подружнього партнера / А. І. Крайлюк // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки / Зб. наук. праць КНУ ім. Т. Шевченка. – 2014. - № 2(23). – С. 137 – 143.
76. Крайлюк А. І. Типологія співвідношення батьківських настанов і особливостей вибору шлюбного партнера у чоловіків та жінок /

- А. І. Крайлюк // Науков. вісник Херсонського державного ун-ту (Психологічні науки). – 2016. - № 1. – С. 140 – 145.
77. Кратохвил С. Психотерапия семейно-сексуальных дисгармоний / С. Кратохвил. – М. : Б.И. , 1991. – 304 с.
78. Куницина В. Н. Структура семьи и семейных привязанностей как фактор формирования толерантности ребенка / В. Н. Куницина //Актуальные проблемы современной социальной психологии. – 2005. - № 1. – С. 154 – 160.
79. Левицька Т. Чинники впливу на рівень підготовленості молоді до створення сім'ї / Т. Левицька // Педагогіка і психологія проф. освіти. – 2009. – № 4. – С. 181 – 189.
80. Лерер Дж. Как мы принимаем решения / Дж. Лерер. – М.: Астрель, 2011. – 234 с.
81. Литвак М. Психологическое айкидо / М. Литвак. – М.: Феникс, 2007. – 36 с.
82. Литвинова В. Я. Коннотативные особенности восприятия мужчины девушками, склонными к поведению зависимого типа / В. Я. Литвинова // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія : Психологія. – 2011. – № 985, вип. 48. – С. 100 - 102.
83. Личко А. Е. Негармоничная семья как психогенный фактор. Виды неправильного воспитания / А. Е. Личко // Психология семьи и больной ребенок. Хрестоматия. – СПб.: Речь, 2007. – С. 29-39.
84. Максименко Л. В. Психология семейных отношений / Л. В. Максименко, Е. В. Бугачевская. – О. : Христиан. гуманит.-экон. открытый ун-т . – 2004. – 301 с.
85. Мацюк В. В. Ідентифікація з батьками як психологічний механізм формування образу майбутнього шлюбного партнера / В. В. Мацюк // Проблеми загальної та педагогічної психології : Зб. наук. праць Ін-ту

- психології ім. Г. С. Костюка АПН України – К., 2006. – Т. VII, № 5. – С. 189 – 196.
86. Мацюк В. В. Критерії рівня сформованості образу у молоді майбутнього шлюбного партнера / В. В. Мацюк // Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. академіка С. Д. Максименка. Т. IX, част. 3. – К., 2007. – С. 242 – 250.
87. Мацюк В. В. Психологічні механізми формування образу майбутнього шлюбного партнера / В. В. Мацюк // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки : Зб. наук. праць. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. – № 10 (34). – С. 53 – 58.
88. Менделевич В. Д. Неврология и психосоматическая медицина / В. Д. Менделевич. – М.: МЕДпресс-информ, 2002. – 608 с.
89. Мід Дж. Г. Дух, самість і суспільство. З точки зору соціального біхевіориста. – К.: Український центр духовної культури, 2000. – 416 с.
90. Мілютіна К. Л. Теорія і практика психологічного тренінгу. К.: МАУП, 2004, 192 с.
91. Мокшанцев Р. И., Мокшанцева А. В. Социальная психология : Учеб. пособие для ВУЗов / Р. И. Мокшанцев, А. В. Мокшанцева. М., Новосибирск : Инфра-М, 2001. – 408 с.
92. Мушкевич М. І. Вплив сиблінгової позиції партнерів на взаємини у шлюбі // Проблеми загальної та педагогічної психології. Зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г. С. Костюка АПН України / За ред. Максименка С. Д. – К., 2001. – Т. III, ч.4. – С. 142 – 145.
93. Мушкевич М. І. Психологічний аналіз сімейно-рольових очікувань сучасної молоді // Наук. записки. Серія “Психологія і педагогіка”. – Острог, 2001. – Вип.2. – С. 108 – 113.

94. Мясищев В. Н. Психология отношений / В.Н. Мясищев ; сост. В. А. Журавель ; вступ. ст. и ред. А. А. Бодалева. – 4-е изд. – М. : МПСИ; Воронеж : МОДЭК, 2011. – 400 с.
95. Навайтис Г. Семья в психологической консультации / Г. Навайтис. – М. : Московский психолого-социальный институт, 1994. – 224 с.
96. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных / А. Д. Наследов. – СПб. : Речь, 2004. – 388 с.
97. Некрасов С. Н. Жизненные сценарии женщин и сексуальность / С. Н. Некрасов, И. В. Возилкин, А. В. Данилова. – Свердловск : Издательство Уральского университета, 1991. – 168 с.
98. Нурев Р. М. Теория общественного выбора : курс лекций [для студ. высш. уч. завед.] / Р. М. Нурев. – М. : ГУВШЭ, 2005. – 531 с.
99. Обозов Н. Н. Диагностика супружеских затруднений / Н. Н. Обозов, А. Н. Обозова // Психологический журнал. – 1982. – № 2. – С. 147 – 151.
100. Обозов М. М. Психологія міжособистісних відносин / Обозов М. М. –К. : Либідь. – 1990. – 192 с.
101. Обозов Н. Н. Семейно-брачные и родственные отношения / Н. Н. Обозов // Психология семьи : [учеб. пособие для факультетов психологии, социологии, экономики и журналистики] / сост. Д. Я. Райгородский. (Серия «Психология семейных отношений»). – Самара : БАХРАХ-М, 2002. – С. 265 – 282.
102. Овчарова Р. В. Психологическое сопровождение родительства / Р. В. Овчарова. – М.: Институт психотерапии, 2003. – 319 с.
103. Орбан-Лембрик Л. Б. Соціальна психологія: посібник /Л. Б. Орбан-Лембрик. –К.: Академвидав, 2003. – 446 с.

104. Основи психотерапії : навч. посібник / Під заг. ред. К. В. Седих, О. О. Фільц, Н. Є. Завацької. — Полтава ; Алчевськ : ДонДТУ, 2013. — 320 с.
105. Основи соціальної психології: Навчальний посібник / О. А. Донченко, Н. В. Хазратова та ін. За ред. М. М. Слюсаревського. — К. : Міленіум. — 495 с.
106. Пауэлл Дж. Полнота человеческой жизни / Дж. Пауэлл // Урания М., 1992. № 2-3. — С. 4-6.
107. Пезешкиан Н. Тренинг семейных отношений. 33 и 1 форма партнерства: [пер. с нем.] / Н. Пезешкиан. — 3-е изд. — М. : Институт позитивной психотерапии, 2009. — 288 с.
108. Пенькова О. І. Взаємодія у родинно-сімейному середовищі як умова соціалізації особистості/ Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. — Житомир, 2012. — Т. VII. Екологічна психологія. — Випуск 28. — С. 175 – 182.
109. Перлз Ф. Практика гештальт-терапии / Ф. Перлз — М.: Институт общегуманитарных исследований, 2002. — 480 с.
110. Петровский А. В. Психология: [Учебник для студ. высш. пед. учеб. Заведений] / А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. — 4-е изд., стер. — М.: Академия, 2005. — 512 с.
111. Пірен М. І. Конфліктологія : Підручник / М. І. Пірен. — К. : МАУП, 2003. — 360 с.
112. Плаус С. Психология оценки и принятия решений / С. Плаус — М.: Филинь, 1998. — 368 с.
113. Поллак Р. Трансакционный подход к изучению семьи и домашнего хозяйства / Р. Поллак // Мужчина, женщина, семья. THESIS, 1994, 6, С. 50 – 76.

114. Покровский Н. Е. Ранняя американская философия. Пурианизм (Глава V «Джонатан Эдвардс») : Учеб. пособие для гуманит. фак. ун-тов. — М.: Высш. шк., 1989. — С. 209-229.
115. Помиткіна Л. В. Психологічні особливості прийняття студентами стратегічного життєвого рішення щодо вибору супутника життя / Л. В. Помиткіна // Наука і освіта. — 2012. — № 9. — С. 174 – 178.
116. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования : Учеб. пособ. для студ. высш. учеб. зав. / [Е. И. Артамонова, Е. В. Екжанова, Е. В. Зирянова и др.] – М. : Академия, 2002, – 192 с.
117. Психологія : Підруч. для студ. вищ. закл. освіти / [Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.]; за ред. Ю. Л. Трофімова : [3-є вид., стер.]. – Київ : Либідь, 2001 – 558 с.
118. Пьянзин Э. П. Истоки профессиональной философской мысли в США: взгляды Джонатана Эдвардса. — Социально-гуманитарные исследования: Теорет. и практ. аспекты. — Саранск, 2004. — Вып. 4. — С. 40 – 42.
119. Радостева А. Г. Влияние семейных отношений на родительские установки / А. Г. Радостева // Фундаментальные исследования : сб. науч. тр. – 2008. – Вып. 8-5. – С. 58 – 61.
120. Радчук В. М. Епістемологія сімейної системи в рамках концептуальних засад синергетичної та нелінійної динаміки / В. М. Радчук, А. А. Сімак // Наукові записки. Серія «Психологія та педагогіка». – Острог : Острозька академія, 2012. – Вип. 19. – С. 186 – 189.
121. Радчук В. М. Механізми вибору шлюбного партнера / В. М. Радчук // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки : Зб. наукових праць КНУ ім. Т. Г. Шевченка / За ред. В. І. Судакова.– К., 2014. – №2 (23) – С. 232 – 239.

122. Радчук В. М. Сучасні уявлення студентів про шлюб / В. М. Радчук // Духовно-культурний чинник у зміцненні сім'ї та інтеграції суспільства : мат. міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., (Чернівці, 17- 18 лист. 2011 р.). – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – С. 28-33.
123. Роджерс К. Брак и его альтернативы. Позитивная психология семейных отношений / К. Роджерс ; пер. с англ. Е. Г. Разановой. – М. : Этерна, 2006. – 320 с. – (Современная психология).
124. Роджерс К. Клиент-центрированная психотерапия / К. Роджерс – М.: Апрель Пресс; ЭКСМО-Пресс, 2002. – 511 с.
125. Роджерс К. Консультирование и психотерапия: Новейшие подходы в области практической работы : [пер. с англ.] / К. Роджерс. – М. : Психотерапия, 2008. – 512 с.
126. Рокич М. Природа человеческих ценностей // Свободная пресса, 1973, №5. – С. 20 – 28.
127. Румянцева Т. В. Диагностика партнерских отношений и уровня совместимости в психологическом консультировании / Т. В. Румянцева. – СПб. : Речь, 2006. – 160 с.
128. Савинов Л. И. Семья и общество: история, современности взгляд в будущее / Л. И. Савинов [науч.ред. В. В. Петров].–Саранск: Изд-во Морд. ун-та, 1992. – 144 с.
129. Самсонова П. М. Роль родительской семьи в формировании представлений подростков о будущей семье / П. М. Самсонова // Тезисы второй всерос.науч. конф. «Психологические проблемы современной российской семьи» (25–27 окт. 2005 г.). В 3-х частях. – Ч. 3. М., 2005. – 134 с.
130. Сатир В. Коммуникация в психотерапии / В. Сатир ; пер. с англ., ред. Р. Р. Кучкарова. – М. : Апрель-Пресс, 2011. – 96 с.

131. Сатир В. Семейная терапия : практическое руководство : [пер. с англ.] / В. Сатир, Р. Бэндлер, Д. Гриндер. – М. : Институт общегуманитарных исследований, 2009 – 224 с.
132. Семья в психологической консультации. Опыт и проблемы психологического консультирования / А.А. Бодалев [и др.]; науч.-ислед. Ин-т общей и педагогической психологии Акад. пед. наук СССР. – М. : Педагогика, 1989. – 208 с.
133. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии / Сидоренко Е. В. – СПб. : Речь, 2003. – 350 с .
134. Силяева Е. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования / Е. Силяева. – СПб. : Академия, 2011. – 192 с.
135. Синдром «эмоционального холода» в межличностных отношениях: аддиктивный контекст / А. С. Кочарян, Н. Н. Терещенко, Т. С. Асланян, И. В. Гуртовая // Вісник Харківського університету ім. В. Н. Каразіна. Сер. Психологія : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХНУ, 2007. – № 771. – С. 115 – 119.
136. Спиваковская А. С. Обоснование психологической коррекции неадекватной родительской позиции / Спиваковская А. С. // Семья и формирование личности. – М., 1981. – 154 с.
137. Столин В. В. Семья в психологической консультации: Опыт и проблемы психологического консультирования / под ред. А. А. Бодалева, В. В. Столина; Науч.-ислед. ин-т общей и педагогической психологии Акад. пед. наук СССР. – М.: Педагогика, 1989. – 208 с.
138. Сурженко О. Нерозв'язані в дитинстві внутрішні дисонанси батьків як причина виникнення конфліктів у сім'ї / О. Сурженко // Нова пед. думка. – 2009. – № 3. – С. 39 – 41.
139. Сысенко В. А. Супружеские конфликты / В. А. Сысенко. – М. : Наука, 1993. – 187 с.

140. Сысенко В. А. Устойчивость брака: проблемы, факторы, условия / В. А. Сысенко. – М. : [б. и.], 1981. – 234 с.
141. Татаркевич В. О счастье и совершенстве человека / В. Татаркевич – М.: Просвещение, 1981. – 361 с.
142. Технології соціально-педагогічних досліджень / Плахотнік О. В., Безносюк О. О. Кременец. обл. гуманітар.-пед. ін-т ім. Тараса Шевченка. – Кременець ; Київ : Інфодрук, 2014. – 267 с.
143. Титаренко Т. М. Запобігання емоційному вигоранню в сім'ї як фактор гармонізації сімейних взаємин : [наук.-метод. посібник] / Т. М. Титаренко, О. Я. Кляпець. – К. : Міленіум, 2007. – 142 с.
144. Титаренко Т. М. Кризове психологічне консультування : програма навч. курсу / Т. М. Титаренко. – К. : Міленіум, 2010. – 64 с.
145. Тихомиров О. К. Принятие решений как психологическая проблема / О. К. Тихомиров – М., 1976. – 77 с.
146. Ткаченко В. Є. Благополуччя подружніх відносин і його психологічні детермінанти: теоретичний аналіз / В. Є. Ткаченко // Наука і освіта. – 2010. – № 3. – С. 113 – 116.
147. Узнадзе Д. А. Психология установки / Д. А. Узнадзе. – СПб.: Питер, 2001. – 416 с.
148. Федотова Н. Ф. Глава семьи: мотивы признания / Н.Ф. Федотова. – 2002 // Психология семьи : сборник статей / сост. Т. П. Гаврилова. – Москва : Вопросы психологии, 2002. – С. 8 – 16.
149. Фенвік Е. Мати і дитина. Практичний poradник для батьків / Е. Фенвік. – К. : БаК, 2003. – 264 с.
150. Филлипова Г. Г. Беременность. Консультации акушера-гинеколога и психолога / Г. Г. Филлипова, Е. И. Захарова, Е. Ю. Печникова – М.: Эксмо, 2008. – 224 с.
151. Фрейд З. Очерки по психологии сексуальности / З. Фрейд. – Х. : Фолио, 2000. – 381 с.

152. Фрейд З. Семейный роман невротиков / З. Фрейд ; пер. с нем. Р. Додельцев. – М. : Азбука, 2012. – 224 с.
153. Фромм Э. Искусство любить / Эрих Фромм ; ред.-сост. и авт. предисл. Д. А. Леонтьев ; [пер. с англ. Л. В. Трубицина], А. В. Ярхо, А. С. Соловейчик. – 2-е изд. – СПб. : Азбука-классика, 2008. – 220 с.
154. Фромм Э. Мужчина и женщина / Эрих Фромм ; пер. с англ. П. С. Гуревич, С. Я. Левит. – М. : АСТ, 1998. – 509 с. – (Классики зарубежной психологии).
155. Харченко В. Є. Особливості впливу стилю сімейного виховання на розвиток особистості дитини / В. Є. Харченко // Освіта на Луганщині. – 2008. – № 1. – С. 130 – 137.
156. Хеллингер Б. Порядки любви. Разрешение семейно-системных конфликтов и противоречий/ Б. Хеллингер; [пер. с нем. И.И. Рац]. [науч.ред. М. Бурняшев] – М.: Институт Психотерапии, 2001.– 400 с.
157. Хилл Р
аспект // Изменение положения женщины и семья. М.: Наука, 1977.
158. Цай П. А. Отражение неосознаваемой установочной мотивации у родителей больных детей с неврозом на эффективность суггестивной психотерапии / П. А. Цай // Эксперим. и клинич. медицина. – 2008. – № 2. – С. 134 – 137.
159. Цветкова Н. А. «Реконструкция семейной истории как эффективный инструмент в психокоррекционной работе». М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2010. – 232 с.
160. Цельмер З. На всю жизнь : Психология семейной жизни / З. Цельмер. – М. : Шанс, 1992. – 127 с.
161. Чебыкин А. Я. Формирование психологической готовности к супружеским взаимоотношениям у старших подростков и юношества (Моногр. / Южный НЦ Акад. пед. наук Украины) /

- А. Я. Чебыкин, А. А. Денисенко. - Одесса : Южный НЦ Акад. пед. наук Украины, 2005. – 136 с.
162. Чепмен Г. Пять языков любви / Гери Чепмен ; [пер. с англ. С. Н. Михайлова], – М. : Капитал. – 2002. – 167 с.
163. Черников А. Системная семейная терапия: интегративная модель диагностики / А. Черников. – М. : Класс, 2010. – 208 с.
164. Чуйко О.В. Соціальна реабілітація: підходи до змістових характеристик процесу// Актуальні проблеми соціології, психології та педагогіки Зб. наук. праць КНУ імені Тараса Шевченка - №4 (29) 2015. – С.181-188
165. Шаграева О. Психология семейных отношений / О. Шаграева, А. Сергеев. – М. : Академия, 2008. – 368 с.
166. Шарф Д. Э. Сексуальные отношения. Секс и семья с точки зрения теории объектных отношений / Д. Э. Шарф; пер. Е. Перова. – М. : Когито-Центр, 2008. – 304 с.
167. Швалб Ю. М. Психологічні критерії визначення стилю життя / Ю. М. Швалб // Соціальна психологія. – 2003. – № 2. – С. 14 – 20.
168. Шварц Р. К. Системная семейная терапия субличностей / Р. К. Шварц; [пер. с англ. Х. М. Воскановой] ; [предисл. к рус. изд. А. В. Черникова]. – М. : Научный мир, 2011. – 336 с.
169. Шварц Б. Парадокс выбора. Почему «больше» значит «меньше» / Б. Шварц. – М.: Добрая книга, 2005. – 288 с.
170. Шнейдер Л. Б. Психология семейных отношений. Курс лекций / Л. Б. Шнейдер.– М.: Апрель – Пресс, ЭКСМО, 2000. – 512 с.
171. Шутценбергер А. А. Синдром предков: трансгенерационные связи, семейные тайны, синдром годовщины, передача травм и практическое использование геносоциограммы / А. А. Шутценбергер ; [пер. с фр. И. К. Маслакова]. – М. : Психотерапия, 2008. – 256 с.
172. Щербина Л. Ф. Методологія психологічної допомоги / Л. Ф. Щербина // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць

- Институту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. Т. IX, част. 7. – К., 2007. – С. 317 – 329.
173. Эйдемиллер Э. Г. Психология и психотерапия семьи / Э. Г. Эйдемиллер, В. В. Юстицкис – СПб. : Питер, 1999, – 656 с.
174. Эйдемиллер Э. Г. Семейный диагноз и семейная психотерапия : учеб. пособ. для врачей и психологов / Э. Г. Эйдемиллер, И. В. Добряков, И. М. Никольская. – изд. 3-е. – СПб. : Речь, 2007. – 352 с.
175. Эриксон М. Стратегии семейной терапии : [пер. с англ.] / М. Эриксон, Дж. Хейли. – М. : Институт общегуманитарных исследований, 2008. – 432 с.
176. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис: [пер. с англ.] / Э. Эриксон. – М. :Флинта : МПСИ : Прогесс, 2006.– 214 с.
177. Эрроу К. Дж. Восприятие риска в психологии и экономической науке // THESIS, 1994, вып. 5, – С. 81-90
178. Эрроу К. Дж. Коллективный выбор и индивидуальные ценности : [пер. с англ.] / К. Дж. Эрроу. – М.:ГУ ВШЭ, 2004 – 204с.
179. Эстес К. П. Бегущая с волками. Женский архетип в мифах и сказаниях / К. П. Эстес; [пер. с англ. Т. Науменко] – М.: «София», 2003. – 496 с.
180. Юнг К. Конфликты детской души / К. Юнг. – М. : Канон, 1995. – 333 с.
181. Юркевич Н. Г. Роль радянського сімейного права в зміцненні сім'ї // Соціальні дослідження. Методологічні проблеми дослідження побуту. Вип. 7. М. : Наука, 1971. – 124 с.
182. Ядов В. А. Социальные и социально-психологические механизмы формирования социальной идентичности личности // Мир России. 1995. – № 3 – 4. – 213 с.
183. Янов А. Первичная терапия: Руководство по телесно-ориентированной терапии / А. Янов. – С- Пб. : Речь. – 2000. – С. 154 – 243.
184. Яффе М. Секс в жизни женщины / М. Яффе, Э. Фенвик. [Пер. с англ. и предисл. проф. Г.С. Васильченко]. – М. : Медицина. – 1991. – 176 с.

185. Adams K. M. *When He's Married to Mom: How to Help Mother-Enmeshed Men Open Their Hearts to True Love and Commitment* / M. Kenneth Adams, Alexander P. Morgan. – New York : [s. n.], 2007. – 288 p.
186. Ariely D. *The Honest Truth about Dishonesty* / D. Ariely, Harper Collins, 2012 – 255 p.
187. Becker G. S. *A treatise on the family (1930)* / Gary S. Becker. – First Harvard University Press paperback edition, 1993 – 422 p.
188. Berscheid E. *Interpersonal attraction* / E. Berscheid, I. Walster. — Reading, Massachusetts: Addison-Wesley, 1969. – 231 p.
189. Bowen M. *Family systems theory and society* / M. Bowen // *Georgetown family symposia. Vol. II.* – [USA] : Lorio & L. McClenathan, 1973. – P. 34 – 67.
190. Bowen M. *Theory in the practice of psychotherapy* / M. Bowen // *Family therapy: theory and practice* // ed. P. I. Guerin. – New York : Gardner Press, 1976. – P. 123 – 154.
191. Brody S. *Patterns of mothering* / Brody S. – N. Y., 1956. – 154 p.
192. Byrne D. C. *State and trait anxiety correlates of illness behavior in survivors of myocardial infarction* / D. C. Byrne, H. M. Whyte // *International Journal of Psychiatry in Medicine.* 1984–1984. Vol. 13. – P. 1 – 9.
193. Catton P. *Interpersonal relations* / P. Catton, D. Smirich // *Journal of Marriage and the Family*, 1971, 39, – P. 702 – 713.
194. Cunningham M. K. *God and Evolution: A Reader* // M. K. Cunningham, NY, Routledge. 2007. – 385 p.
195. Erikson E. H. *Studies in the interpretation of play: clinical observation of play disruption in young children.* / E. H. Erikson *Genetic Psychology Monographs*, Vol. 22, 1940, P. 557-671.
196. Gurvitch G. *Rechtsphilosophie Otto Gierke.* / G. Gurvitch Tubingen, 1924. 154 p.
197. Homans G. K. *Social Behavior Its Elementary Forms.* / G.K. Homans N.Y., 1961, 234 p.

198. Karpman M. D. A Game Free Life: The definitive book on the Drama Triangle and Compassion Triangle by the originator and author-the new transactional analysis of intimacy, openness, and happiness. / M. D. Karpman, B. Stephen. – New York: Self Published, 2014. – 94 p.
199. Kestenberg J. S. Outside and inside, male and female. J. Amer. Psychoanal. Assn., 16: – 1968, P. 457 – 520.
200. Kerckhoff A. Value consensus and need complementarity in mate selection Vol. 27. / A. Kerckhoff, K. Davis // American sociological review. – 1962. – 423 p.
201. Koch R. The 80/20 Principle and 92 // Other Power Laws of Nature: The Science of Success, 1999. – 299 p.
202. LaPiere R. Attitude versus action / (Eds.) Fishbein M., John N. Attitude Theory and Measurement. N.Y., 1967. – 167 p.
203. Lidz R., Lidz, T. The Family Environment of Schizophrenic Patients. Amer. J. of Psychiatry., Wash. 1949. - Vol.106, N5, P. 332 – 345.
204. Mahler M. S. The psychological birth of the human infant / M. S. Mahler, F. Pine, A. Bergman. – New York: Basic Books, 1975. – 308 p.
205. McCall G.J. The social organization of relationships. In G.J. McCall (Ed.) Social relationships. Chicago, Illinois : Aldine, 1970. – 254 p.
206. McGoldrick M. E. The changing family life cycle: A framework for family therapy B. E. Carter, M. E. McGoldrick – 1988 New York, NY, US: Gardner Press, 2nd ed. 1988. – 593 p.
207. Murstein B. A Theory of marriage choice and its applicability to marriage adjustment. In: Theories of Attraction and Love / Ed. By B. I. Murstein. - H.Y.: Springer, 1971, P.100 – 151.
208. Allport G.W. Attitudes // The handbook of social psychology / Ed. by C. Murchison, Worcester. Clark University Press, 1935. – 345 p.
209. Peele S. Fools for Love / R. J. Sternberg, Barnes M. I. (eds.) // The psychology of love. – New Haven, CT: Yale University Press, 1988. – P. 159 – 188.

210. Reis H. Physical attractiveness in social interaction/ H. Reis, J. Nezler, L. Wheeler // Journal of personality and social psychology V. 38. – 1980. – 213 p.
211. Rosenzweig S. The Picture-association method and its application in a study of reactions to frustration of personality, 1945. – 321 p.
212. Satir V. Helping families to change / V. Satir, I. Stachowiak, H. A. Taschman. – New York : Aronson, 1975. – 378 p.
213. Simon H. A. Theories of decision-making in economics and behavioral science // "Microeconomics : Selected Readings" (Ed. by E. Mansfield. New York, 1971. – 278 p.
214. Terman L. M. Psychological factors in marital happiness / L. M. Terman, P. Bottenwieser, L. W. Ferguson, W. B. Johnson, D. P. Wilson. – New York, NY, US: McGraw-Hill, 1938. – 474 p.
215. Tesser S. Evaluative and structural similarity of attitudes as determinants of interpersonal attraction / A. Tesser // Journal of personality and social psychology. V. 18. – 1971. – 293 p.
216. Thomas W. The Polish Peasant in Europe and America W. Thomas, F. Znaniecki, I tom, Boston Richard G. Badger, The Gorham press 1918, 213 p.
217. Toman W. Family constellation: its effects of personality and social behavior. / W. Toman – Springer Pub. Co., 1976. – 333 p.
218. Udry J. R. The social context of marriage Lippincott, 19747 – 530
219. Winch R. F. The Theory of Complementary Needs in Mate-Selection: An Analytic and Descriptive Study / R. F. Winch, T. Ktsanes, V. Ktsanes. – American Sociological Review, 1954. – № 19. – P. 241–249.
220. Winnicott D. The maturational processes and the facilitating environment. L., 1965. – 132 p.
221. Wylie R. The self-concept. V. 2. / R. Wylie. – Lincoln, Nebraska: University of Nebraska Press 1979. – 276 p.

222. Yaffe M. B. Cytokine-induced signaling network sprioritize dynamic rangeover signal strength. M. B. Yaffe, K.A. Janes, H. C. Reinhardt – Cell, 2008 – 343 p.
223. Yalom I. D. The theory and practice of group psychotherapy / I. D. Yalom. – N.-Y. : [s. n.], 1975. – 267 p.
224. Zaions R. Attitudinal effects of mere exposure / R. Zaionz // Journal of personality and social psychology V. 9. – 1968 . – 154 p.

Дисертації, автореферати:

225. Абалкина М. А. Межличностное восприятие и динамика предбрачных отношений: дис. на соиск. ученой степени канд. психол. наук: 19.00.05. / М.А. Абалкина – Москва, 1987. – 204 с.
226. Анпілова Д. В. Особливості переживання психологічної близькості у період ранньої дорослості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.07 «Педагогічна і вікова психологія» / Д. В. Анпілова – Х., 2014. – 20 с.
227. Аргентова Л. В. Представления женщин из неполных родительских семей о лицах противоположного пола: дис. на соиск. ученой степени канд. психол. наук : 19.00.05 / Л. В. Аргентова – Томск, 2007. – 165 с.
228. Бережная А. М. Развитие представлений о брачном партнере у студентов педагогических вузов : автореф. дис. на соиск. ученой степени кандид. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / А. М. Бережная – Ставрополь, 2007. – 21 с.
229. Берко Д. В. Влияние стилей родительского воспитания на личностные особенности девушек: автореф. дис. канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / Д. В. Берко. – Ставрополь, 2000. – 21 с.
230. Болдырева О. И. Влияние гендерных установок на выбор студентами модели семьи: автореф. дис. на соискание учен. степ. канд. психол. наук :

- спец. 19.00.05 «Соціальна психологія» / О. И. Болдырева. – Курск, 2006. – 23 с.
231. Власова Н. В. Соціально-психологічні чинники розвитку батьківсько-юнацьких взаємин у сім'ї : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.05 «Соціальна психологія, психологія соціальної роботи» / Н. В. Власова; НАПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. - К., 2014. - 20 с.
232. Демидова Т. А. Особливості формування уявлень про сім'ю у старшокласників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна і вікова психологія» / Т. А. Демидова. – К., 2003. – 24 с.
233. Дьоміна Г. А. Розвиток особистісної зрілості старшокласників щодо подружнього життя : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна і вікова психологія» / Г. А. Дьоміна. – К., 2008. – 24 с.
234. Жихарева Ю. В. Психологічні особливості прихильності до матері у дітей дошкільного віку : дис. канд. психол. наук : 19.00.07 / Ю. В. Жихарева – Київ, 2016. – 157 с.
235. Іващенко А. С. Психологічні чинники міжособистісних стосунків у молодих сім'ях з різним типом подружньої взаємодії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.05 «Соціальна психологія, психологія соціальної роботи» / А. С. Іващенко. – К., 2013. – 18 с.
236. Карасевич А. П. Формування готовності студентської молоді до створення сім'ї : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.07 / А. П. Карасевич; Ін-т пробл. виховання АПН України. - К., 2009. - 21 с.
237. Кияшко М. О. Життєвий вибір як чинник духовного розвитку особистості в юнацькому віці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол.

- наук : 19.00.07 «Педагогічна і вікова психологія» / М. О. Кияшко. – К., 2012. – 18 с.
238. Кляпець О. Я. Психологічні чинники вибору молодою людиною цивільного шлюбу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.05 «Соціальна психологія, психологія соціальної роботи» / О. Я. Кляпець. – К., 2004. – 21 с.
239. Корнилова Т. В. Психологічна регуляція прийняття інтелектуальних рішень : дис. доктора псих. наук : 19.00.01 / Корнилова Татьяна Васильевна. – М., 1999. – 466с.
240. Костицын Н. Л. Родительские установки как фактор личностного самоопределения в ранней юности (на примере старшеклассников с ограниченными физическими возможностями) : автореф. дис. на соиск. ученой степени кандидата психол. наук: Спец. 19.00.01 «Общая психология, история психологии» / Н. Л. Костицын ; Дальневосточный государственный университет путей сообщения. – Хабаровск, 2003. – 23с.
241. Коцьба Г. О. Психологічні організації uzалежненого кохання у жінок : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Г. О. Коцьба. – Х., 2010. – 20 с.
242. Крупник І. Р. Особливості уявлень дітей трудових мігрантів про сімейне життя: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.05 «Соціальна психологія, психологія соціальної роботи» / І. Р. Крупник – Херсон, 2015. – 26 с.
243. Максименко О. Г. Особливості функціонування механізмів психологічного захисту особистості в умовах родинної депривації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Максименко О. Г. – Одеса, 2008. – 18 с.

244. Маценова Е. Б. Представления о семье в разных группах старшеклассников и студентов : дис. канд. психол. наук : 19.00.07 / Маценова Ева Борисовна. – М., 2001. – 241 с.
245. Мацюк В. В. Психологічні механізми формування у молоді образу шлюбного партнера : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.07 «Педагогічна і вікова психологія» / В. В. Мацюк – К., 2009. – 22 с.
246. Мушкевич М. І. Психологічні особливості впливу батьківської сім'ї на молоде подружжя : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.07 «Педагогічна і вікова психологія» / М. І. Мушкевич. – Рівне, 2002. – 20 с.
247. Пахолков А. В. Социально-психологические детерминанты брачных измерений региональной молодежи : дис. канд. психол. наук : 19.00.05 / Пахолков Александр Владимирович. – Ярославль, 2008. – 204 с.
248. Сердюк Л. З. Динаміка особистісних рис у перші роки подружнього життя : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Л. З. Сердюк; Ін-т психології ім. Г. С.Костюка АПН України. - К., 2000. - 16 с.
249. Сидорик Ю. Р. Психологічні особливості взаємин в родині як чинник становлення життєвих перспектив майбутнього сім'янина: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.07 «Педагогічна і вікова психологія» / Ю. Р. Сидорик. – Івано-Франківськ, 2008. – 19 с.
250. Сизова М. А. Взаимосвязь межпоколенных отношений и функциональности семьи: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Социальная психология» / М. А. Сизова. – Кострома, 2012. – 24 с.
251. Терехина С. А. Образы родительской и будущей семьи у девочек-подростков с делинквентным поведением: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 / Терехина Светлана Алексеевна. – М., 2006. – 196 с.

252. Хлопоніна Н. Є. Вплив рольових очікувань подружжя на характер сімейного спілкування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук 19.00.05 «Соціальна психологія, психологія соціальної роботи» / Н. Є. Хлопоніна. – К., 2007. – 16 с.
253. Чаусова Ю. А. Сімейний наратив як соціально-психологічний засіб конструювання подружніх стосунків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.05 «Соціальна психологія, психологія соціальної роботи» / Ю. А. Чаусова. – К., 2013. – 16 с.
254. Чумакова М. А. Личностные предпосылки рационального выбора в условиях неопределенности: дис. ... канд. псих. наук : 19.00.01 / Чумакова Мария Алексеевна. – М., 2010. – 175с.
255. Чхаїдзе А. О. Духовні цінності особистості як мотив створення сім'ї : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / А. О. Чхаїдзе. – Одеса, 2014. – 20 с.
256. Шевчишина О. В. Психологічні чинники виникнення та профілактика конфліктів у молодій сім'ї : / автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.07 «Педагогічна і вікова психологія» / О. В. Шевчишина. – К., 2009. – 20 с.

Електронні ресурси:

257. Bossard J. H. The Sociology of Child Development [Електронний ресурс / Bossard J. H., Boll E. S. <http://www.biblio.com/book/sociology-child-development-bossard-j-h/d/825022792>
258. Добрович А. Б. Воспитателю о психологии и психогигиене общения [Електронний ресурс] / А. Б. Добрович. — М.: Просвещение, 1987. — 207 с. <http://psychlib.ru/mgppu/hre/hre-1822.htm>
259. Кікінежді О. М. Психологічні детермінанти гендерної соціалізації підлітків [Електронний ресурс] / О. М. Кікінежді // Проблеми сучасної

- психології. – 2013. – Вип. 21. – С. 205-214.
http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2013_21_20
260. Пауэлл Дж. Почему я боюсь любить [Электронный ресурс] / Дж. Пауэлл [Пер. с англ. А. Борисова] // Москва: Лига-Фолиант, 1993.
http://www.koob.pro/powell/afraid_love
261. Пенькова О. І. Сімейно-родинні ціннісні орієнтації в духовному розвитку старшокласників [Електронний ресурс] // Виховання духовності особистості : навчально-методичний посібник / [М. Й. Боришевський, Л. І. Пилипенко, О.І. Пенькова та ін.] ; за заг. ред. М. Й. Боришевського. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 104 с. – С.48-62 <http://lib.iitta.gov.ua/1531/>
262. Прилепских О. С. Особенности влияния образа отца на выбор спутника жизни в юношеском возрасте [Электронный ресурс] // Прикладная психология и психоанализ: электрон. науч. журн. 2011. N 2/ URL: <http://ppip.idnk.ru>
263. Самсонова П. М. Роль родительской семьи в формировании представлений подростков о будущей семье [Электронный ресурс] / П. М. Самсонова // тезисы конф. [«Психологические проблемы современной российской семьи»]. – М., 2005. – 560 с. – режим доступа: <http://www.childpsy.ru/lib/articles/id/10322.php>

ДОДАТКИ

Додаток А

Методики дослідження

Додаток А.1.

Анкета дослідження вибірки

Шановний респондент, дякуємо, що погодилися взяти участь у нашому психологічному дослідженні! Просимо Вас дати щирі відповіді на запитання – це допоможе бути дослідженню максимально об'єктивним. Також хочемо нагадати, що надана Вами інформація є анонімною.

Ваш вік:

Місце проживання (село, містечко чи місто):

Національна приналежність:

Релігійна приналежність:

Скільки років перебуваєте у шлюбі?

Ваш шлюб є громадським чи цивільним?

Яким був термін знайомства до прийняття рішення про вступ до шлюбу?

Чи були інші претендентки на шлюбні стосунки? Якщо так, то скільки?

Чому Ви зупинили свій вибір саме на Вашій партнерці? Дайте максимально розгорнуту відповідь.

Рівень задоволеності подружньою партнеркою (від 0-10, де 10 – максимальна оцінка):

Наскільки міцними вважаєте свої стосунки (від 0-10, де 10 – максимальна оцінка):

Ви проживаєте самі, чи разом із батьками?

Ви росли у повній чи неповній родині?

Скільки дітей було у Вашій батьківській сім'ї?

Чи можете Ви назвати сім'ю, в якій вирости, благополучною?

Чи бачите Ви схожість Вашої партнерки з кимось із Ваших рідних? Якщо так, то які риси співпадають?

Чи мали вплив на вибір Вашої шлюбної партнерки якісь настанови з боку Вашої батьківської сім'ї?

Чи чули Ви коли-небудь з боку батьків про те, якою має бути Ваша шлюбна партнерка? Якщо чули, то якою саме?

Чи допомагали Вам батьки у процесі вибору шлюбної партнерки?

Додаток А.2

**Опитувальник «Шкала сімейного оточення Moos»,
адаптований С.В. Купріяновим**

Інструкція к заповненню: «В этом опроснике 90 утверждений. Вам предстоит решить, какие из этих утверждений верны в отношении вашей **родительской** семьи, какие неверны. Делайте все пометки в бланке для ответов. Если вы находите, что утверждение верно или в основном верно в отношении вашей семьи, поставьте знак «х» в клеточке, обозначенной буквой «В» (верно). Если вы считаете, что утверждение неверно или в основном неверно, поставьте знак «х» в клеточке, обозначенной буквой «Н» (неверно).

Вам может показаться, что некоторые утверждения являются верными в отношении одних членов семьи и неверными в отношении других. Если члены семьи разделяются в свете данного утверждения поровну, решите для себя, каково более сильное впечатление о вашей семье по каждому из утверждений».

Опросник

1. Члены нашей семьи оказывают реальную помощь и поддержку друг другу.
2. Члены нашей семьи часто скрывают свои чувства.
3. В нашей семье мы часто ссоримся.
4. В нашей семье мы не очень часто делаем что-либо самостоятельно (отдельно от других членов).
5. Мы считаем это важным – быть лучшим в любом деле, которое делаешь.
6. Мы часто говорим о политических и социальных проблемах.
7. Мы проводим большую часть выходных дней и вечеров дома.
8. Члены нашей семьи довольно часто смотрят передачи на морально-

2. нравственные темы.
9. Вся деятельность нашей семьи довольно тщательно планируется.
10. В нашей семье редко кто-то командует.
11. Мы часто дома «убиваем» время.
12. В своем доме мы говорим все, что хотим.
13. Члены нашей семьи редко открыто сердятся.
14. В нашей семье очень поощряется независимость.
15. Жизненный успех (продвижение в жизни) очень важен в нашей семье.
16. Мы редко ходим на лекции, спектакли и концерты.
17. Друзья часто приходят к нам в гости.
18. Мы считаем, что семья не несет ответственности за своих членов.
19. Мы, как правило, очень опрятны и организованы.
20. Число правил, которым мы следуем в нашей семье, невелико.
21. Мы вкладываем много энергии в домашние дела.
22. Трудно «разрядиться» дома, не расстроив кого-нибудь.
23. Члены нашей семьи иногда настолько разозлятся, что могут швырять вещи.
24. В нашей семье мы обдумываем свои дела в одиночку.
25. Для нас не очень важно, сколько зарабатывает человек.
26. В нашей семье считается очень важным узнавать о новых вещах, событиях, фактах.
27. Никто в нашей семье не занимается активно спортом, бегом «трусцой», игрой в бадминтон и т. д.
28. Мы часто говорим на морально-нравственные темы.
29. В нашем доме часто трудно бывает найти вещь, которая требуется в данный момент.
30. У нас есть один член семьи, который принимает большинство решений.
31. В нашей семье существует чувство единства.

32. Мы рассказываем друг другу о своих личных проблемах.
33. Члены нашей семьи редко выходят из себя.
34. В нашей семье мы уходим и приходим, когда захотим.
35. В любом деле мы верим в соревнование и девиз «Пусть победит сильней-ший».
36. Мы не очень интересуемся культурной жизнью.
37. Мы часто ходим в кино, театр, туристические походы, на спортивные мероприятия и т. д.
38. Высокая нравственность не является уделом нашей семьи.
39. Быть пунктуальным в нашей семье очень важно.
40. В нашем доме все делается по раз и навсегда заведенному порядку.
41. Мы редко вызываемся добровольно, когда что-то нужно сделать дома.
42. Если нам хочется что-то сделать экспромтом, мы часто тут же собираемся и делаем это.
43. Члены нашей семьи часто критикуют Друг друга.
44. В нашей семье очень мало тайн.
45. Мы всегда стремимся делать дело так, чтобы в следующий раз получилось намного лучше.
46. У нас редко бывают интеллектуальные дискуссии.
47. Все в нашей семье имеют одно или несколько хобби.
48. У членов семьи строгие понятия о том, что правильно и что неправильно.
49. В нашей семье все часто меняют мнение о домашних делах.
50. В нашей семье придается большое значение соблюдению правил.
51. Мы стараемся делать все во имя сплоченности нашей семьи.
52. Если у нас в семье начнешь жаловаться, кто-то обычно расстроится.
53. Члены нашей семьи иногда могут ударить друг друга.
54. Члены нашей семьи обычно полагаются сами на себя, если возникает какая-то проблема.

55. Членов нашей семьи мало волнует продвижение по работе, школьные отметки и т. д.
56. Кто-то в нашей семье играет на музыкальном инструменте.
57. Члены нашей семьи принимают мало участия в развлекательных меро-приятнях.
58. Мы убеждены, что существуют некоторые вещи, которые надо принимать на веру.
59. Члены нашей семьи содержат свои комнаты в порядке.
60. В семейных решениях все имеют равное право голоса.
61. В нашей семье очень слабо развит дух коллективизма.
62. В нашей семье открыто обсуждаются денежные дела и оплата счетов.
63. Если в нашей семье возникают разногласия, мы изо всех сил стараемся «сгладить углы» и сохранить мир.
64. Члены нашей семьи усиленно поощряют друг друга отстаивать свои права.
65. В нашей семье мы не очень стремимся к успеху.
66. Члены семьи часто ходят в библиотеку.
67. Члены семьи иногда посещают курсы или берут уроки по своим интересам и увлечениям (помимо школы).
68. В нашей семье у каждого свои понятия о том, что правильно и что неправильно.
69. Обязанности каждого в нашей семье четко определены.
70. В нашей семье мы можем делать, что хотим.
71. Мы редко по-настоящему ладим друге другом.
72. В нашей семье мы обычно следим за тем, что говорим друг другу.
73. Члены семьи часто пытаются быть в чем-то выше или превзойти один другого.
74. В нашем доме трудно побыть одному, чтобы это кого-нибудь не обидело.

75. «Делу – время, потехе – час» – таково правило нашей семьи.
76. Смотреть телевизор считается в нашей семье важнее, чем читать.
77. Члены семьи часто выходят «в свет».
78. Наша семья придерживается строгих моральных правил.
79. В нашей семье с деньгами обращаются не очень бережно.
80. В нашей семье царит правило: «Всяк сверчок знай свой шесток!»
81. В нашей семье всем уделяется достаточно много времени и внимания.
82. В нашей семье часто возникают спонтанные дискуссии (экспромты).
83. В нашей семье мы считаем, что повышением голоса ничего не добьешься.
84. В нашей семье не поощряется, чтобы каждый высказывался сам за себя.
85. Членов нашей семьи часто сравнивают с другими людьми в отношении того, как они успевают на работе или в школе.
86. В нашей семье по-настоящему любят музыку, живопись, литературу.
87. Главная форма развлечения у нас – смотреть телевизор или слушать радио.
88. Члены нашей семьи верят в торжество справедливости.
89. В нашей семье посуда моется сразу после еды.
90. В нашей семье немного проходит безнаказанно.

В	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Н	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
В	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Н	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
В	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
Н	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
В	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
Н	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40

В	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50
Н	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50
В	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60
Н	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60
В	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70
Н	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70
В	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80
Н	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80
В	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90
Н	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90
	С	Е	К-Т	Н	ОД	ИКО	ОАО	МНА	О	К-Л

Додаток А.3**Опитувальник ПОР****(поведінка батьків і ставлення підлітків до них) Е. Шафера**

Інструкція: «Просим вас оцінити, исходя из собственного опыта, какие из указанных положений более всего характерны для ваших родителей (сейчас и как это было в детстве). Для этого внимательно прочитайте каждое утверждение и заполните регистрационный бланк отдельно на каждого из родителей.

Если вы считаете, что утверждение полностью воспроизводит воспитательные принципы вашего отца (или матери), то поставьте в таблице цифру «2». Если вы считаете, что данное высказывание частично подходит для вашего отца (или матери), то поставьте цифру «1». Если же, по вашему мнению, утверждение не относится к вашему отцу (или матери), то поставьте цифру «0».» Заполняются бланки отдельно, то есть вначале, например, по отношению к матери и только потом по отношению к отцу.

Текст опросника

Мой отец (моя мать):

1. Очень часто улыбается мне.
2. Категорически требует, чтобы я усвоил, что я могу делать, а что нет.
3. Не хватает терпеливости в отношении ко мне.
4. Когда я ухожу, сам решает, когда я должен вернуться.
5. Всегда быстро забывает то, что сам говорит или приказывает.
6. Когда у меня плохое настроение, советует мне успокоиться или развеселиться.
7. Считает, что у меня должно существовать много правил, которые я обязан выполнять.
8. Постоянно на меня кому-то жалуется.

9. Предоставляет мне столько свободы, сколько мне надо.
10. За одно и то же один раз наказывает, а другой – прощает.
11. Очень любит делать что-нибудь вместе.
12. Если назначает какую-нибудь работу, то считает, что я должен делать только ее, пока не закончу.
13. Начинает сердиться и возмущаться по поводу любого пустяка, который я сделал.
14. Могу идти, куда захочу, и не спрашивать у него разрешения.
15. В зависимости от моего настроения отказывается от многих своих дел.
16. Когда мне грустно, пытается развеселить и воодушевить меня.
17. Всегда настаивает на том, что за все мои проступки я, должен быть наказан.
18. Его мало интересует то, что меня волнует и чего я хочу.
19. Если б я захотел, то мог бы идти куда захочу каждый вечер.
20. Имеет определенные правила, но иногда соблюдает их, иногда – нет.
21. Всегда с пониманием выслушивает мои взгляды и мнения.
22. Следит за тем, чтобы я всегда делал то, что мне сказано.
23. Иногда у меня возникает ощущение, что я ему противен.
24. Практически позволяет мне делать все, что мне нравится.
25. Меняет свои решения так, как ему будет удобно.
26. Часто хвалит меня за что-либо.
27. Всегда точно хочет знать, что я делаю и где нахожусь.
28. Хотел бы, чтобы я стал другим, изменился.
29. Позволяет мне самому выбирать дело по душе.
30. Иногда очень легко меня прощает, а иногда – нет.
31. Старается открыто доказать, что любит меня.
32. Всегда следит за тем, что я делаю на улице или в школе.
33. Когда я сделаю что-нибудь не так, постоянно и везде говорит об этом.
34. Предоставляет мне много свободы. Редко говорит «должен» или «нельзя».

35. Очень тяжело заранее определить, как поступит, когда я сделаю что-нибудь плохое или хорошее.
36. Считает, что я должен иметь собственное мнение по каждому вопросу.
37. Всегда тщательно следит за тем, каких друзей я имею.
38. Когда его чем-то задену или обижу, не будет со мной говорить, пока я сам не начну.
39. Всегда легко меня прощает.
40. Хвалит и наказывает очень непоследовательно: иногда слишком много, а иногда слишком мало.
41. Всегда находит время для меня, когда это необходимо.
42. Постоянно указывает мне, как себя вести.
43. Вполне возможно, что в сущности меня ненавидит.
44. Проведение каникул я планирую по собственному желанию.
45. Иногда может обидеть, а иногда бывает добрым и признательным.
46. Всегда откровенно ответит на любой вопрос, о чем бы я ни спросил.
47. Часто проверяет, все ли я убрал, как он велел.
48. Чувствую, что он пренебрегает мною.
49. Моя комната или уголок – это моя крепость: могу убирать ее или нет, он туда не вмешивается.
50. Очень тяжело разобраться в его желаниях и указаниях.

Бланк по відношенню до матері

POZ	1	6	11	16	21	26	31	36	41	46
DIR	2	7	12	17	22	27	32	37	42	47
HOS	3	8	13	18	23	28	33	38	43	48
AUT	4	9	14	19	24	29	34	39	44	49
NED	5	10	15	20	25	30	35	40	45	50

Бланк по відношенню до батька

POZ	1	6	11	16	21	26	31	36	41	46
-----	---	---	----	----	----	----	----	----	----	----

DIR	2	7	12	17	22	27	32	37	42	47
HOS	3	8	13	18	23	28	33	38	43	48
AUT	4	9	14	19	24	29	34	39	44	49
NED	5	10	15	20	25	30	35	40	45	50

Додаток А.4

Гісенський особистісний опитувальник
(D.Beckman, E.Brachler, H.E.Richter)

В этом опроснике речь идет о том, как вы видите и оцениваете своего мужа (жену). Пожалуйста, отметьте свое впечатление на шкале, обведя соответствующую цифру в шкале. Центр шкалы – 0, вправо и влево она простирается от 1 до 3. «0» означает, что вы считаете поведение этого человека ничем не отличающимся от поведения других людей. Например, в пункте 1: если вы считаете, что человек, которого надо оценить, ни терпелив, ни нетерпелив по сравнению с другими людьми, то обведите, пожалуйста, кружком «0». Если его поведение отклоняется в ту или иную сторону, то обведите, пожалуйста, кружком соответственно 1, 2 или 3.

1.	У меня впечатление, что он скорее нетерпеливый	3	2	1	0	1	2	3	скорее терпеливый человек
2.	Я полагаю, что он скорее стремится к общению	3	2	1	0	1	2	3	скорее избегает общения
3.	Я считаю, что он скорее предпочитает руководить другими людьми	3	2	1	0	1	2	3	предпочитает, чтобы им руководили
4.	Я думаю, что изменение внешних условий его жизни очень сильно повлияло бы на его душевное состояние	3	2	1	0	1	2	3	очень мало повлияло бы на его душевное состояние
5.	У меня впечатление, что он довольно редко обеспокоен своими внутренними проблемами	3	2	1	0	1	2	3	довольно часто обеспокоен своими внутренними проблемами
6.	Мне кажется, что он скорее склонен подавлять гнев и досаду	3	2	1	0	1	2	3	склонен проявлять гнев и досаду
7.	Мне кажется, что для него очень важно в чем-то превосходить других людей	3	2	1	0	1	2	3	почти совсем не важно в чем-то превосходить других людей

8.	Я думаю, что он считает себя совсем не склонным к тревоге человеком	3	2	1	0	1	2	3	очень склонным к тревоге человеком
9.	У меня впечатление, что другие, в общем, скорее высоко оценивают результаты его работы	3	2	1	0	1	2	3	скорее невысоко оценивают
10.	Я полагаю, что к другим людям он скорее испытывает полное доверие	3	2	1	0	1	2	3	у него скорее очень мало доверия к другим людям
11.	У меня впечатление, что он проявляет большую	3	2	1	0	1	2	3	небольшую потребность в любви
12.	Я полагаю, что он скорее избегает	3	2	1	0	1	2	3	скорее ищет тесных контактов
13.	Я полагаю, что по сравнению с другими он скорее хорошо умеет	3	2	1	0	1	2	3	скорее плохо умеет обращаться с деньгами
14.	Мне кажется, что он редко чувствует себя подавленным	3	2	1	0	1	2	3	часто чувствует себя подавленным
15.	У меня впечатление, что, в общем, он очень откровенен	3	2	1	0	1	2	3	мало откровенен
16.	Я считаю, что ему скорее трудно	3	2	1	0	1	2	3	легко понравиться другим людям
17.	Я полагаю, что ему скорее легко	3	2	1	0	1	2	3	скорее трудно долгое время быть связанным с другим человеком
18.	Я полагаю, что с правдой он скорее обращается достаточно свободно	3	2	1	0	1	2	3	скорее сверхточно
19.	У меня впечатление, что он, как правило, легко	3	2	1	0	1	2	3	как правило, трудно выходит из себя
20.	Я полагаю, что по сравнению со своими сверстниками он производит впечатление человека более молодого	3	2	1	0	1	2	3	более старого
21.	У меня впечатление, что он скорее не очень аккуратный человек	3	2	1	0	1	2	3	скорее слишком аккуратный и упорядоченный
22.	Я считаю, что у него очень часто	3	2	1	0	1	2	3	очень редко бывают конфликты с другими людьми
23.	Я полагаю, что он привык к тому, что его скорее мало ценят	3	2	1	0	1	2	3	скорее высоко ценят
24.	У меня впечатление, что он скорее сам усложняет себе жизнь	3	2	1	0	1	2	3	скорее облегчает себе жизнь
25.	Я думаю, что он чувствует себя скорее очень далеким от других людей	3	2	1	0	1	2	3	скорее очень близким к другим людям
26.	Я полагаю, что по сравнению с другими он скорее очень склонен к фантазиям	3	2	1	0	1	2	3	совсем не склонен к фантазиям
27.	Я полагаю, что он совсем не придаёт	3	2	1	0	1	2	3	придаёт очень большое

	значения										значение тому, чтобы хорошо выглядеть
28.	У меня впечатление, что ему скорее трудно	3	2	1	0	1	2	3			скорее легко работать в тесном контакте с другими людьми
29.	Я думаю, что он редко	3	2	1	0	1	2	3			часто упрекает себя
30.	Я полагаю, что он способен очень сильно любить	3	2	1	0	1	2	3			не способен очень сильно любить
31.	Я полагаю, что по сравнению с другими он более покладист	3	2	1	0	1	2	3			более упрям
32.	Я полагаю, что он сравнительно редко	3	2	1	0	1	2	3			сравнительно часто беспокоится о других людях
33.	У меня впечатление, что ему скорее плохо	3	2	1	0	1	2	3			скорее хорошо удается отстаивать свои интересы в жизненной борьбе
34.	Я полагаю, что по сравнению с другими он способен очень сильно любить	3	2	1	0	1	2	3			не способен очень сильно любить
35.	Я думаю, что у него очень хорошие	3	2	1	0	1	2	3			очень плохие актерские способности
36.	Я полагаю, что его как правило, считают сильным человеком	3	2	1	0	1	2	3			как правило, считают слабым человеком
37.	У меня впечатление, что ему очень трудно	3	2	1	0	1	2	3			очень легко быть привлекательным для других
38.	Я полагаю, что по сравнению с другими ему скорее легко	3	2	1	0	1	2	3			скорее трудно не отвлекаться от дела
39.	Я полагаю, что ему очень трудно	3	2	1	0	1	2	3			очень легко вести себя непринужденно
40.	Я думаю, что он чувствует себя свободно в общении с лицами другого пола	3	2	1	0	1	2	3			очень скованно

Додаток А.5**«Методика діагностики міжособистісних відносин» Т. Лірі**

Інструкція: Перед Вами опросник, що містить різні характеристики. Слід уважно прочитати кожну і подумати, чи відповідає вона Вашому уявленню про Вашого партнера. Якщо «так», то позначте в таблиці реєстраційного листа хрестиком цифру, що відповідає порядковому номеру характеристики. Якщо «ні», то не робіть жодких позначок на реєстраційному листі. Спробуйте проявити максимальну уважність і відкритість.

Тестовий матеріал

Он (она) - людина, який:

1. Умеє подобатися.
2. Створює враження на оточуючих.
3. Умеє розпорядитися, наказувати.
4. Умеє встояти на своєму.
5. Має почуття гідності.
6. Незалежний.
7. Здатний сам піклуватися про себе.
8. Може проявити байдужість.
9. Здатний бути суворою.
10. Строгий, але справедливий.
11. Може бути щирим.
12. Критичний до інших.
13. Любить плакати.
14. Часто сумний.
15. Здатний проявляти недовіру.
16. Часто розчаровується.
17. Здатний бути критичним до себе.
18. Здатний визнати свою неправоту.
19. Легко підкоряється.
20. Піддатливий.
21. Подякований.
22. Дивуваний і схильний до імітації.
23. Поважливий.
24. Шукає схвалення.

25. Способный к сотрудничеству, взаимопомощи.
26. Стремится ужиться с другими.
27. Доброжелательный.
28. Внимательный и ласковый.
29. Деликатный.
30. Ободряющий.
31. Отзывчивый к призывам о помощи.
32. Бескорыстный.
33. Способен вызывать восхищение.
34. Пользуется уважением у других.
35. Обладает талантом руководителя.
36. Любит ответственность.
37. Уверен в себе.
38. Самоуверен и напорист.
39. Деловитый, практичный.
40. Соперничающий.
41. Стойкий и крутой, где надо.
42. Неумолимый, но беспристрастный.
43. Раздражительный.
44. Открытый и прямолинейный.
45. Не терпит, чтобы им командовали.
46. Скептичен.
47. На него трудно произвести впечатление.
48. Обидчивый, щепетильный.
49. Легко смущается.
50. Неуверенный в себе.
51. Уступчивый.
52. Скромный.
53. Часто прибегает к помощи других.
54. Очень почитает авторитеты.
55. Охотно принимает советы.
56. Доверчив и стремится радовать других.
57. Всегда любезен в общении.
58. Дорожит мнением окружающих.
59. Общительный и уживчивый.
60. Добросердечный.
61. Добрый, вселяющий уверенность.
62. Нежный и мягкосердечный.
63. Любит заботиться о других.

64. Щедрый.
65. Любит давать советы.
66. Производит впечатление значительности.
67. Начальственно-повелительный.
68. Властный.
69. Хвастливый.
70. Надменный и самодовольный.
71. Думает только о себе.
72. Хитрый.
73. Нетерпим к ошибкам других.
74. Расчетливый.
75. Откровенный.
76. Часто недружелюбен.
77. Озлоблен.
78. Жалобщик.
79. Ревнивый.
80. Долго помнит обиды.
81. Самобичующий.
82. Застенчивый.
83. Безынициативный.
84. Кроткий.
85. Зависимый, несамостоятельный.
86. Любит подчиняться.
87. Предоставляет другим принимать решения.
88. Легко попадает впросак.
89. Легко поддается влиянию друзей.
90. Готов довериться любому.
91. Благорасположен ко всем без разбора.
92. Всем симпатизирует.
93. Прощает все.
94. Переполнен чрезмерным сочувствием.
95. Великодушен и терпим к недостаткам.
96. Стремится помочь каждому.
97. Стремящийся к успеху.
98. Ожидает восхищения от каждого.
99. Распоряжается другими.
100. Деспотичный.
101. Относится к окружающим с чувством превосходства.
102. Тщеславный.

103. Эгоистичный.
104. Холодный, черствый.
105. Язвительный, насмешливый.
106. Злой, жестокий.
107. Часто гневлив.
108. Бесчувственный, равнодушный.
109. Злопамятный.
110. Проникнут духом противоречия.
111. Упрямый.
112. Недоверчивый и подозрительный.
113. Робкий.
114. Стыдливый.
115. Услужливый.
116. Мягкотельный.
117. Почти никому не возражает.
118. Навязчивый.
119. Любит, чтобы его опекали.
120. Чрезмерно доверчив.
121. Стремится снискать расположение каждого.
122. Со всеми соглашается.
123. Всегда со всеми дружелюбен.
124. Всех любит.
125. Слишком снисходителен к окружающим.
126. Старается утешить каждого.
127. Заботится о других.
128. Портит людей чрезмерной добротой.

Регістраційний бланк

№		№		№		№	
1		33		65		97	
2		34		66		98	
3		35		67		99	
4		36		68		100	
5		37		69		101	
6		38		70		102	
7		39		71		103	

8		40		72		104	
9		41		73		105	
10		42		74		106	
11		43		75		107	
12		44		76		108	
13		45		77		109	
14		46		78		110	
15		47		79		111	
16		48		80		112	
17		49		81		113	
18		50		82		114	
19		51		83		115	
20		52		84		116	
21		53		85		117	
22		54		86		118	
23		55		87		119	
24		56		88		120	
25		57		89		121	
26		58		90		122	
27		59		91		123	
28		60		92		124	
29		61		93		125	
30		62		94		126	
31		63		95		127	
32		64		96		128	

Додаток А.6

Тест РОД (рольові очікування і домагання у шлюбі)

О.Волкової, Г.Трапезнікової

Інструкція. «Шановний(а) пане (пані)! Вам запропоновані різні твердження про шлюб, сім'ю, стосунки чоловіка і дружини. Уважно читаючи кожне твердження, оцініть його та поставте оцінку в бланк відповідей (біля номеру питання поставте Вашу оцінку) - варіант відповіді «Цілком згодний» оцінюється у 3 бали, «Загалом це правильно» – 2 бали, «Це не зовсім так» – 1 бал, «Це неправильно» – 0 балів. Намагайтеся висловлювати особисту думку, а не ту, яка побутує серед близьких і друзів».

Жіночий варіант

1. Настрій і самопочуття людини залежать від задоволення її сексуальних потреб.
2. Щастя у шлюбі залежить від сексуальної гармонії подружжя.
3. Сексуальні стосунки – головне у відносинах чоловіка і дружини.
4. Головне у шлюбі – щоб чоловік і дружина мали багато спільних інтересів.
5. Чоловік – це друг, який поділяє мої інтереси, думки, захоплення.
6. Чоловік – це, насамперед, друг, з яким можна поговорити про свої справи.
7. Найголовніша турбота чоловіка – забезпечити матеріальний добробут і побутовий комфорт сім'ї.
8. Чоловік має виконувати хатню роботу нарівні з дружиною.
9. Чоловік повинен уміти обслуговувати себе, а не чекати, що дружина візьме на себе всі турботи про нього.
10. Чоловік має ходити коло дітей не менше, ніж дружина.
11. Я хотіла б, щоб мій чоловік любив дітей.
12. Про чоловіка я роблю висновок зважаючи на те, добрий чи поганий він батько.

13. Мені подобаються енергійні ділові чоловіки.
14. Я дуже ціную чоловіків, які серйозно захоплені своєю справою.
15. Для мене дуже важливо, як оцінюють на роботі ділові і професійні якості мого чоловіка.
16. Чоловік повинен уміти створювати в сім'ї теплу, довірчу атмосферу.
17. Для мене головне, щоб мій чоловік добре розумів мене і сприймав такою, яка я є.
18. Чоловік – це насамперед друг, який уважно і турботливо ставиться до моїх переживань, настрою, стану.
19. Мені подобається, коли мій чоловік красиво і модно вдягнений.
20. Мені подобаються показні високорослі чоловіки.
21. Чоловік має виглядати так, щоб на нього було приємно подивитися.
22. Найважливіша турбота жінки – щоб у сім'ї всі були доглянуті.
23. Я завжди знаю, що потрібно купити для моєї сім'ї.
24. Я збираю корисні поради господарці: як готувати смачні страви, консервувати овочі, фрукти.
25. Головну роль у вихованні дитини завжди відіграє мати.
26. Я не боюся труднощів, пов'язаних з народженням і вихованням дитини.
27. Я люблю дітей й із задоволенням займаюся з ними.
28. Я прагну посісти гідне місце у житті.
29. Я хочу стати фахівцем.
30. Я пишаюся, коли мені доручають важку і відповідальну роботу.
31. Близькі друзі часто звертаються до мене за порадою, з проханням допомогти і підтримати.
32. Оточуючі часто звертаються до мене зі своїми бідами.
33. Я завжди щиро і зі співчуттям втішаю й опікую людей, які цього потребують.
34. Мій настрій багато в чому залежить від того, як я виглядаю.
35. Я люблю красиво одягатись, прикраси, користуватись косметикою.
36. Я надаю великого значення своєму зовнішньому вигляду.

Бланк відповідей

							Заг. бал	
І. С.	1	2	3					
О. І. з Ш. П.	4	5	6					
Г. П.	7	8	9	22	23	24		
Б. В.	10	11	12	25	26	27		
С. А.	13	14	15	28	29	30		
Е. П.	16	17	18	31	32	33		
З. П.	19	20	21	34	35	36		

Інструкція. «Шановний(а) пане (пані)! Вам запропоновані різні тверджен-ня про шлюб, сім'ю, стосунки чоловіка і дружини. Уважно читаючи кожне твердження, оцініть його та поставте оцінку в бланк відповідей (біля номеру питання поставте Вашу оцінку) – варіант відповіді «Цілком згодний» оцінюється у 3 бали, «Загалом це правильно» – 2 бали, «Це не зовсім так» – 1 бал, «Це неправильно» – 0 балів. Намагайтеся висловлювати особисту думку, а не ту, яка побутує серед близьких і друзів.»

Чоловічий варіант

1. Настрій і самопочуття людини залежать від задоволення її сексуальних потреб.
2. Щастя у шлюбі залежить від сексуальної гармонії подружжя.
3. Сексуальні стосунки – головне у відносинах чоловіка і дружини.
4. Головне у шлюбі – щоб у чоловіка і дружини було багато спільних інтересів.
5. Дружина – це друг, який поділяє мої інтереси, думки, захоплення.
6. Дружина – це, насамперед, друг, з яким можна поговорити про свої справи.
7. Найголовніша турбота дружини – годувати і доглядати всіх у сім'ї.

8. Жінка може впасти в моїх очах, якщо вона добра господиня.
9. Жінка може пишатися собою, якщо вона хороша господиня.
10. Я хотів би, щоб моя дружина любила дітей.
11. Жінка, яка вважає обтяжливим бути матір'ю, є неповноцінною.
12. Для мене головне в жінці – щоб вона була доброю матір'ю моїм дітям.
13. Мені подобаються ділові й енергійні жінки.
14. Я дуже ціную жінок, які серйозно захоплені своєю справою.
15. Для мене дуже важливо, як оцінюють на роботі ділові й професійні якості моєї дружини.
16. Дружина повинна, насамперед, створювати і підтримувати теплу, довірливу атмосферу в сім'ї.
17. Для мене головне, щоб моя дружина добре розуміла мене і сприймала таким, який я є.
18. Дружина – це, насамперед, друг, який уважно і турботливо ставиться до моїх переживань, настрою, стану.
19. Мені дуже подобається, коли моя дружина красиво і модно вдягнена.
20. Я дуже ціную жінок, що вміють красиво вдягатися.
21. Жінка має виглядати так, щоб на неї звертали увагу.
22. Я завжди знаю, що потрібно купити для моєї сім'ї.
23. Я люблю господарювати.
24. Я можу робити ремонт квартири, лагодити побутову техніку.
25. Діти люблять грати зі мною, охоче спілкуються.
26. Я дуже люблю дітей і вмію з ними займатися.
27. Я приймав би активну участь у вихованні своєї дитини, навіть якби ми з дружиною вирішили розлучитися.
28. Я прагну посісти гідне місце у житті.
29. Я хочу стати фахівцем.
30. Я пишаюся, коли мені доручають важку і відповідальну роботу.
31. Близькі і друзі часто звертаються до мене за порадою, з проханням допомогти і підтримати.

32. Оточуючі часто звертаються до мене зі своїми бідами.
33. Я завжди щиро й зі співчуттям втішаю й опікую людей, які цього потребують.
34. Мій настрій багато в чому залежить від того, як я виглядаю.
35. Я намагаюся вдягати те, що мені личить.
36. Я прискіпливо ставлюсь до крою костюму, фасону сорочок, кольору краватки.

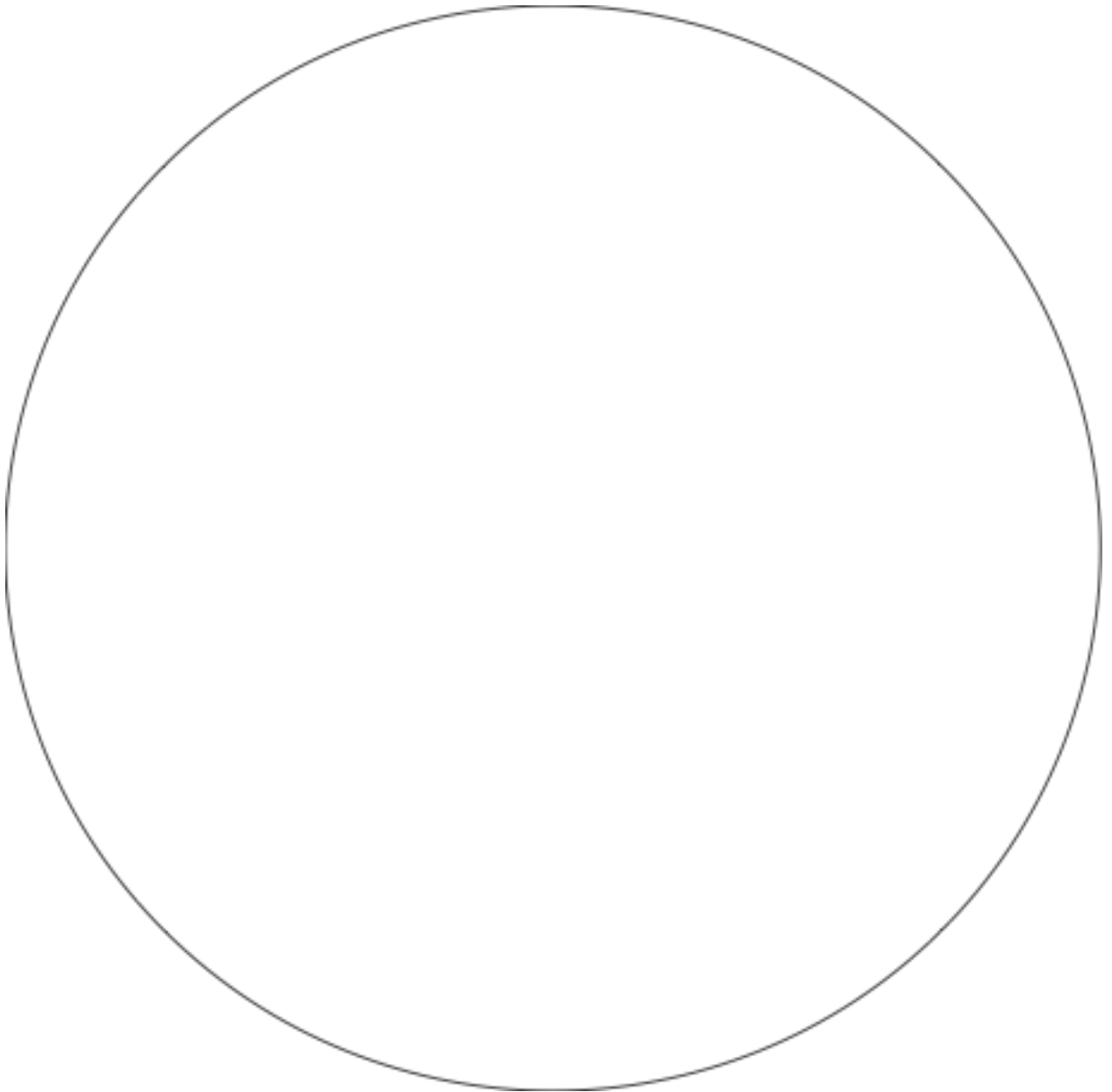
Бланк відповідей

							Заг. бал	
І. С.	1	2	3					
О. І. з Ш. П.	4	5	6					
Г. П.	7	8	9	22	23	24		
Б. В.	10	11	12	25	26	27		
С. А.	13	14	15	28	29	30		
Е. П.	16	17	18	31	32	33		
З. П.	19	20	21	34	35	36		

Додаток А.7

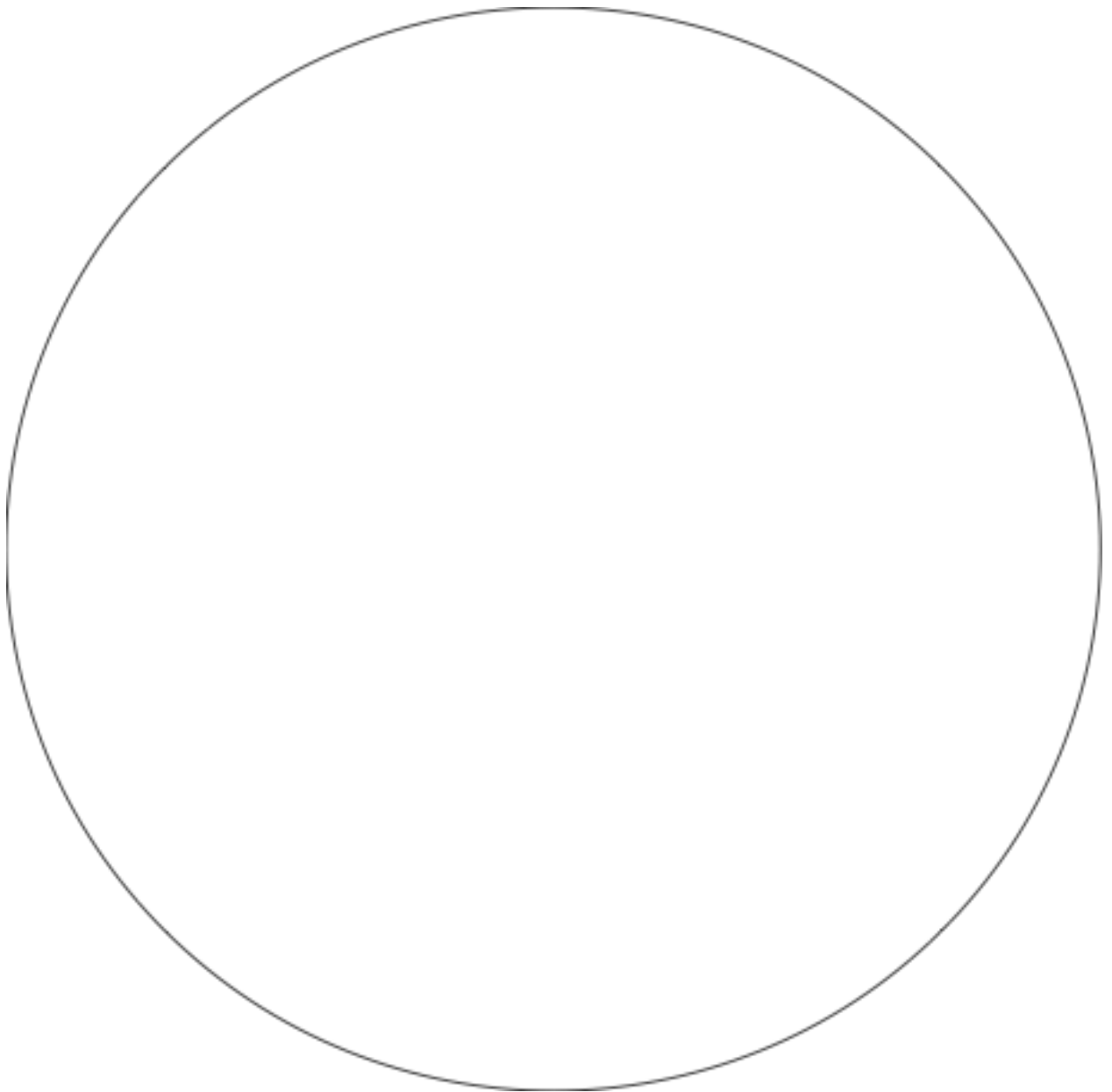
Малюнковий тест «Сімейна соціограма» (батьківська сім'я)

Інструкція: «На аркуші паперу перед Вами зображене коло. Намалюйте в ньому самого себе і членів своєї батьківської сім'ї у формі кружків і підпишіть їх (напр.: мама, тато, брат, сестра, бабуся, дідусь і т. д.)».

Малюнковий тест «Сімейна соціограма» (власна сім'я)

Інструкція: «На аркуші паперу перед Вами зображене коло. Намалюйте в ньому самого себе і членів своєї актуальної сім'ї в формі кружків і підпишіть їх (напр.: чоловік, старший син, молодша донька і т. д.)».

Додаток А.8**Малюнок сім'ї (батьківської та власної)**

Інструкція 1: На зворотній стороні паперу намалюйте свою батьківську сім'ю та підпишіть.

Інструкція 2: На зворотній стороні паперу намалюйте себе та свою подружню партнерку.

Додаток Б

Результати математичних методів емпіричного дослідження

Додаток Б.1

Порівняння незалежних вибірок методом t-критерію Ст'юдента

		Критерій для незалежних вибірок									
		Критерій рівності дисперсій Лівія		t-критерій рівності середніх						95% довірчий інтервал різниці середніх	
				F	Знч.	t	ст. св.	значимість (2- стороння)	різниця середніх		
Згуртованість	Передбачається рівність дисперсій	1,586	,210	,381	134,000	,704	,132	,348	-,556	,820	
	Рівність дисперсій не передбачається			,381	132,982	,704	,132	,348	-,556	,820	
Експресивність	Передбачається рівність дисперсій	,119	,731	,773	134,000	,441	,206	,266	-,321	,733	
	Рівність дисперсій не передбачається			,773	130,929	,441	,206	,266	-,321	,733	
Конфлікт	Передбачається рівність дисперсій	,156	,694	-,919	134,000	,360	-,382	,416	-1,205	,441	
	Рівність дисперсій не передбачається			-,919	133,963	,360	-,382	,416	-1,205	,441	
Незалежність	Передбачається рівність дисперсій	2,319	,130	,613	134,000	,541	,162	,264	-,360	,684	
	Рівність дисперсій не передбачається			,613	129,948	,541	,162	,264	-,360	,684	
Орієнтація на досягнення	Передбачається рівність дисперсій	,151	,698	,806	134,000	,422	,213	,265	-,310	,736	
	Рівність дисперсій не передбачається			,806	133,839	,422	,213	,265	-,310	,736	
Інтелектуально-культурна орієнтація	Передбачається рівність дисперсій	,348	,556	,813	134,000	,418	,309	,380	-,443	1,061	
	Рівність дисперсій не передбачається			,813	132,995	,418	,309	,380	-,443	1,061	
Орієнтація на активний відпочинок	Передбачається рівність дисперсій	1,421	,235	,145	134,000	,885	,059	,406	-,745	,863	
	Рівність дисперсій не передбачається			,145	132,602	,885	,059	,406	-,745	,863	
Морально-етичні аспекти	Передбачається рівність дисперсій	,114	,737	,560	134,000	,577	,132	,236	-,335	,600	
	Рівність дисперсій не передбачається			,560	133,952	,577	,132	,236	-,335	,600	
Організація	Передбачається рівність дисперсій	,019	,890	-,037	134,000	,971	-,015	,399	-,804	,775	
	Рівність дисперсій не передбачається			-,037	133,373	,971	-,015	,399	-,804	,775	
Контроль	Передбачається рівність дисперсій	,090	,765	-1,121	134,000	,264	-,324	,289	-,894	,247	
	Рівність дисперсій не передбачається			-1,121	132,962	,264	-,324	,289	-,894	,247	
Позитивний інтерес, мама	Передбачається рівність дисперсій	2,926	,090	1,880	132,000	,062	,440	,234	-,023	,903	
	Рівність дисперсій не передбачається			1,887	127,235	,061	,440	,233	-,021	,902	

Директивність, мама	Передбачається рівність дисперсій	,081	,776	-,388	132,000	,699	-,076	,196	-,465	,312
	Рівність дисперсій не передбачається			-,388	131,921	,699	-,076	,196	-,465	,312
Ворожість, мама	Передбачається рівність дисперсій	12,169	,001	-1,430	132,000	,155	-,352	,246	-,839	,135
	Рівність дисперсій не передбачається			-1,435	127,137	,154	-,352	,245	-,838	,134
Автономність, мама	Передбачається рівність дисперсій	,003	,956	3,748	132,000	,000	,655	,175	,309	1,000
	Рівність дисперсій не передбачається			3,749	131,999	,000	,655	,175	,309	1,000
Непоследовність, мама	Передбачається рівність дисперсій	,678	,412	1,244	132,000	,216	,217	,175	-,128	,563
	Рівність дисперсій не передбачається			1,244	131,912	,216	,217	,175	-,128	,563
Позитивний інтерес, тато	Передбачається рівність дисперсій	2,279	,134	2,202	123,000	,030	,478	,217	,048	,908
	Рівність дисперсій не передбачається			2,228	121,868	,028	,478	,215	,053	,903
Директивність, тато	Передбачається рівність дисперсій	,476	,492	-2,830	123,000	,005	-,600	,212	-1,019	-,180
	Рівність дисперсій не передбачається			-2,833	121,899	,005	-,600	,212	-1,019	-,181
Ворожість, тато	Передбачається рівність дисперсій	,486	,487	-2,671	123,000	,009	-,612	,229	-1,066	-,159
	Рівність дисперсій не передбачається			-2,676	122,246	,008	-,612	,229	-1,066	-,159
Автономність, тато	Передбачається рівність дисперсій	3,871	,051	5,470	123,000	,000	1,033	,189	,659	1,407
	Рівність дисперсій не передбачається			5,552	120,067	,000	1,033	,186	,665	1,402
Непоследовність, тато	Передбачається рівність дисперсій	5,155	,025	,423	123,000	,673	,070	,166	-,259	,399
	Рівність дисперсій не передбачається			,414	99,028	,680	,070	,170	-,267	,407
Соціальне схвалення	Передбачається рівність дисперсій	3,801	,053	,724	134,000	,470	,662	,914	-1,146	2,470
	Рівність дисперсій не передбачається			,724	126,740	,470	,662	,914	-1,147	2,471
Домінантність	Передбачається рівність дисперсій	,709	,401	-1,454	134,000	,148	-1,529	1,052	-3,610	,551
	Рівність дисперсій не передбачається			-1,454	132,593	,148	-1,529	1,052	-3,610	,551
Контроль над собою	Передбачається рівність дисперсій	,785	,377	-2,273	134,000	,025	-1,750	,770	-3,273	-,227
	Рівність дисперсій не передбачається			-2,273	127,193	,025	-1,750	,770	-3,273	-,227
Переважаючий настрій	Передбачається рівність дисперсій	,297	,587	-3,958	134,000	,000	-3,176	,803	-4,764	-1,589
	Рівність дисперсій не передбачається			-3,958	132,420	,000	-3,176	,803	-4,764	-1,589
Відкритість/ замкнутість	Передбачається рівність дисперсій	,626	,430	1,269	134,000	,207	1,059	,834	-,592	2,709
	Рівність дисперсій не передбачається			1,269	132,327	,207	1,059	,834	-,592	2,709
Соціальні здібності	Передбачається рівність дисперсій	1,833	,178	,851	134,000	,396	,779	,916	-1,032	2,591
	Рівність дисперсій не передбачається			,851	132,949	,396	,779	,916	-1,032	2,591
Авторитарний	Передбачається рівність дисперсій	3,029	,084	1,099	134,000	,274	,618	,562	-,494	1,730
	Рівність дисперсій не передбачається			1,099	130,818	,274	,618	,562	-,495	1,730
Егоцентричний	Передбачається рівність дисперсій	,826	,365	2,809	134,000	,006	1,118	,398	,331	1,905
	Рівність дисперсій не передбачається			2,809	132,172	,006	1,118	,398	,331	1,905

Агресивний	Передбачається рівність дисперсій	,056	,813	,104	134,000	,917	,044	,425	-,796	,884
	Рівність дисперсій не передбачається			,104	133,843	,917	,044	,425	-,796	,884
Недовірливий	Передбачається рівність дисперсій	1,274	,261	-1,643	134,000	,103	-,838	,510	-1,847	,171
	Рівність дисперсій не передбачається			-1,643	130,977	,103	-,838	,510	-1,848	,171
Покірний	Передбачається рівність дисперсій	,187	,666	-2,117	134,000	,036	-,956	,452	-1,849	-,063
	Рівність дисперсій не передбачається			-2,117	132,873	,036	-,956	,452	-1,849	-,063
Залежний	Передбачається рівність дисперсій	,427	,515	-1,443	134,000	,151	-,618	,428	-1,465	,229
	Рівність дисперсій не передбачається			-1,443	133,607	,151	-,618	,428	-1,465	,229
Дружелюбний	Передбачається рівність дисперсій	,004	,950	-1,108	134,000	,270	-,632	,571	-1,761	,497
	Рівність дисперсій не передбачається			-1,108	133,836	,270	-,632	,571	-1,761	,497
Альтруїстичний	Передбачається рівність дисперсій	1,825	,179	-2,138	134,000	,034	-1,441	,674	-2,774	-,108
	Рівність дисперсій не передбачається			-2,138	132,189	,034	-1,441	,674	-2,774	-,108
Інтимно-сексуальна	Передбачається рівність дисперсій	2,722	,101	-1,029	134,000	,305	-,324	,314	-,945	,298
	Рівність дисперсій не передбачається			-1,029	129,677	,305	-,324	,314	-,945	,298
Особистісна ідентифікація	Передбачається рівність дисперсій	,359	,550	-,094	134,000	,925	-,029	,314	-,650	,591
	Рівність дисперсій не передбачається			-,094	133,954	,925	-,029	,314	-,650	,591
Господарсько-побутова очік.	Передбачається рівність дисперсій	,003	,955	5,907	134,000	,000	1,603	,271	1,066	2,140
	Рівність дисперсій не передбачається			5,907	133,399	,000	1,603	,271	1,066	2,140
Батьківсько-виховна очік.	Передбачається рівність дисперсій	14,299	,000	-,143	134,000	,887	-,044	,309	-,655	,567
	Рівність дисперсій не передбачається			-,143	114,105	,887	-,044	,309	-,656	,567
Соціальна активність, очік.	Передбачається рівність дисперсій	1,254	,265	3,178	134,000	,002	1,059	,333	,400	1,718
	Рівність дисперсій не передбачається			3,178	128,525	,002	1,059	,333	,400	1,718
Емоційно-психотерапевтична, очік.	Передбачається рівність дисперсій	5,150	,025	1,121	134,000	,264	,324	,289	-,247	,894
	Рівність дисперсій не передбачається			1,121	111,692	,265	,324	,289	-,248	,895
Зовнішня привабливість, очік.	Передбачається рівність дисперсій	,023	,881	-1,157	134,000	,249	-,324	,280	-,877	,230
	Рівність дисперсій не передбачається			-1,157	132,837	,249	-,324	,280	-,877	,230
Господарсько-побутова, домаг.	Передбачається рівність дисперсій	,474	,492	,727	134,000	,468	,235	,323	-,404	,875
	Рівність дисперсій не передбачається			,727	133,674	,468	,235	,323	-,404	,875
Батьківсько-виховна, домаг.	Передбачається рівність дисперсій	,480	,490	-3,444	134,000	,001	-,985	,286	-1,551	-,419
	Рівність дисперсій не передбачається			-3,444	131,904	,001	-,985	,286	-1,551	-,419
Соціальна активність, домаг.	Передбачається рівність дисперсій	,789	,376	-3,638	134,000	,000	-,985	,271	-1,521	-,450
	Рівність дисперсій не передбачається			-3,638	131,750	,000	-,985	,271	-1,521	-,450
Емоційно-психотерапевтична, домаг	Передбачається рівність дисперсій	,456	,501	,874	134,000	,384	,279	,320	-,353	,912
	Рівність дисперсій не передбачається			,874	132,809	,384	,279	,320	-,353	,912

Зовнішня привабливість, домаг.	Передбачається рівність дисперсій	3,923	,050	1,386	134,000	,168	,426	,308	-,182	1,035
	Рівність дисперсій не передбачається			1,386	125,509	,168	,426	,308	-,182	1,035

Додаток Б.2

Міра адекватності факторного аналізу (жінки)

Міра вибіркової адекватності Кайзера-Мейера-Олкина.		0,370
Критерій сферичності Бартлетта	Приблизний χ^2 -квадрат	1938,309
	ступінь свободи	1128
	значимість	0,000

Міра адекватності факторного аналізу (чоловіки)

Міра адекватності і критерій Бартлетта		
Міра вибіркової адекватності Кайзера-Мейера-Олкина		0,370
Критерій сферичності Бартлетта	Приблизний χ^2 -квадрат	1809,346
	ступінь свободи	1128
	значимість	0

Додаток Б.3

Коефіцієнт залученості змінних у факторах (жінки)

Назва змінної	Коефіцієнт залученості змінних у факторах					
	1-й фактор	2-й фактор	3-й фактор	4-й фактор	5-й фактор	6-й фактор
Згуртованість	0,785	0,038	0,056	0,150	-0,088	0,155
Експресивність	0,616	-0,058	0,084	0,000	-0,198	-0,204
Конфлікт	0,701	0,154	0,088	0,248	0,001	0,201
Незалежність	0,604	-0,017	0,150	0,176	-0,188	-0,011
Орієнтація на досягнення	0,253	-0,066	0,408	-0,131	0,156	-0,100
Інтелектуально-культурна орієнтація	0,458	-0,388	0,078	-0,241	-0,061	0,044
Орієнтація на активний відпочинок	0,565	-0,366	0,092	-0,246	0,100	0,213
Морально-етичні аспекти	0,307	-0,111	-0,018	-0,169	0,073	0,074
Організація	0,299	-0,298	0,300	-0,039	-0,257	0,430
Контроль	-0,296	0,087	0,411	-0,048	-0,241	0,237
Позитивний інтерес мама	0,670	0,079	0,046	0,145	-0,247	-0,229
Директивність мама	-0,405	0,283	0,467	-0,144	-0,164	0,249
Ворожість мама	-0,599	0,001	0,344	-0,282	0,172	0,427
Автономність мама	0,552	0,060	-0,302	0,197	0,316	-0,119
Непоследовність мама	-0,418	0,114	0,380	-0,275	0,287	0,125
Позитивний інтерес тато	0,722	0,158	0,125	-0,120	-0,071	-0,015
Директивність тато	-0,309	0,132	0,422	0,180	-0,439	0,077
Ворожість тато	-0,589	0,030	0,318	0,241	-0,085	0,245
Автономність тато	0,369	0,040	-0,117	-0,217	0,570	-0,005
Непоследовність тато	-0,372	0,064	0,267	-0,107	0,064	0,057
Соціальне схвалення	0,350	0,121	0,050	-0,619	0,035	0,159
Домінантність	0,273	0,717	-0,248	-0,060	-0,093	0,080
Контроль над собою	0,075	-0,386	0,169	0,079	-0,396	0,167
Переважаючий настрій	0,226	0,155	0,078	0,074	-0,364	-0,297
Відкритість – замкнутість	-0,146	-0,193	0,081	0,565	-0,036	-0,333
Соціальні здібності	-0,026	-0,005	-0,055	0,494	-0,259	0,012
Авторитарний	0,294	-0,408	0,350	-0,425	0,127	-0,217
Егоцентричний	0,010	-0,576	0,375	-0,216	0,113	-0,471
Агресивний	0,161	-0,508	0,421	-0,380	-0,020	-0,255
Недовірливий	-0,261	-0,588	0,299	0,156	-0,050	-0,244
Покірний	-0,029	0,667	0,163	-0,266	-0,070	-0,226
Залежний	-0,128	0,577	0,087	-0,087	-0,059	-0,456
Дружелюбний	0,061	0,692	0,346	-0,223	-0,023	-0,280
Альтруїстичний	0,129	0,620	0,295	-0,263	-0,159	-0,250
Інтимно-сексуальна	0,147	0,170	0,036	0,242	0,231	-0,099
Особистісна ідентифікація	0,322	0,072	0,559	0,173	-0,090	-0,041
Господарсько-побутова очік.	-0,117	0,145	0,382	0,379	0,280	-0,128
Батьківсько-виховна очік.	-0,038	0,206	0,114	0,352	0,473	0,010
Соціальна активність очік.	0,238	0,123	0,288	0,190	0,390	0,242
Емоційно-психотерапевтична очік.	0,102	0,418	0,350	0,170	0,141	0,139
Зовнішня привабливість очік.	0,249	0,101	0,175	0,029	0,567	0,059
Господарсько-побутова домаг.	0,192	0,227	0,401	0,440	0,128	-0,011
Батьківсько-виховна домаг.	0,318	-0,061	0,172	0,479	0,011	0,339
Соціальна активність домаг.	0,210	0,087	0,332	-0,366	-0,042	0,106
Емоційно-психотерапевтична домаг.	0,464	-0,085	0,417	0,284	-0,027	0,152
Зовнішня привабливість домаг.	0,149	0,005	-0,063	-0,059	0,205	0,273
Рівень задоволен. шлюбним партнером	0,186	0,164	-0,175	-0,204	-0,261	0,076
Міцність стосунків	0,295	0,287	-0,302	-0,253	-0,233	0,457

Додаток Б.4

Коефіцієнт залученості змінних у факторах (чоловіки)

Назва змінної	Коефіцієнт залученості змінних у факторах				
	1-й фактор	2-й фактор	3-й фактор	4-й фактор	5-й фактор
Згуртованість	0,004	0,770	-0,151	-0,189	-0,191
Експресивність	0,038	0,655	-0,150	0,079	-0,114
Конфлікт	-0,124	0,509	-0,262	-0,112	-0,056
Незалежність	0,037	0,565	0,121	-0,090	0,271
Орієнтація на досягнення	0,023	0,534	-0,122	-0,144	0,052
Інтелектуально-культурна орієнтація	-0,003	0,229	-0,500	-0,052	0,286
Орієнтація на активний відпочинок	-0,158	0,250	-0,549	-0,105	0,348
Морально-етичні аспекти	-0,134	0,096	-0,202	0,333	0,210
Організація	0,008	0,437	-0,307	-0,236	0,099
Контроль	0,385	0,165	-0,134	-0,196	-0,254
Позитивний інтерес мати	0,065	0,667	0,149	0,124	0,019
Директивність мати	0,489	-0,328	-0,208	0,087	-0,306
Ворожість мати	0,386	-0,452	-0,264	0,245	-0,276
Автономність мати	-0,064	0,663	0,415	0,229	-0,064
Непоследовність мати	0,461	-0,347	-0,075	0,306	-0,152
Позитивний інтерес батько	-0,045	0,445	-0,206	0,015	0,092
Директивність батько	0,435	-0,282	-0,182	-0,318	-0,109
Ворожість батько	0,564	-0,283	0,176	-0,066	0,013
Автономність батько	-0,069	0,418	0,275	0,187	0,175
Непоследовність батько	0,483	-0,321	0,243	0,019	0,122
Соціальне схвалення	0,032	-0,055	-0,042	0,030	0,688
Домінантність	-0,201	0,104	-0,298	0,404	-0,430
Контроль над собою	-0,020	0,265	0,253	-0,086	-0,181
Переважаючий настрої	0,293	-0,177	0,096	0,316	-0,302
Відкритість-замкнутість	-0,147	0,166	-0,017	-0,183	-0,682
Соціальні здібності	-0,211	0,127	0,062	-0,278	-0,597
Авторитарний	0,186	0,151	0,668	0,270	0,276
Егоцентричний	0,158	0,058	0,722	-0,112	0,190
Агресивний	-0,115	0,020	0,740	0,045	0,000
Недовірливий	0,060	-0,139	0,673	0,090	-0,348
Покірний	-0,087	-0,241	-0,002	0,650	-0,201
Залежний	0,085	-0,201	0,164	0,826	-0,023
Дружелюбний	0,102	0,027	-0,025	0,864	0,129
Альтруїстичний	0,006	0,095	0,179	0,739	0,256
Інтимно-сексуальна	0,638	0,009	0,057	-0,133	-0,017
Особистісна ідентифікація	0,551	0,100	-0,092	0,065	0,041
Господарсько-побутова очік.	0,546	-0,213	0,139	0,069	0,128
Батьківсько-виховна очік.	0,453	-0,075	0,200	0,080	0,249
Соціальна активність очік.	0,621	0,161	0,030	-0,136	0,069
Емоційно-психотерапевтична очік.	0,803	-0,028	0,064	0,001	0,057
Зовнішня привабливість очік.	0,587	0,096	-0,143	0,051	0,001
Господарсько-побутова домаг.	0,165	0,153	-0,242	0,170	0,173
Батьківсько-виховна домаг.	0,283	-0,001	-0,293	0,157	0,423
Соціальна активність домаг.	0,502	0,010	-0,038	0,209	0,215

Емоційно-психотерапевтична домаг.	0,286	0,294	-0,405	0,188	0,287
Зовнішня привабливість домаг	0,474	0,074	0,044	-0,006	0,006
Рівень задоволення шлюбним партнером	-0,103	0,184	-0,078	-0,062	0,434
Міцність стосунків	0,042	0,278	-0,095	-0,153	0,508

Додаток В**Приклади індивідуального психокорегування**

Наприклад, коли на першу консультацію прийшла пара номер 2, між ними відчувалося емоційне напруження. Дружина звинувачувала чоловіка у тому, що він майже не буває вдома, а коли вдома – сидить в Інтернеті, грає в ігри, зовсім не допомагає їй по господарству та з дітьми. Вона відчуває себе самотньою та не потрібною нікому, крім дітей. Чоловік відповів, що він не бачить в цьому ніякої проблеми, що це нормальна сімейна ситуація. Та додав, що йому неприємно перебувати вдома через те, що дружина постійно незадоволена і часто щось від нього хоче. Пара перебуває у шлюбі 9 років, у них дівчинка п'яти років та хлопчик восьми.

Коли взаємні звинувачення були висловлені, я запропонувала їм попрацювати в символ-драматичному образі «Дві тварини». Була дана релаксація для зняття контролю свідомості. Дружина уявила себе сірою, переляканою, обскубаною кішкою, яка стояла десь на асфальті, під стіною. Кругом неї швидко йшли люди, на неї ніхто не звертав уваги. Їй було страшно і холодно, її трусило. Свого чоловіка вона уявила красивим, доглянутим псом породи ротвейлер, який йшов на повідку з господинею по іншій стороні тієї ж вулиці. Чоловік уявив себе в образі лева десь в пустелі, він вальяжно лежав під деревом. Свою дружину він уявив сірою, обскубаною мишею, яка бігала навколо нього і не давала йому спокою. Домашнім завданням було намалювати те, що уявлялося.

На наступній сесії ми розпочали аналіз їхніх образів та малюнків. У жінки спостерігаємо нарцисичний конфлікт в мінусі, тобто занижену самооцінку, погане самоставлення. Вона сіра, недоглянута кішка і сіра, обскубана мишка. Сірий колір символізує депресивність і, в буквальному значенні, сірість, яка слугує антонімом яскравості. Почуває себе переляканою – тобто існує незадоволена потреба в захисті. Бачимо, що кожен знаходиться у своєму світі – вона – кішка, він – собака, вона – мишка, він – лев. У першому випадку вони

по різні сторони вулиці – у кожного свій шлях, який не перетинається з іншим. У другому – дружина не дає спокою чоловікові. Чоловік – породистий пес, який іде на повідку з господинею. Ми інтерпретували це як хороше самоствалення чоловіка, дружина бачить в ньому породистість. Жінка, з якою він іде на повідку, символізує, швидше за все, роботу, яка тримає його на короткому повідку й веде у паралельному щодо дружини напрямку. Піднятий матеріал їхнього несвідомого дозволив їм побачити, наскільки їхні особистісні якості впливають на їхні стосунки, і замислитися над власною часткою відповідальності за щастя у своїх стосунках.

Наступною варто описати пару номер 5, яка перебуває у шлюбі 10 років. Коли вони зайшли до кабінету, між ними одразу відчувалась велика дистанція і спостерігалось мовчазне відношення один до одного. Дружина висловила недовіру щодо налагодження стосунків між ними. Чоловік сказав, що не розуміє, чому дружина постійно на нього ображається і чому вона на нього навіть не дивиться. Про себе відзначив, що поводитьсь так само, бо так робить дружина. Їм була запропонована вправа виду психодрами. У відведеному просторі дружина поставила себе та чоловіка, позначивши умовно стільцями. Її стілець стояв в кутку ближче до виходу, його стілець – в іншому кінці кімнати ближче до вікна. Коли вона сіла на свій стілець, то сказала що відчуває відчай, холод і самотність. Коли сиділа на стільці чоловіка, то поділилася тим, що дружина позаду відчувається як тил і є дуже важливою. Те, що у вікні – захоплює, проте є менш важливим. Коли чоловік сів на стілець дружини, він відчув увесь масштаб почуття покинутості та непотрібності. Коли сів на свій – сказав, що хоче повернутись обличчям до дружини. Дружині теж було запропоновано сісти на свій стілець. Він повернувся і почав повільно рухатись до дружини, на що вона відповіла взаємністю і теж повернула свій стілець обличчям до нього й потроху рухалась йому назустріч. На цьому перша сесія завершилась.

На наступну сесію вони прийшли в кращому настрої, між ними вже не спостерігалось такої дистанції. Ця пара стала ближчою один до одного. Ми

проаналізували те, що відбувалося на минулій зустрічі, і виявили той факт, що раніше ніхто не хотів ставати на позицію один одного й намагатися зрозуміти один одного. Вони сказали, що отримали досвід перебування у «чужій шкірі» та цінності обговорення власних почуттів. Їм вдалося усвідомити, що про свої почуття та переживання треба говорити, адже подружній партнер може про них просто не знати.

Розглянемо ще один приклад консультування – пару номер 4. На першу сесію прийшла тільки дружина. Сказала, що в останній момент чоловік відмовився йти, аргументувавши це тим, що у нього все добре, що проблема у дружини. Жінка почала плакати і розповідати, наскільки все погано в її житті. Чоловік її не розуміє, ні в чому не допомагає, вони живуть з його мамою, яка постійно критикує її, проблеми на роботі, з сином та з здоров'ям – її мучать мігрені, у неї доброякісна кіста яєчників. Після того, як вона закінчила говорити і плакати, я запропонувала їй попрацювати в образі. Дала їй вправу на релаксацію та попросила уявити індивідуальний образ «Дві рослини». Вона уявила чотири дерева, серед яких вона була кленом, біля неї ріс її син – теж клен. Метрів за вісім від них знаходився бук – її чоловік, а біля нього, між ними велика ялинка – її свекруха.

На наступну зустріч вона прийшла з чоловіком. Ми приступили до аналізу її образу та малюнку. Вона уявляла себе кленом – деревом чоловічої статі, що відображає її порушену жіночу ідентичність, те, що вона бере на себе чоловічі функції та роль. Чоловік знаходиться на відстані восьми метрів, що відображає дистанцію в їхніх стосунках. Між ними знаходиться їхня свекруха – велика ялинка, що відображає її особистість як колючу, яка займає багато простору, тобто звертає увагу той факт, що вона є певним бар'єром між ними. Чоловік погодився, що його мама забирає багато уваги, але він не бачить в цьому проблеми і вважає головною проблемою те, що його дружина не бере на себе свою жіночу роль, та що вона сама дистанціювалась від нього, та ще й дистанціювала дитину.

Цього разу чоловікові було запропоновано попрацювати в образі. Після релаксації чоловік отримав інструкцію уявити себе кленом на місці своєї дружини і відчути її почуття, переживання, побувати у чужій «шкірі». Він

описав свої почуття: непотрібності, жіночої нереалізованості, безвиході, затиснутості через «таку велику» свекруху. Після образу він подивився на дружину іншими очима, сказав, що йому є над чим подумати.

Цікавими також виявились психокорекційні сесії 7-ої пари, які проходили в аналітичному руслі. Їхній запит полягав у потребі зниження кількості конфліктів та емоційної напруги. Проблема була в тому, що вони постійно сварилися і це було дуже енергозатратно для них. Після таких, при цьому частих, сварок у них не залишалось сил ні для чого. Пара в шлюбі 3 роки, у них немає дітей. Чоловік називав причиною істеричний характер дружини, її постійну потребу в увазі. Жінка стверджувала, що він вже її не любить, проте вимагає від неї ідеально вести господарство. Сваритися вони почали і під час першої сесії. Складалося враження що вони прийшли дізнатися, хто з них більше неправий і винен. Я поділилась своїм враженням, а також гіпотезою, що так часто буває, коли існує неусвідомлена потреба бути хорошим для когось, найчастіше – для когось із батьків. Дружина погодилася, що в періоди конфліктів з чоловіком відчуває близькість з мамою, оскільки остання вислуховує її та підтримує. Чоловік сказав, що не зближується ні з ким в ці періоди, проте відчуває себе однозначно правим. Отже, під час першої сесії ми вийшли на тему, що ці конфлікти дозволяють дружині несвідомо отримувати підтримку і почуття близькості від мами, а чоловікові дають почуття правоти.

На наступній сесії кожен ділився своїми незадоволеними потребами в парі. Проаналізувавши їх, дана пара усвідомила, що вони тягнуться ще з батьківських сімей. Дружина сказала, що їй не вистачає, в першу чергу, похвали і прийняття в стосунках, і що у дитинстві вона цього не усвідомлювала, проте робила все, щоб заслужити хоча б маленьку похвалу. І що конфлікти в парі дозволяли їй отримувати прийняття від мами. Чоловік усвідомив, що конфлікти в їхній парі були для нього були продовженням його протестного підліткового періоду, коли йому так і не вдалося відстояти свої рамки, свої «хочу». Я запропонувала їм вчитися більше говорити про свої «хочу», про цінність один одного, вчитися дякувати та цінувати.

Додаток Г

Другий етап тренінгової програми

Структура тренінгової сесії 1 під час якої вирішувалися завдання пропрацювання дитячих переживань, що пов'язані з негативними настановами та сценаріями, корекція реакцій та поведінки.

1.1. Знайомство: представлення ведучого та учасників групи, розповідь останніх про шлюб та очікування від тренінгу.

1.2. Інформація про завдання, структуру тренінгу, організаційні основи та правила роботи в групі, що влаштовують всіх учасників, створення атмосфери довіри та безпеки.

1.3. Вправа «Карта перепон» має ціль сформулювати особисту мету роботи в психокорекційній групі, описати стан речей на сьогодні, а також усвідомити перешкоди на шляху досягнення результату.

Інструкція: поділіть аркуш паперу на 3 колонки, в правій частині напишіть бажаний результат, те, чого хотілося б досягнути в груповій роботі; в лівій колонці зафіксуйте теперішній стан справ; посередині опишіть перепони в його досягненні; переформулюйте «бажаний результат» в питання «Як?»;

1.4. Символдраматичний образ «Дві рослини» запропонований учасникам програми для усвідомлення несвідомих аспектів стосунків в парі: емоційної дистанції, психологічного клімату, почуттів та потреб один одного.

Інструкція: релаксація (Додаток); уявіть собі дві рослини, які ви будь-коли бачили або які дає вам ваша уява, або який-небудь інший образ; ми можемо працювати з усім, що з'явилося; що це за рослини; які вони на вигляд; на якій відстані одна від одної знаходяться; де знаходяться, яка на вигляд місцевість; яка зараз пора року, погода, час доби, які звуки ви чуєте, які запахи відчуваєте; що почувають рослини одна до одної, чого б їм хотілося;

1.5. Вправа «Слова» направлена на пошук нових смислів, на розуміння несвідомих цінностей та потреб у стосунках.

Інструкція: на кожну літеру імені свого подружнього партнера проасоціюйте якесь слово, воно має бути підметом та запишіть; до кожного

підмета дайте відповідь на запитання – «Який?»; складіть із цих слів одне чи два речення; обговорення інсайтів, значень та символіки.

1.6. Підведення підсумків тренінгової роботи.

1.7. Домашнє завдання полягало в екстерналізації існуючої в шлюбній парі ситуації взаємин шляхом малювання символдраматичного образу «Дві рослини», що також допомагає допрожити ті почуття, що виникли в процесі візуалізації. (Намалюйте те, що уявлялось під час образу на будь-якому форматі, будь-якими засобами).

Структура тренінгової сесії 2 під час якої вирішувалися завдання пропрацювання дитячих переживань, що пов'язані з негативними настановами та сценаріями, інтеграція Его в інфантильні зони особистості та формування близькості в стосунках:

2.1. Актуалізація попереднього досвіду (обговорення інсайтів та питань), аналіз малюнків (центральний конфлікт, інтерпретація символічного наповнення, пошук ресурсів та способів виходу з деструктивного сценарію), пригадування психологічного матеріалу попереднього заняття, обговорення актуального стану взаємин в парах.

2.2. Вправа «Доля і самовизначення» дозволяє усвідомити власний вибір свого життя та стосунків, розвинути інтернальний локус контролю та сформувати особистісну зрілість.

Інструкція: на аркуші папишіть своє ім'я і якою мірою (у %) кожен може сам визначати свій життєвий шлях і щастя у власних стосунках, а також якою мірою (у %) події їх життя та стосунки не підконтрольні вам (доля); створіть список подій, яких ви боїтесь в стосунках і дайте відповідь на такі запитання: як ви ставитесь до можливості впливати на розвиток цих подій? що ви робите для того, щоб ситуація змінювалась? що ви можете зробити для того, щоб посилити власний вплив на свої стосунки? визначте три можливості, за допомогою яких ви можете впливати на свої стосунки;

2.3. Символдраматичний образ «Дві тварини» має ціль: усвідомлення несвідомих аспектів стосунків в парі: емоційної дистанції, психологічного клімату, почуттів та потреб один одного.

Інструкція: релаксація (Додаток); уявіть собі дві тварини, які ви колись бачили або які малює вам ваша уява або якийсь інший образ – ми можемо працювати з усім, що виникло в вашій уяві; що це за тварини, як вони виглядають, на якій відстані один від одного знаходяться; де знаходяться, як виглядає місцевість; яка зараз пора року, погода, час доби, які звуки ви чуєте, які запахи відчуваєте; що почувають тварини одна до одної, чого б їм хотілося; дозвольте їм зробити те, що хочеться;

2.4. Підведення підсумків та інсайтів тренінгової роботи.

2.5. Домашнє завдання полягало в усвідомленні існуючої у стосунках психологічної ситуації взаємин шляхом малювання символдраматичного образу «Дві тварини», що також допомагає допрожити ті почуття, що виникли в процесі візуалізації. Також було запропоновано виконання вправи «Контакт», що допомагає налагодити тілесний контакт в шлюбній парі.

(Намалюйте те, що уявлялось під час образу на будь-якому форматі, будь-якими засобами; вправа «Контакт», інструкція: протягом дня необхідно: 1) обнімати один одного 10 разів на день, один раз на день це має відбуватись шкіра до шкіри; 2) довгий і спокійний візуальний контакт; 3) усміхатись один одному; 4) говорити спокійним, тихим голосом між собою; 5) 10 разів на день погладжувати та один раз робити масаж одне одному.).

Структура тренінгової сесії 3 під час якої вирішувалися завдання інтеграція Его в інфантильні зони особистості та корекція реакцій та поведінки:

3.1. Актуалізація попереднього досвіду за допомогою обговорення психологічного матеріалу попереднього заняття, інсайтів та питань, що виникали в процесі усвідомлення.

3.2. Аналіз малюнків з попереднього символдраматичного образу, а саме: центральний конфлікт, інтерпретація символічного наповнення, пошук ресурсів та способів виходу з деструктивного сценарію.

3.3. Вправа «Дзеркало» дозволяє усвідомити власну відповідальність і власний ресурс для побудови здорових відносин у парі без впливу батьківських настанов.

Інструкція: по черзі візьміть дзеркало і, дивлячись в нього, скажіть собі: «Я – доросла (-ий); Я – господиня (-ар) свого життя; Я вибираю всі свої реакції і способи взаємодії; Я люблю і поважаю себе»;

3.4. Методика «Усвідомлення станів Я». Напрвлена на отримання практики в діагностиці станів Я та засвоєння розуміння транзакцій між різними станами Я. Включає міні лекцію «Три головні стани Я: Дитина, Дорослий, Батько за Е. Берном» та практичну частину дослідження конфліктну транзакцію в парі, шляхом постановки всіх трьох станів Я чоловіка та дружини. Кожен учасник має змогу побувати в якомусь із станів Я.

Інструкція: протагоністам необхідно уявити, що ви подружня пара, у якій виникли проблеми, пропонується розмовляти із станом Я партнера або зі своїм власним іншим станом Я; обговорення вражень;

3.5. Вправа «Довіряюче падіння» має ціль дослідити та розвинути здатність довіряти в стосунках.

Інструкція: по черзі один із партнерів ви буде падати, інший ловити; якщо ви ловите чуть присядьте і станьте приблизно 90 см від партнера; той хто падає стає спиною до партнера, закриває очі, розслабляється; обмін почуттями та враженнями;

3.6. Вправа «Мистецтво дякувати» направлена на пошук і засвоєння нових продуктивних способів взаємодії в парі. Дозволяє досвідити чи легко учасникам дякувати своїм партнерам та сформувані навички, що відсутні.

Інструкція: дайте відповіді на наступні запитання: чи легко вам дякувати і заохочувати партнера, наскільки часто ви це робите? За що вважаєте за потрібне хвалити й дякувати, а за що – вважаєте не варто?

3.6. Підведення підсумків тренінгової роботи. Основним методом для цього пункту групової взаємодії виступає бесіда.

3.7. Домашнє завдання – вправа «Мистецтво дякувати» – протягом дня хвалити партнера згідно з алгоритмом.

Інструкція: акцентуйте на тій справі, за яку ви вдячні; вкажіть, як ці дії впливають на вас.

Структура тренінгової сесії 4 під час якої вирішувалися завдання пропрацювання дитячих переживань, що пов'язані з негативними настановами та сценаріями, реструктуризація психологічних захистів:

4.1. Актуалізація попереднього досвіду шляхом обговорення результатів домашнього завдання, інсайтів та питань, що виникали.

4.2. Вправа «Проекція» має ціль усвідомлення, опрацювання власних проєкцій та їх впливу на стосунки. Включає міні-лекцію про поняття проєкції, групове обговорення «визнання існування проєкцій», засвоєння розумінням поняття «проєкція» розказавши приклад з власного життя.

4.3. Практика «Деструктивний танець пари» направлена на усвідомлення деструктивного сценарію стосунків на рівні почуттів та поведінки.

Інструкція: згадайте момент, коли ви не почували себе безпечно в стосунках, та дайте відповідь на питання: що ви зазвичай робите на рівні поведінки? Якими діями і реакціями ви спрямовуєте свою увагу та енергію на партнера? необхідно описати, яким є весь цикл деструктивного діалогу в парі за зразком: Яка реакція партнера? Як будується деструктивний танець Вашої пари? Чим більше я _____ (вставте Вашу дію, реакцію), тим більше мій партнер _____(вставте його дію, реакцію). А потім поміняти порядок. Чим більше мій партнер _____, тим більше я _____. дайте відповіді на наступні питання та поділіться ними: які реакції виникають, коли не відчуваєтеся у безпеці в стосунках; яку реакцію демонструє ваш партнер? яким є весь цикл деструктивного діалогу у вашій парі? обговорення в групі;

4.4. Вправа «Написання листа» дає змогу прожити непрожиті емоції та засвоїти новий спосіб виходу з негативних емоційних станів.

Інструкція: напишіть листа вашому партнеру, послідовно описавши ситуацію, ваші почуття, глибинні страхи й потреби; виберіть звернення до чоловіка

(дружини) в якому відображена важлива внутрішня потреба і завершіть ними лист; поділіться своїми почуттями, відчуттями і думками після написання листа; якщо після написання листа ви відчули полегшення, то можете прочитати його «очима» вашого партнера і написати відповідь від його імені.

4.5. Підведення підсумків тренінгової роботи.

4.6. Домашнє завдання мало ціль засвоєння пропрацьованого психологічного матеріалу та полягало у відслідковуванні за собою власних проєкцій та деструктивного танцю.

Структура тренінгової сесії 5 під час якої вирішувалися завдання формування здатності до самоспостереження та вибору власних реакцій та близькостів стосунках:

5.1. Актуалізація попереднього досвіду шляхом обговорення результатів домашнього завдання, інсайтів та питань.

5.2. Техніка «Вихід за межі трикутника» спрямована на формування відповідальності та особистісної зрілості. Складалась з теоретичного огляду теорії трикутника С. Капрмана, визначення головної своєї ролі в ньому, усвідомлення власних шляхів входу та засвоєння інструментів виходу з трикутника.

Інструкція: подумайте про ситуацію, яка вас не влаштовує в подружніх взаєминах, та визначте, яку роль ви найчастіше граєте у цій ситуації; складіть список цих ролей; зробіть це цілком фізично (позначена зона на підлозі у формі трикутника) – стоячи в трикутнику необхідно згадати всі почуття і переживання, які найбільш притаманні, стійкі та некомфортні; потім фізично ступіть за межі трикутника та походить по кімнаті й знайдіть собі місце, почуття або переконання, які є найбільш комфортними для перебування в стосунках; обговорення (порівняйте та поділіться почуття у першому та другому випадках);

5.3. Вправа «Глибинні потреби» має ціль: виявлення тих незадоволених потреб, які зумовлюють виникнення конфліктів.

Інструкція: напишіть, які почуття й емоції виникають, коли партнер не виправдовує тих сподівань, яких ви очікуєте від нього; (був запропонований список для визначення відтінків почуттів і емоцій)

5.4. Вправа «Приховані незадоволені потреби» спрямована на усвідомлення власних незадоволених потреб (діапазон потреб: потреба в безпеці, у визнанні, в прийнятті, в захисті, в підтримці, в спілкуванні) та того, що транслюється в реальній поведінці.

Інструкція: дайте відповідь на питання: «Які найінтимніші та глибинні потреби проявляються, коли партнер не виправдовує Ваших очікувань?»; (діапазон потреб: потреба в безпеці, у визнанні, в прийнятті, в захисті, в підтримці, в спілкуванні); подумайте, ці почуття і потреби з'явилися в цих відносинах чи були характерними для вас ще задовго до стосунків із чоловіком?; порівняйте свою поведінку і внутрішній стан; проаналізуйте, що зчитує партнер за вашою поведінкою і чи тотожне це вашим переживанням (продовжіть фразу: «Глибоко всередині я відчуваю _____, але зовні я показую _____»).

5.5. Підведення підсумків тренінгової роботи.

5.6. Домашнє завдання (вправа «Прошу!» направлена на пошук та засвоєння нових продуктивних способів взаємодії в парі).

Інструкція: протягом дня в продовж тижня звертатися до свого партнера з проханням не менше п'яти разів (необхідно було вибирати нескладні прохання, відмова на які не стане болісною); алгоритм використання формулювання: дія партнера → ваші почуття, потреби («Зроби, будь ласка, це (дія). Завдяки цьому я відчую ... (ваші почуття, потреби)») дія партнера → результат, наслідок («Зроби, будь ласка, це (дія), це допоможе тим-то»).

Структура тренінгової сесії 6 під час якої вирішувалися завдання пропрацювання дитячих переживань, що пов'язані з негативними настановами та сценаріями і формування близькості в стосунках:

6.1. Актуалізація попереднього досвіду шляхом обговорення інсайтів, питань та результатів домашнього завдання. Аналіз почуттів під час прохання

– чи легко просити, чи складно, чи приємно, неприємно, чи були якісь очікування, або легкість, усвідомлення отриманих результатів, відкриттів та думок після виконання завдання.

6.2. Техніка «Порожнього стільця» дає можливість висловити свої почуття та поставити себе на місце особи, з якою пов'язаний конфлікт.

Інструкція: два стільці ставлять один навпроти одного, на один з них сідає учасник тренінгу, а на іншому він уявляє людину, з якою пов'язана його психологічна травма чи конфлікт; потрібно висловити уявній людині свої почуття, а потім пересісти на інший стілець і вжитися в образ цієї людини; (важливо, щоб клієнт був в контакті зі своїми почуттями);

6.3. Символдраматичний образ «Два берега» має ціль: усвідомлення та формування близькості між партнерами.

Інструкція: релаксація (Додаток); а зараз уявіть собі річку, яку ви колись бачили або яку змальовує вам ваша уява чи якийсь інший образ – ми можемо працювати з усім, що постало у вашій уяві; на одному березі стоїте ви, на іншому – ваш подружній партнер; який вигляд у Вас, який вигляд у Вашого партнера; на якій відстані одне від одного знаходитеся; яка на вигляд місцевість; яка зараз пора року, погода, час доби, які звуки ви чуєте, які запахи відчуваєте; що ви відчуваєте одне до одного, чого б вам хотілося; дозвольте собі зробити те, чого хочеться; запам'ятайте все, що уявлялось, і можете спокійно, не поспішаючи, повертатися з образу.

6.4. Арттерапія «Мої щасливі стосунки» дозволяє сформувати цілепокладання в шлюбних стосунках.

Інструкція: намалюйте ваші стосунки такими, якими ви хочете їх бачити; обговорення та груповий аналіз малюнків;

6.5. Підведення підсумків тренінгової роботи.

6.6. Домашнє завдання полягало в усвідомленні існуючої у стосунках психологічної ситуації взаємин шляхом малювання символдраматичного образу «Два берега », що також допомагає допрожити ті почуття, що виникли в процесі візуалізації.

Структура тренінгової сесії 7 під час якої вирішувалися завдання пропрацювання дитячих переживань, що пов'язані з негативними настановами та сценаріями, корекція реакцій та поведінки:

7.1. Актуалізація попереднього досвіду шляхом обговорення інсайтів та питань.

7.2. Аналіз малюнків (центральный конфлікт, інтерпретація символічного наповнення, пошук ресурсів та способів виходу з деструктивного сценарію).

7.3. Вправа «Злий геній» направлена на екстерналізацію проблеми, можливість по-новому подивитись на наявну ситуацію.

Інструкція: уявіть, що ваша проблема – наслідок роботи злого генія; він – могутній і переслідує єдину мету: всіма способами шкодити, створювати проблеми й перешкоджати їх вирішити; уявіть собі цю ситуацію в усіх деталях і намалюйте її; дайте відповіді на наступні запитання: хто, на вашу думку, цей злий геній? які мотиви його дій? що змусило його вибрати як жертву саме вас? як можна змінити ситуацію? в групі відбувається обговорення та пошук нових смислів у образі, що виник;

7.3. Техніка «Психологічне айкідо» вирішує завдання раціонального розуміння та засвоєння нових способів взаємовідносин у парі. Читається міні лекція про поняття амортизації та умови її досягнення (приймати людину в цілому; доводити амортизацію до кінця, вміти чекати результату; перед тим, як розвивати стосунки, спочатку необхідно їх налагоджувати; спокійно приймати «компліменти», тобто критику; не чекати, коли починають критикувати, критикувати себе самостійно).

Інструкція: знайдіть у власному житті приклад, коли вам вдалося використати хоча б один із принципів психологічного айкідо та поділіться ним;

7.4. Вправа «Сила мови» допомагає членам групи змінити структуру своєї мови та бути уважнішим до власних висловлювань.

Інструкція: парами сядьте обличчям до обличчя з партнером і, дивлячись йому в очі, скажіть три фрази, починаючи кожна словами «я – повинен»,

поміняйтесь ролями; повторіть свої фрази, але замініть у них слова «я повинен» словами «я вибираю», зберігши незмінними інші частини; вислухайте змінені фрази у твердженнях партнера; по черзі з партнером скажіть три фрази, що починаються словами «я не можу»; потім замініть в них «я не можу» на «я не хочу», зберігаючи інші частини незмінними; по черзі вимовте три фрази, що починаються зі слів «мені треба» і потім замініть «мені треба» на «я хочу»; по черзі з партнером скажіть три фрази, що починаються словами «я боюсь, що», і потім поміняйте «я боюсь, що» на «я хотів би», залишаючи інші частини фраз без змін; групове обговорення вражень;

7.5. Підведення підсумків тренінгової роботи.

7.6. Домашнє завдання полягало в щоденній практиці та засвоєння техніки психологічного айкідо.

Структура тренінгової сесії 8 під час якої вирішувалися завдання пропрацювання дитячих переживань, що пов'язані з негативними настановами та сценаріями, корекцій реакцій і поведінки та формування близькості в стосунках:

8.1. Актуалізація попереднього досвіду шляхом обговорення результатів домашнього завдання, інсайтів та питань.

8.2. Техніка «Ранніх спогадів» є діагностичним інструментом що допомагає швидко увійти в травматичну зону клієнта.

Інструкція: розслабитесь і зосередьтесь на своєму диханні, відчуйте своє дихання; згадайте один з найяскравіших епізодів дитинства у віці до восьми років (у спогаді завжди відбивається актуальний рівень переживань особистості, тому відтворений спогад зберігає в собі багато важливої інформації про клієнта); зверніть увагу на наступні моменти: емоційний фон (позитивний/негативний) і домінантні емоції; фігури дитинства, які наявні в спогаді; особливості поведінки; емоційні акценти на тих чи інших ситуаціях під час відтворення спогаду; групове обговорення.

8.3. Практика «П'ять мов любові» полягає в усвідомленні внутрішніх потреб в стосунках (своїх і партнера). Читалася міні лекція про п'ять

найголовніших мов, якими ми проявляємо свою любов (Г. Чепмен) [162]: слова похвали (компліменти, похвала, прохання); якісний час (спілкування, прогулянки, спільне хобі); отримання подарунків (куплені чи зроблені своїми руками, дешеві й дорогі); акти служіння (коли партнер щось робить для вас); фізичний контакт (торкання, обійми, поцілунок, секс). Після усвідомлення головних своїх та партнера мов любові пропонувалось почати «говорити» з партнером його мовою і просити його говорити з собою своєю мовою любові.

8.4. Вправа «У чому мені пощастило з тобою» має ціль підвищення рівня оптимізму та пошук ресурсів в стосунках.

Інструкція: протягом десяти хвилин розказати своєму партнеру про те, в чому вам пощастило з ним; поміняйтеся ролями; обмін враженнями з групою.

8.5. Вправа «Старе і нове» дозволяє підсумувати здійснену роботу над собою.

Інструкція: зробіть список того (мінімум 10 пунктів), що ви відносите до старого в своєму житті та стосунках, того, що втрачає сенс, того, що віджило; зробіть список того, що ви відносите до нового і до бажаного в своєму житті та стосунках; відслідкуйте свої емоції та думки щодо написаного, визначте чинники, що допомагають, та чинники, що заважають бути новому; поділіться з групою тим, що усвідомили в процесі цієї вправи;

8.6. Підведення підсумків тренінгової роботи.